
УНІВЕРСИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал

Випуск 2

Ірпінь • УДФСУ • 2019

ISSN 2617-4154
УДК 34:33(477)(08)

Засновник та видавець: Університет державної фіскальної служби України

Заснований 2018 року.

Продовжуване видання (виходить у міру накопичення матеріалу)

Мови видання: українська, російська, англійська

*Свідомство про Державну реєстрацію друкованого засобом масової інформації:
Серія KB № 23215-130551P від 22.03.2018*

*Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет рішенням Вченої ради
Університету державної фіскальної служби України (протокол № 13 від 20.12.2019)*

Редакційна колегія: д.ю.н., професор *В. В. Топчий* (голов. ред.); д.ю.н., с.н.с. *Н. Б. Новицька* (заст. голов. ред.); д.ю.н., професор *О. Г. Боднарчук* (заст. голов. ред.); к.ю.н., *Ю. О. Фоменко* (відп. секретар); д.ю.н., доцент *Ю. І. Аністратенко*; д.ю.н., професор *В. Т. Білоус*; д.ю.н., професор *С. В. Бобровник*; д.ю.н., професор *Л. М. Касьяненко*; д.ю.н., доцент *О. Є. Костюченко*; д.ю.н., доцент *Н. А. Литвин*; д.ю.н., доцент *Т. О. Мацелик*; д.ю.н., доцент *Н. В. Никитченко*; д.ю.н., професор *А. М. Новицький*; д.ю.н., професор *О. П. Рябченко*; д.ю.н., доцент *Ю. Ю. Рябченко*; д.ю.н., професор *П. В. Цимбал*; д.ю.н., доцент *І. В. Чеховська*; д.ю.н., професор *А. Є. Шевченко*; д.ю.н., професор *Асар Іса огли Садигов* (Азербайджан).

Ірпінський юридичний часопис : науковий журнал / редкол. : Н. Б. Новицька (голов. ред.) та ін. – Ірпінь : Університет державної фіскальної служби України, 2019. – Випуск 2. – 172 с. – (Серія : право).

У виданні вміщені наукові статті, присвячені актуальним проблемам юридичної науки та практики.

Науковий журнал започатковано з метою опублікування результатів наукових досліджень проблем правової науки, теоретико-прикладних проблем правового забезпечення фіскальної політики держави, удосконалення законодавства та правозастосування.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами теорії права та правозастосування.

Науковий журнал індексується в Google Scholar,

Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.

Розміщений на відкритій інформаційній платформі OJS Університету державної фіскальної служби України.

DOI (digital object identifier) – цифровий індикатор об'єкта привласнюється науковим статтям видання.

Редакція журналу веде систематичну роботу із включення наукового видання до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз даних з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів. Наразі редколегія провадить роботу щодо входження збірника у Scopus та Web of Science.

Адреса редакційної колегії:

України, 08201, Ірпінь, Київська обл., вул. Університетська, 31,
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Використання опублікованих у збірнику матеріалів дозволяється за умови обов'язкового посилання на джерело інформації.

Під час посилання на матеріали збірника наукових праць «Ірпінський юридичний часопис» потрібно використовувати транслітеровану назву «Irpinskyi yurydychnyi chasopys», або «Irpın legal chronicles».

© Університет державної фіскальної
служби України, 2019

ИРПЕНСКАЯ ЮРИДИЧЕСКАЯ ЛЕТОПИСЬ

Научный журнал

Выпуск 2

ISSN 2617-4154
УДК 34:33(477)(08)

Основатель и издатель: Университет государственной фискальной службы Украины
Основан в 2018 году.

Продолжаемое издание (выходит по мере накопления материала)
Язык издания: украинский, русский, английский

Свидетельство о Государственной регистрации печатного средства массовой информации
Серия КВ № 23215-13055ПР от 22.03.2018

Рекомендован к печати и распространению через Интернет Ученым советом Университета
государственной фискальной службы Украины (протокол № 13 от 20.12.2019)

Редакционная коллегия: д.ю.н., профессор В. В. Топчий (глав. ред.); д.ю.н., профессор О. Г. Боднарчук (зам. глав. ред.); д.ю.н., с.н.с. Н. Б. Новицкая (зам. глав. ред.); к.ю.н., Ю. А. Фоменко (отв. секретарь); д.ю.н., доцент Ю. И. Анистратенко; д.ю.н., профессор В. Т. Билоус; д.ю.н., профессор С. В. Бобровник; д.ю.н., профессор Л. М. Касьяненко; д.ю.н., доцент Е. Е. Костюченко; д.ю.н., доцент Н. А. Литвин; д.ю.н., доцент Т. А. Мацелык; д.ю.н., доцент Н. В. Никитченко; д.ю.н., профессор А. Н. Новицкий; д.ю.н., профессор Е. П. Рябченко; д.ю.н., доцент Ю. Ю. Рябченко; д.ю.н., профессор П. В. Цимбал; д.ю.н., доцент И. В. Чеховская; д.ю.н., профессор А. Е. Шевченко; д.ю.н., профессор Асар Иса оглы Садигов (Азербайджан).

Ирпенская юридическая летопись : научный журнал / редколл. Н. Б. Новицкая (глав. ред.) и др. – Ирпень : Университет государственной фискальной службы Украины, 2019. – Выпуск 2. – 172 с. – (Серия : право).

В издании помещены научные статьи, посвященные актуальным проблемам юридической науки и практики.

Научный журнал основан с целью опубликования результатов научных исследований проблем правовой науки, теоретико-прикладных проблем правового обеспечения фискальной политики государства, совершенствование законодательства и правоприменения.

Для научных сотрудников, преподавателей, аспирантов, студентов и всех, кто интересуется проблемами теории права и правоприменения.

Научный журнал индексируется в Google Scholar,

Национальной библиотекой Украины имени В. И. Вернадского.

Размещен на открытой информационной платформе OJS Университета государственной фискальной службы Украины.

DOI (digital object identifier) – цифровой индикатор объекта присваивается научным статьям издания.

Редакция журнала ведет систематическую работу по включению научного издания в международные электронные библиотеки, каталоги и наукометрические базы данных с целью вхождения в мировое научное информационное пространство, повышение рейтинга журнала и индексов цитирования его авторов. В настоящее время редколлегия ведет работу по вхождению сборника в Scopus и Web of Science.

Адрес редакционной коллегии:

Украина, 08201, Ирпень, Киевская обл., ул. Университетская, 31,
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Использование опубликованных в сборнике материалов допускается при условии обязательной ссылки на источник информации.

При ссылке на материалы сборника научных трудов «Ирпенская юридическая летопись» следует использовать транслитерированное название «Irpinskyi yurydychnyi chasopys» или «Irpın legal chronicles».

© Университет государственной фискальной
службы Украины, 2019

UNIVERSITY OF THE STATE FISCAL SERVICE OF UKRAINE

IRPIN LEGAL CHRONICLES

The Scientific Journal

Release 2

ISSN 2617-4154
UDC 34:33(477)(08)

Founder and publisher: University of the State Fiscal Service of Ukraine (hereinafter – University)
The scientific journal «Irpın legal chronicles» was founded in 2018.

Continued edition (released with the accumulation of material)
Languages of edition: Ukrainian, Russian, English.

The certificate of state registration of the printed mass media:
KV № 23215-13055PR, 22.03.2018

Recommended for printing and Internet distribution by the decision of the University Academic Council
(protocol № 13, 20.12.2019)

Editorial Board: Dr., Professor *V. V. Topchiy* (Editor-in-chief); Dr., Associate Professor *O. G. Bodnarchuk* (deputy Ed.); Dr., senior researcher *N. B. Novytska* (deputy Ed.); PhD., *Yu. O. Fomenko* (co-ed.); Dr., Associate Professor, *Yu. I. Anistratenko*; Dr., Professor *V. T. Bilous*; Dr., Professor *S. V. Bobrovnik*; Dr., Professor *L. M. Kas'yanenko*; Dr., Associate Professor *O. E. Kostyuchenko*; Dr., Associate Professor *N. A. Lytvyn*; Dr., Associate Professor *T. O. Matselyk*; Dr., Associate Professor *N. V. Nikitchenko*; Dr., Professor *A. M. Novytsky*; Dr., Professor *O. P. Ryabchenko*; Dr., Associate Professor *Yu. Yu. Ryabchenko*; Dr., Professor *P. V. Tsymbal*; Dr., Associate Professor *I. V. Chekhovska*; Dr., Professor *A. Eu. Shevchenko*; Dr., Professor *Asar Isa ogly Sadygov* (Azerbaijan).

Irpın legal chronicles : The Scientific Journal / Editorial Board :
N. B. Novytska (Editor-in-chief) and others. – Irpin : University of the State Fiscal Service of Ukraine, 2019. – Release 2. – 172 p. – Series : Law.

The edition contains scientific articles devoted to the actual problems of legal science and practice.

The scientific journal was founded with the purpose of publishing the results of researches on problems of legal science, theoretical and applied problems of legal provision of the state fiscal policy, improvement of legislation and law enforcement.

The journal is intended for researchers, lecturers, postgraduates, students and anyone who is interested in law theory and law enforcement.

The Scientific Journal is indexed by Google Scholar,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

The scientific journal is located on the open information platform OJS of the University of the State Fiscal Service of Ukraine.

DOI digital object identifier is assigned to the scientific articles of the edition.

The editorial board carries out systematic work on integration of the scientific edition to the international electronic libraries, catalogs and scientometric databases with the purpose of entering the world scientific information space, increasing the rating of the journal and the citation indices of its authors. The editorial board is currently working on the inclusion of the scientific journal in Scopus and Web of Science.

Address of the editorial board:

31, Universytetska str., Irpin, Kyiv region, Ukraine, 08201
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

The use of the materials published in the journal is allowed in case of obligatory referring to an information source.

Referring to the materials of the scientific journal «Irpın legal chronicles» one must use the transliterated title «Irpınskyi yurydychnyi chasopys» or «Irpın legal chronicles».

© University of SFS of Ukraine, 2019

ЗМІСТ

Теорія та історія держави і права; конституційне право

Сердюк Н. А.

Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку України.....13

Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

Буханевич О. М.

Цивільно-правовий захист особистих немайнових прав,
що забезпечують приватність фізичної особи.....21

Мілевська А. О., Петричук М. В.

Проблематика включення віртуальних об'єктів до складу спадщини.....31

Обривкіна О. М.

Особливості спадкового договору: правовий аспект.....39

Господарське право; господарсько-процесуальне право

Никитченко Н. В., Пронькіна А. С., Сарніцька О. В.

Гене́за розвитку правового забезпечення аукціонної торгівлі.....46

Онишко О. В.

Окремі аспекти правового середовища реалізації відповідальності
в системі господарсько-торгівельної діяльності.....54

Трудове право; право соціального забезпечення

Князька Л. А.

Порівняльний аналіз соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених
батьківського піклування, в Україні та Республіці Польща.....63

Костюченко О. Є.

Правовий інструментарій ціннісної орієнтації трудового законодавства.....70

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

Безкровний Є. А.

Правовий статус прокурора.....78

Бойко-Слобожан О. О., Субіна Т. В.

Співвідношення понять «видатки» та «витрати» у фінансовому праві.....86

Гречанюк Р. В.

Застосування адміністративної відповідальності за порушення, пов'язані
з корупцією у діяльності посадових осіб правоохоронних органів.....96

Мацелик Т. О., Стріяшко Г. М.

Класифікація суб'єктів податкового права.....102

Новицький А. М., Репеха Н. І.

Електронний податковий аудит як науково-правова категорія.....109

*Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність***Новицька Н. Б., Полінкевич О. В.**Організація і планування окремих слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій
під час розслідування злочинів у сфері інтелектуальної власності.....119*Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право***Грицюк І. В., Бірюкова І. Г.**Процесуальний статус судді Вищого антикорупційного суду
у кримінальному провадженні.....129**Дідківська Г. В., Олійник Н. Л.**Порівняльна характеристика національного та міжнародного кримінального
законодавства у сфері регулювання фіктивного підприємництва.....137**Журенок Т. В., Вороневич О. О.**

Корупційні ризики в органах ДФС України: шляхи виявлення та подолання.....145

Кимлик Р. В., Ярмоленко Ю. М.Запобігання та протидія корупції в діяльності органів Державної
фіскальної служби України.....151**Лугіна Н. А., Омелян М. В.**Кримінологічна характеристика легалізації (відмивання) доходів,
одержаних злочинним шляхом.....158**Мудряк Т. О., Щедрина Я. А.**Соціальна обумовленість встановлення кримінальної відповідальності
за протидію законній господарській діяльності.....166

СОДЕРЖАНИЕ

Теория и история государства и права; конституционное право

Сердюк Н. А.

Современные тенденции социально-экономического развития Украины.....13

Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право

Буханевич О. М.

Гражданско-правовая защита личных неимущественных прав, которые обеспечивают конфиденциальность физического лица.....21

Милевская А. А., Петричук М. В.

Проблематика включения виртуальных объектов в состав наследства.....31

Обрывкина О. Н.

Особенности наследственного договора: правовой аспект.....39

Хозяйственное право хозяйственно-процессуальное право

Никитченко Н. В., Пронькина А. С., Сарницкая О. В.

Генезис развития правового обеспечения аукционной торговли.....46

Онышко О. В.

Некоторые аспекты правовой среды реализации ответственности в системе хозяйственно-торговой деятельности.....54

Трудовое право; право социального обеспечения

Князкая Л. А.

Сравнительный анализ социальной защиты детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, в Украине и Республике Польша.....63

Костюченко Е. Е.

Правовой инструмент ценностной ориентации трудового законодательства.....70

Административное право и процесс; финансовое право; информационное право

Безкровный Е. А.

Правовой статус прокурора.....78

Бойко-Слобожан А. А., Субина Т. В.

Соотношение понятий «расходы» и «затраты» в финансовом праве.....86

Гречанюк Р. В.

Применение административной ответственности за нарушения, связанные с коррупцией в деятельности должностных лиц правоохранительных органов.....96

Мацелик Т. А., Стрияшко Г. Н.

Классификация субъектов налогового права.....102

Новицкий А. Н., Репеха Н. И.

Электронный налоговый аудит как научно-правовая категория.....109

*Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза;
оперативно-розыскная деятельность*

Новицкая Н. Б., Полинкевич А. В.

Организация и планирование отдельных следственных (розыскных)
действий и тактических операций при расследовании преступлений
в сфере интеллектуальной собственности.....119

Уголовное право и криминология; уголовноисполнительное право

Грицюк И. В., Бирюкова И. Г.

Процессуальный статус судьи Высшего антикоррупционного суда
в уголовном производстве.....129

Дидковская Г. В., Олейник Н. Л.

Сравнительная характеристика национального и международного уголовного
законодательства в сфере регулирования фиктивного предпринимательства.....137

Журенок Т. В., Вороневич О. О.

Коррупционные риски в органах ГФС Украины: пути выявления и преодоления.....145

Кимлик Р. В., Ярмоленко Ю. М.

Предотвращение и противодействие коррупции в деятельности органов
Государственной фискальной службы Украины.....151

Лугина Н. А., Омелян М. В.

Криминологическая характеристика легализации (отмывания) доходов,
полученных преступным путем.....158

Мудряк Т. А., Щедрина Я. А.

Социальная обусловленность криминальной ответственности
за противодействие законной хозяйственной деятельности.....166

CONTENTS

Theory and history of state and law; constitutional law

Serdiuk N. A.

Current trends of socio-economic development of Ukraine.....13

Civil law and civil procedure; family law; international private law

Bukhanevych O. M.

Civil protection of personal non-property rights that protect the confidentiality of an individual.....21

Milevska A. A., Petrychuk M. V.

Problem integration of virtual objects in the inheritance.....31

Obryvkina O. M.

Features of an inheritance contract: legal aspect.....39

Commercial law; commercial procedural law

Nikitchenko N. V., Pronkina A. S., Sarnitskaya O. V.

The genesis of the development of legal support for auction trading.....46

Onyshko O. V.

Certain legal aspects of responsibility realization in system of economic and trading activities.....54

Labour law; social security law

Knyazka L. A.

Comparative analysis of the social protection of orphan children and children lost father care in Ukraine and the republic of Poland.....63

Kostyuchenko O. Y.

Legal tools for the value orientation of labor legislation.....70

Administrative law and process; financial law; informational law

Bezkravnyi Ye. A.

Prosecutor's legal status.....78

Boyko-Slobozhan O. I., Subina T. V.

Relations between the concepts of "expenditures" and "expenses" in financial law.....86

Grechanyuk R. V.

Application of administrative liability for violations related to corruption in the activities of law enforcement officials.....96

Matselyk T. O., Striiashko G. M.

Classification of subjects of tax law.....102

Novitsky A. M., Repekha N. I.

Electronic tax audit as a scientific and legal category.....109

*Criminal procedure and criminalistics; forensic examination;
operational-search activity*

Novitskaya N. B., Polinkevych O. V.

Organization and planning of individual investigating (talking) actions and tactical operations during the investigation of crimes in the intellectual sphere.....119

Criminal law and criminology; penal law

Hrytsiuk I., Biriukova I.

Procedural status of judges of the Higher Anti-Corruption Court in criminal proceedings.....129

Didkovskaya G. V., Oleinik N. L.

Comparative characteristics of national and international criminal legislation in the field of regulation of fictitious business.....137

Zhurenok T. V., Voronevich O. O.

Corruption risks in the bodies of the SFS of Ukraine: ways to identify and overcome.....145

Kimlik R., Yarmolenko Yu.

Prevention and combating of corruption in the activities of the State fiscal service of Ukraine.....151

Lugina N. A., Omelyan M. V.

Criminological characteristics of legalization (vidmivannya) revenues detained.....158

Mudriak T. A., Shchedrina Y. A.

Social conditionality of criminalization of obstruction of legitimate business activity.....166

**Теорія та історія держави і права;
конституційне право**

УДК 341.232.3

DOI 10.33244/2617-4154.2.2019.13-20

Н. А. Сердюк,
к.ю.н., доцент,
Київський національний
лінгвістичний університет
ORCID ID 0000-0003-4279-4294

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Негативна ситуація в єдиному глобальному комплексі світової економіки вимагає запровадження збалансованої зовнішньоекономічної торговельної політики, яка заснована на взаємовигідній взаємодії між державами-партнерами. Автором запропоновано проєкти, вирішення окремих проблем і розкрито перспективи України у співпраці з іншими країнами і в різних сферах.

Ключові слова: Європейська інтеграція, консолідація нації, економічна криза, ресурси держави, енергетичний комплекс, міжнародна фінансова система, виробничі процеси, енергоресурси.

Н. А. Сердюк. Современные тенденции социально-экономического развития Украины

Негативная ситуация в едином глобальном комплексе мировой экономики требует введения сбалансированной внешнеэкономической торговой политики, которая основана на взаимовыгодном взаимодействии между государствами-партнерами. Автором предложено проекты, решения отдельных проблем и раскрыто перспективы Украины в сотрудничестве с другими странами и в различных сферах.

Ключевые слова: Европейская интеграция, консолидация нации, экономический кризис, ресурсы государства, энергетический комплекс, международная финансовая система, производственные процессы, энергоресурсы.

Мета статті. Визначити роль України в процесі консолідації нації.

Актуальність дослідження. В усі часи будь-яка держава прагнула завоювати певний авторитет у міжнародних колах. Раніше це не обходилося без застосування військової сили, а економіка ґрунтувалася виключно на ручній праці, гроші знецінювалися повільно, економіка функціонувала стійко. Сьогодні завоювання проходить «мирним» шляхом за допомогою економічної експансії, яка також має свої мінуси.

В умовах кризи виявляється, що валютні кошти, зароблені державою шляхом продажу товарів на експорт, стають простими папірцями, втрачаючи свою цінність унаслідок обвалу ринку цінних паперів на світових біржах, інфляції та інших причин, породжених пороками людини.

За такої ринкової економіки, яка існує в Україні, цими «папірцями» намагаються обзавестися підприємці, продаючи ресурси країни. Тому іноземні гроші не розвивають нашу економіку та осідають на рахунках власників за кордоном, оскільки підприємці виїжджають за кордон купувати блага за цю саму валюту. Такі грошові кошти стають джерелом подвійного стимулювання розвитку іноземної економіки за рахунок наших ресурсів. Таким чином, продаємо за безцінь потрібні їм для виробництва і споживання ресурси, стимулюючи їх розвиток, а отримуємо «папірці», а у разі їх повернення в рахунок придбання готових товарів отримуємо назад свої ресурси в готовому товарному вигляді, проте в декілька разів дорожче, що, в свою чергу, створює прибуток та можливість фінансування робочих місць для іноземної економіки.

Сьогодні економіка пов'язана з роботою механізмів, які споживають енергію, відсутність якої відразу зупиняє виробництво.

Інтенсивний вклад інвестицій у виробництво однієї країни, що, наприклад, відбувається у Китаї, призводить світову економіку до енергетичного голоду, що починається в якійсь первинній точці світу, оскільки обсяги видобутку нафти обмежені, а кількість підприємств, що вводяться в дію зростає.

Таким чином, через негативну ситуацію в одному місці єдиний глобальний комплекс світової економіки починає вражати ефект «доміно», зачіпаючи економіки всіх країн, що спричиняє світову економічну кризу. Вихід з нього ховається не тільки в організації збалансованого виробництва енергоресурсів і їх споживання в світовому масштабі, а й у розумінні істинних смислів фізики технологічних процесів виробництва, що ігноруються економікою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі ці проблеми гостро постають у сучасному світовому суспільстві і вимагають конструктивного вирішення та пошуки цього рішення ведуться фахівцями різних сфер і країн, серед яких О. Братімов, В. Вернадський, А. Голуб, Ю. Горський, Г. Дейлі, М. Делягін, А. Эндрес, А. Коваленко, Д. Конторов, Б. Кузик, В. Малахов, Н. Михайлов, Ю. Саврасов, С. Соколенко, Е. Струкова, В. Письмак, А. Подберезкін, С. Подолинський, Ю. Яковець.

Виклад основного матеріалу. В економіці всі процеси вимірюються в грошах, а у виробництві – фізичних одиницях. У зв'язку з цим економічна система відображення реальності не дає справжньої картини змін функціональної системної конструкції держави як у фізичному об'єкті. Тобто немає відповідності розрахункових одиниць, функції яких сьогодні виконують національні валюти або гроші, фізичним характеристикам ресурсної бази суспільства [1].

Усе це вимагає запровадження збалансованої зовнішньоекономічної торговельної політики, яка заснована на взаємовигідній взаємодії з партнерами. У ході реалізації цієї політики можна запровадити пропозицію будівництва транснаціонального коридору через територію України з Європи в Азію, яка буде вигідна усім, оскільки ввозити товари об'їзними шляхами (навколо Африки) дорожче, що в умовах існування Радянського Союзу було неможливим. Сьогодні настав час, коли можемо запропонувати бізнесменам світу змінити маршрути товарних потоків, які існують багато століть, запропонувавши для цього територію України.

Сьогодні, дякуючи науково-технічному прогресу, об'єктивно виникли технологічні передумови для мирного об'єднання потенціалів східної та західної цивілізацій, які шукали шляхи до свого об'єднання багато віків, використовуючи для цієї мети різні

методи: від мирного співробітництва (шовковий шлях) до військового вторгнення (татаро-монгольська навала зі сходу та дві світові війни із заходу). Враховуючи той факт, що територія слов'янських народів розташована між двома цивілізаціями сходу і заходу, то вони можуть стати консолідуючим фактором в інтеграційних процесах Євро-Азійського континенту.

Ні народи Європи, ні народи Азії не мають єдності, яка б склалася за довгий період та сформувала спільну духовність, традиції, історію, мову, ментальність, образ мислення. І доки не буде розроблена програма такого співробітництва Європейських держав та держав Азії, цей напрям розвиватися не буде [2; 3]. Україна перебуває в епіцентрі процесів глобалізації територіально та історично, проте вона вже сьогодні **може запропонувати** будівництво, а швидше навіть відновлення транспортної магістралі по своїй території між Європою і Азією, що існувала в давні часи. Це дозволить змінити шляхи світових товарних потоків і отримати світовому бізнесу значну економію від скорочення транспортних витрат. Натомість Україна могла б отримати значний прибуток за рахунок надання послуг користування магістралями, що надало б можливість нам увійти в Європу як рівноправний і повноцінний партнер.

Для цього необхідно налагодити співпрацю між Міністерством закордонних справ України, Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, бізнесменами, громадськими організаціями та освітніми установами. Ця ідея світового масштабу і вимагає дипломатичного, економічного і культурного професіоналізму вищої категорії. Вона надасть можливості Україні на століття, а весь цивілізований світ працюватиме на будівництві цієї транспортної магістралі кілька років, а потім підтримуватиме і розвиватиме цей проєкт разом з нами, а територія України автоматично стане потрібною для Європи.

Іншим проєктом континентального значення може стати проєкт щодо створення єдиної енергосистеми Євразії, що забезпечить стрімкий зріст енергетичного потенціалу континенту. Оскільки світ розуміє, що гроші у міжнародних розрахунках втрачають своє значення, а сплата ними боргів, та ще в умовах інфляції, через декілька років зробить повернення боргів неактуальним. Грошові активи знецінюються, що дозволяє розвиненим країнам робити жести «доброї волі», час від часу прощаючи борги країнам, які розвиваються. Натомість розвинені країни, безумовно, збагачуються за рахунок ресурсів країн, що розвиваються.

Отже, створення єдиної енергосистеми нашого континенту надасть гнучкість у використанні енергоресурсів, дозволить переміщати їх із заходу на схід, і навпаки, з країн з нічним часом доби передавати енергію для виробництва у денний час, що знімає дефіцит у їх енергозабезпеченні. А повернення ж боргів електроенергією – основним ресурсом виробництва збалансує економіку країн Європи, Росії, Китаю, Індії. Україна в такому випадку може виступити з цієї ініціативи, арабські країни можуть побудувати додаткові енергогенеруючі потужності та продавати електроенергію замість нафти, а користь отримають усі учасники цього проєкту, заощадивши значні грошові кошти, які необхідні для розвитку їх енергопотенціалу. До проєкту може приєднається і США через Берингову протоку, а грандіозність співпраці об'єднає континенти, що надихає на дії.

Третім проєктом міжнародного значення може стати проєкт розвитку видобутку сірководню, що накопичився у водах Чорного моря і несе серйозну екологічну загрозу причорноморським державам, яку необхідно вирішувати спільно за взаємною згодою.

Україна має великі перспективи щодо співпраці з іншими країнами і в інших сферах, таких як наука, організація фінансів, використання морських портів, екологічні проєкти, вирішення проблем сільськогосподарського сектору за програмами Всесвітньої організації продовольства і сільського господарства при ООН та багато інших.

Окремої ваги потребує питання щодо входження України в Європу. Але Європу у себе ніколи не побудуємо, оскільки наша «еліта» буде там свій бізнес, вивозить грошові кошти та купує нерухомість у благополучній Європі... Крім того, Європа нас не прийме доти, доки ВВП на душу населення не підніметься до Європейського рівня. В іншому випадку народ втече до неї на заробітки через те, що людям приємніше жити в доглянутій Європі, ніж на наших сміттєвих звалищах, що створить великі проблеми на ринку праці і для неї. Враховуючи існуючий на сьогодні такий стан суспільних відносин, коли основна маса народу перебуває на рівні жебрацького існування, шлях до Європи триватиме довгі роки.

Але наша політична «еліта» не бере до уваги ще одну проблему, що виникне у процесі Європейської інтеграції – їй доведеться повернути старим власникам їхнє майно і землі, які були відібрані радянською владою у 1917 і 1939 рр. Тому перед тим, як приймати доленосні рішення для України, необхідно, у першу чергу, подумати про наслідки для громадян своєї держави.

Аналізуючи можливі шляхи консолідації нації, які ґрунтуються на відомих історичних фактах і сучасних існуючих умовах, можна спрогнозувати декілька сценаріїв економічної взаємодії держав, що намагаються зробити сучасні політики, науковці, практики [4; 5; 6; 7; 8], та запропонувати найбільш конструктивні, на нашу думку, і придатні для реалізації шляхи глобальної інтеграції соціуму.

Найбільшим континентом є Євразія, на якому проживає значна кількість людей і зосереджена більша частина природних ресурсів. Це створює певні ресурсні передумови для реалізації інтеграційних процесів, які здебільшого можуть надати цивілізаційний ефект. США, незважаючи на її потенціал, відставатимуть від світу, що консолідується [9], оскільки, по-перше, це, безумовно, залежить від природних та людських ресурсів держави; по-друге, упродовж усього історичного розвитку держави вони повністю і нещадно знищили корінні народи, зайнявши територію для свого проживання та вперше застосували ядерну зброю проти мирного населення в Японії. Така довготривала політика, яка проводилася ними, створила негативний образ духовного розвитку, що асоціюється з руйнівною силою, аморальністю, бездуховністю та всюдозволеністю. І по-третє, найголовніше, долар, що забезпечував світове панування, втрачає свої позиції, поступаючись європейській валюті, а також електронній, чи цифровій, валюті як біткоїн, літекоїн та іншій криптовалюти.

Тому створення Євразійського енергетичного комплексу дозволить ефективно вирішити деякі питання, які у сучасних підходах до організації спільної взаємодії економічних моделей різних країн складно виконати [10]. У зв'язку з цим основним питанням розвитку функціональності рукотворного середовища є питання не тільки технічного комплексу, а й питання організації міжнародної фінансової системи, яка спроможна забезпечити нації, що встали на шлях інтеграції, повною, достовірною інформацією про їх ресурсну базу, змینی в ній, які здійснюються державами.

Гроші у традиційному розумінні як інформаційні носії, що підтверджені золотом та засвідчують статок свого власника, на сьогодні повинні нести нову інформацію і

надавати уявлення про кількість енергоресурсів, якими вони забезпечені. Тобто власник грошей повинен володіти енергоресурсами як основним фактором, що забезпечує функціональність виробничого процесу, для якого паперові гроші і золото не є основними складовими. Грошова система у традиційному значенні уповільнює розвиток суспільства, а епоха виміру результатів діяльності виробничих комплексів за допомогою паперових грошей, що відображають «нематеріальну» сутність товару – вартість, закінчується. Цивілізація стрімко шукає шляхи переходу до нових моделей економічних процесів, які б їх вивели зі світової економічної кризи, про що свідчать зустрічі лідерів держав «сімки», «двадцятки», і які, на жаль, є досі безрезультатними.

Почався новий перехідний період до нового, який потребує відмови від паперових грошей, а спроби зробити цей перехід за допомогою реформ у межах діючих фінансових інститутів приречені на провал, оскільки це неможливо зробити без зміни інформаційної системи, яка б відобразила господарські операції, справжній стан економіки, що перейде у розряд світової. Світ увійшов у нову фазу взаємодії, засновану на потужних і швидкісних енергоінформаційних потоках, саме тому реальне відображення результатів виробничо-споживчої діяльності соціуму повинно здійснюватися не у емісіях і біржовими спекуляціями вартістю національних валют, а в енергетичних показниках, що виключають грошову емісію за волею фінансової влади держав і котирування акцій за волею бірж. Це видалить прояви інфляції, які сучасні держави не можуть подолати, оскільки вони їх породжують, керуючись у своїх діях сталим образом економічного мислення.

Гроші, засновані на енергоресурсах, забезпечать систему управління виробничо-споживчої діяльності цивілізації фактичною інформацією про стан світового господарського комплексу, звільняють її від залежності будь-якої валюти, тому що відображатимуть зроблену основними фондами фізичну роботу щодо перетворення речовини в процесі виробництва з використанням енергії, витраченої на випуск продукції [11; 12]. Сьогодні Україна може використати такий принцип, заснований на енергоресурсах грошей, у своїй економіці і взаємодіяти з іншими державами, а такі гроші без перешкод можуть існувати разом із звичайними грошима. Але в такому випадку буде необхідно концептуально змінити економічні поняття і принципи бухгалтерського обліку, а сама економічна теорія повинна трансформуватися в енергоекономіку.

Висновок. Людина все своє життя займається не економікою, а енергоекономікою, тобто суб'єктивним перетворенням оточуючого середовища [13], і ця діяльність має значний вплив на її життя і забезпечує певне перетворення навколишнього світу. На жаль, людина займається не раціональним господарством, а хижацьким знищенням планети, перетворюючи надра у товар, що разом з людською недбалістю та самовпевненістю призводить до різноманітних природних катаклізмів. Водночас людина в процесі своєї діяльності вживає і використовує енергію, яка вимагає регенерацію і врахування у масштабах суспільного господарського комплексу. Натомість економіка розглядає обмежену частину людської діяльності, яку суспільство вимірює грошима, а, наприклад, виховання дітей, домашня робота, робота на присадибній ділянці, заняття різноманітними видами спорту, хобі та інша подібна діяльність економікою не враховується.

Тому державам не під силу поодиноці запровадити економічні перетворення і подолати сучасні господарські втручання у природні процеси, і це ще раз підтверджує про потребу у

світовій глобалізації, яка на сьогодні є об'єктивним процесом та створенням інформаційної системи. Крім створення інформаційної системи, яка відображає справжній стан суспільної соціально-економічної моделі на всіх її рівнях, суспільству необхідно запровадити механізми розподілу благ, що забезпечать розвиток кожного індивіду і суспільства в цілому, задовольняючи їх як матеріальні, так і духовні потреби. Використання методу перерозподілу благ, які б задовольняли матеріальні потреби людей, в економіці вимагає майновий комплекс держави розглядати як корпоративну власність громадян, що базується на основі колективно-пайової участі сучасників та предків, які брали участь у його створенні. Модулі суспільної структури й економічна система за короткий проміжок часу почнуть самокеруватися і самоорганізовуватися, трансформуючи тим самим негативні явища, перевтілюючись у єдиний організм, що підвищить ефективність цих процесів у декілька разів. Такий процес розвитку не залишить поза увагою науку, з'являться нові наукові напрями і технології, які будуть благотворно впливати і на землю, але у зв'язку з цим зазнає змін і система управління соціальними структурами і функціональність самого суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голуб А. А., Струкова Е. Б. Экономика природных ресурсов: учеб. пособ. для вузов. М.: Аспект Пресс, 2001. 319 с.
2. Кузык Б. Н., Яковец Ю. В. Россия – 2050: стратегия инновационного прорыва. 2-е изд., доп. М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2005. 624 с.
3. Братимов О. В., Горский Ю. М., Делягин М. Г., Коваленко А. А. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи. М.: ИНФРА-М, 2000. 344 с.
4. Дейлі Герман. Позаростанням. Економічна теорія сталого розвитку / пер. з англ. Інститут сталого розвитку. К.: Інтелсфера, 2002. 312 с.
5. Корнієнко А. С., Савчук С. І. Новий образ життя і державного устрою / рос. мовою. Київ: Видавничий дім «Букрек», 2006. 284 с.
6. Письмак В. П. Энергоимпульсная сущность экономического базиса общества. Донецк: Изд-во «Донецчина», 2002. 296 с.
7. Конторов Д. С., Михайлов Н. В., Саврасов Ю. С. Основы физической экономики. (Физические аналоги и модели в экономике). М.: Радио и связь, 1999. 184 с.: ил.
8. Соколенко С. И. Глобальные рынки XXI столетия: Перспективы Украины. К.: Логос, 1998. 568 с.
9. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Изд-во «Экономика», 2003. 411 с.
10. Малахов В. С. Государство в условиях глобализации: учеб. пособ. М.: КДУ 2007. 256 с.
11. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. М.: Рольф, 2002. 576 с.
12. Подолінський С. А. Труд человека и его отношение к распределению энергии. М., 2005.
13. Эндрес Альфред. Экономика окружающей среды / пер. с нем. К.: Лебедь, 1995. 168 с.

REFERENCES

1. Holub A. A., Strukova E. B. (2001). *Ekonomyka pryrodnykh resursov: Ucheb. posob. dlia vuzov*. M.: Aspekt Press, 319 s. [in Russian]
2. Kuzyk B. N., Yakovets Yu. V. (2005). *Rossyia – 2050: stratehiia ynnovatsyonnoho proryva*. 2-e yzd., dop. M.: ZAO «Yzdatelstvo «Ekonomyka», 624 s. [in Russian]
3. Bratymov O. V., Horskyi Yu. M., Deliahyn M. H., Kovalenko A. A. (2000). *Praktyka hlobalyzatsyy: yhry y pravyla novoi epokhy*. M.: YNFRA-M, 344 s. [in Russian]
4. Deili Herman. (2002). *Pozazrostanniam. Ekonomichna teoriia staloho rozvytku* / Per. z anhl. Instytut staloho rozvytku. K.: Intelsfera, 312 s. [in Ukrainian]
5. Korniienko A. S., Savchuk S. I. (2006). *Novyi obraz zhyttia i derzhavnoho ustroiu* / Ros. movoiu. Kyiv: Vydavnychiy dim «Bukrek», 284 s. [in Ukrainian]
6. Pysmak V. P. (2002). *Enerhoimpulsnaia sushchnost ekonomycheskoho bazysa obshchestva*. Donetsk: Yzd-vo «Donechchyna», 296 s. [in Russian]
7. Kontorov D. S., Mykhailov N. V., Savrasov Yu. S. (1999). *Osnovy fizycheskoi ekonomyky. (Fizycheskye analohy y modely v ekonomyke)*. M.: Radyo y sviaz, 184 s.: yl. [in Russian]
8. Sokolenko S. Y. (1998). *Hlobalnye rynky XXI stoletiya: Perspektyvy Ukrayny*. K.: Lohos, 568 s. [in Russian]
9. Iakovets Yu. V. (2003). *Hlobalyzatsiia y vzaymodeistvie tsyvylyzatsyi*. 2-e yzd., pererab. y dop. M.: Yzd-vo «Ekonomyka», 411 s. [in Russian]
10. Malakhov V. S. (2007). *Hosudarstvo v usloviakh hlobalyzatsyy. Ucheb. posob.* M.: KDU 256 s. [in Russian]
11. Vernadskyi V. Y. (2002). *Byosfera y noosfera*. M.: Rolf, 576 s. [in Russian]
12. Podolynskyi S. A. (2005). *Trud cheloveka y ego otnosheniye k raspredeleniyu enerhiy*. M. [in Russian]
13. Endres Alfred. (1995). *Ekonomyka okruzhaiushchei sredy* / Per. s nem. K.: Lebed, 168 s. [in Russian]

N. Serdiuk. Current trends of socio-economic development of Ukraine

The purpose of the article is the summary of a negative situation into a single complex global world economy that requires balanced implementation of foreign trade policy based on mutually beneficial interaction between the partners.

Scientific novelty. During the implementation of the policy of mutually beneficial cooperation with partners, proposed to introduce a proposal of construction of transnational corridor through Ukraine from Europe to Asia. This will change the way global trade flows and gain global businesses significant savings from reduced transport costs and provide opportunities Ukraine for centuries, and the entire civilized world will work on the construction of a highway of a few years, and will support and develop this project with us, and the territory of Ukraine will automatically become necessary for Europe.

Another project of continental significance may be project for creation the only energy system of Eurasia, which provides a rapid growth of the energy potential of the continent. Money based on energy resources will provide a system for controlling the production and consumption of civilization with up-to-date information about the state of the world economic complex, freeing it from dependence on any currency of the world, as it will reflect the physical activity of fixed

assets on the transformation of matter in the process of production using energy , spent on production.

The third project of international importance may be the project to develop the production of hydrogen sulfide accumulated in the Black Sea waters and poses a serious environmental threat to the Black Sea states, which must be solved jointly by mutual consent.

Conclusions. Ukraine has great prospects for cooperation with other countries and other spheres such as science, finance, seaports, environmental projects, agricultural sector problems resolution under the programs of the World Food and Agriculture Organization at the United Nations and many others. States alone can not afford to implement economic reforms and overcome the current economic intervention in natural processes and it reaffirms the need of world globalization, which today is an objective process in the world and the creation of an information system.

Key words: *European integration, nation consolidation, economic crisis, state resources, energy complex, international financial system, production processes, energy resources.*

Стаття надійшла до редакції 10 грудня 2019 року

**Цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право**

УДК 347.132.14

DOI 10.33244/2617-4154.2.2019.21-30

О. М. Буханевич,
д.ю.н., професор,
заслужений юрист України,
Хмельницький університет управління
та права імені Леоніда Юзькова,
ORCID ID 0000-0003-3718-9428

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ПРИВАТНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Стаття присвячена визначенню особливостей цивільно-правового захисту особистих немайнових прав, що забезпечують приватність фізичної особи. Встановлено, що для захисту особистих немайнових прав, що забезпечують приватність фізичної особи, можуть застосовуватися загальні та спеціальні способи. З'ясовано особливості застосування заходів цивільно-правової відповідальності за порушення таких прав.

Ключові слова: особисте немайнове право, приватність, інформація, особисте життя, честь, гідність, ділова репутація, захист, способи захисту, моральна шкода.

О. М. Буханевич. Гражданско-правовая защита личных неимущественных прав, которые обеспечивают конфиденциальность физического лица

Статья посвящена определению особенностей гражданско-правовой защиты личных неимущественных прав, которые обеспечивают конфиденциальность физического лица. Установлено, что для защиты личных неимущественных прав, которые обеспечивают конфиденциальность физического лица, могут применяться общие и специальные способы. Определены особенности применения мер гражданско-правовой ответственности за нарушение таких прав.

Ключевые слова: личное неимущественное право, конфиденциальность, информация, личная жизнь, честь, достоинство, деловая репутация, защита, способы защиты, моральный вред.

Мета статті. Визначити особливості цивільно-правового захисту особистих немайнових прав, що забезпечують приватність фізичної особи.

Постановка проблеми. Проблеми захисту особистих немайнових прав фізичних осіб, зокрема цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди цим правам і благам, мають важливе значення, оскільки постійно пов'язані з інтересами всіх учасників цивільних правовідносин. У стст. 23, 1167, 1168 ЦК України [1] закріплено право фізичних осіб на відшкодування моральної шкоди у разі завдання шкоди особистим немайновим правам

і благам, однак залишається невирішеним питання про межі застосування цих норм. Така ситуація пояснюється насамперед тим, що тривалий час захищалися майнові права та інтереси фізичним осіб. Крім того, оцінка честі, гідності та інших немайнових благ у грошовому еквіваленті не сприймалася соціалістичним суспільством.

Дослідження особливостей захисту особистих немайнових прав фізичних осіб пояснюється також зростанням кількості правопорушень проти особистості, знецінення їх благ та інших особистих немайнових прав. За статистикою кількість звернень за захистом особистих немайнових прав фізичних осіб збільшується щороку. Захист особистих немайнових прав фізичних осіб становить обов'язкову об'єктивну умову розвитку всього суспільства, що пояснюється значенням прав і благ людини, громадянина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній літературі проблеми, пов'язані з особистими немайновими правами фізичних осіб, були предметом дослідження у працях учених, як: С. А. Бесяцкін, С. Б. Булеца, О. В. Гришук, С. Д. Гринько, І. М. Забара, О. М. Ерделевський, М. М. Малєїна, М. С. Малєїн, І. П. Майстер, Т. В. Ліснїча, О. В. Крикун, Л. О. Корчевна, О. О. Кулініч, О. О. Отрадна, Н. В. Павловська, В. П. Паліюк, О. О. Посикалюк, В. Д. Прима, Р. О. Стефанчук, Є. О. Харитонов та ін. Водночас науковці не дослідили всі аспекти цивільно-правового захисту особистих немайнових прав фізичних осіб.

На сьогодні існує ряд загальнотеоретичних та практичних питань, пов'язаних з цивільно-правовим захистом особистих немайнових прав фізичних осіб, зокрема щодо особистих немайнових прав, що забезпечують приватність фізичної особи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ч. 1 ст. 275 ЦК України «фізична особа має право на захист свого особистого немайнового права від протиправних посягань інших осіб» [1]. При цьому захист особистого немайнового права здійснюється способами, закріпленими в главі 3 ЦК України, зокрема: визнання права, визнання правочину недійсним, припинення дії, яка порушує право, відновлення становища, яке існувало до порушення, примусове виконання обов'язку в натурі, зміна правовідношення, припинення правовідношення, відшкодування моральної (немайнової) шкоди, визнання незаконним рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. При цьому право на відшкодування майнової та (або) моральної шкоди належить фізичній особі, якій було її завдано внаслідок порушення її особистого немайнового права (ст. 280 ЦК України) [1].

Крім вищезазначених способів, «захист особистого немайнового права може здійснюватися також іншим способом відповідно до змісту цього права, способу його порушення та наслідків, що їх спричинило це порушення» (ч. 2 ст. 275 ЦК України) [1]. Відповідно, певними особливостями володіють цивільно-правові способи захисту особистих немайнових прав, що забезпечують приватність фізичної особи. Наприклад, такими спеціальними способами захисту є спростування недостовірної інформації, публічне вибачення (ст. 277 ЦК України) [1], заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права (ст. 278 ЦК України) [1] та інші.

Право на приватність означає «особисте немайнове право фізичної особи, що забезпечує життєдіяльність фізичної особи у сфері сімейних, побутових, інтимних та інших відносин, які вивільнені від виконання покладених на неї публічних функцій, а також надає можливість визначати межі та режим доступу до цієї приватності, дозволяти чи забороняти поширювати інформацію щодо неї» [2, с. 477]. Таким чином, як слушно

зазначає Р. О. Стефанчук, «поняття «приватність» за своїм змістом повинно охоплювати таку сферу життєдіяльності людини, що вивільнена від виконання покладених на неї будь-яких публічних (посадових, громадських, трудових тощо) функцій, а також повну, доступну, своєчасну та достовірну інформованість щодо вказаної сфери» [2, с. 477].

До особистих немайнових прав, що забезпечують приватність фізичної особи варто віднести такі: 1) право на особисте життя та його таємницю (ст. 301 ЦК України); 2) право на особисті папери (ст. 303 ЦК України) та розпорядження ними (ст. 304 ЦК України); 3) право на таємницю кореспонденції (ст. 306 ЦК України); 4) права, що виникають з цивільно-правового захисту інтересів фізичної особи під час проведення фото-, кіно-, теле- та відеозйомок (ст. 307 ЦК України) й охорони інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях і в інших художніх творах (ст. 308 ЦК України). Крім того, з такими особистими немайновими правами фізичної особи тісно пов'язано право на повагу честі та гідності (ст. 297 ЦК України).

Найбільш поширені випадки завдання моральної шкоди внаслідок поширення відомостей, які не відповідають дійсності та порочать честь, гідність і ділову репутацію фізичної особи.

У постанові Пленуму Верховного Суду від 27.02.2009 № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи» гідність розкривалася як визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності; честь – це позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло; діловою репутацією фізичної особи визнається набута особою суспільна оцінка її ділових і професійних якостей під час виконання нею трудових, службових, громадських чи інших обов'язків (п. 4) [3].

Протиправний характер такої поведінки завдавача шкоди залежить від таких обставин: 1) поширення інформації, тобто повідомлення третім особам будь-яким способом; 2) поширена інформація стосується певної фізичної особи, тобто позивача; 3) інформація є недостовірною, тобто такою, що не відповідає дійсності; 4) інформація порочить честь, гідність та ділову репутацію фізичної особи.

До способів поширення інформації судова практика відносить: опублікування її у пресі, передання по радіо, телебаченню чи з використанням інших засобів масової інформації; поширення в мережі Інтернет чи з використанням інших засобів телекомунікаційного зв'язку; викладення в характеристиках, заявах, листах, адресованих іншим особам; повідомлення в публічних виступах, в електронних мережах, а також в іншій формі хоча б одній особі.

При цьому інформація не вважається такою, що поширена у таких випадках: а) якщо її повідомлено лише особі, якої вона стосується; б) якщо особа, яка повідомила таку інформацію, вжила достатніх заходів конфіденційності для того, щоб ця інформація не стала доступною третім особам.

Поширення не будь-якої інформації має протиправний характер, а лише недостовірної, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені).

Відповідно до ч. 6 ст. 17 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» журналіст та (або) засіб масової інформації

звільняються від відповідальності за поширення інформації, що не відповідає дійсності, якщо суд встановить, що журналіст діяв добросовісно та здійснював її перевірку [4]. Тобто у цьому випадку відсутня протиправність у діяннях журналіста.

Відповідно до ст. 277 ЦК України у разі поширення недостовірної інформації можуть застосовуватися такі способи захисту: 1) право на відповідь; 2) спростування такої інформації; 3) відкликання документа, який прийняла (видала) юридична особа.

Спростування – це доведення неправильності, помилковості, хибності будь-чого, будь-чиїх тверджень, переконань; заперечення, відкидання будь-яких тверджень. При цьому спростування недостовірної інформації має застосовуватися незалежно від того, була в діях завдавача вина чи ні [5, с. 492]. Як зазначає О. О. Кулініч, «спростування є добровільним визнанням факту поширення такої інформації. У цьому разі фізична особа, права якої порушено, отримує право вимагати відшкодування збитків і компенсації моральної шкоди, тоді як відповідь таких правових наслідків не передбачає» [5, с. 492].

До способів захисту такого особистого немайнового права законодавець відносить: заборону розповсюдження такої інформації, якщо газета, книга, теле-, радіотелепередачі тощо готуються до випуску (ч. 1 ст. 278 ЦК України) [1]; заборону розповсюдження такої інформації до усунення порушення, якщо газета, книга, теле-, радіотелепередачі тощо випущені у світ, або вилучити газети, книги тощо з метою його знищення, якщо усунення порушення неможливе (ч. 2 ст. 278 ЦК України) [1].

Певною специфікою володіє завдання моральної шкоди у випадках поширення інформації про особисте і сімейне життя фізичної особи, що є порушенням заборони, встановленої міжнародними актами (ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), Конституцією України (ст. 32), ЦК України (ст. 301), Законом України «Про інформацію» (ч. 2 ст. 11) та іншими нормативними актами. Зокрема, у Законі України «Про інформацію» зазначається, що не допускаються збирання, зберігання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди (ч. 2 ст. 11) [6]. При цьому до конфіденційної інформації про фізичну особу належать, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження (ч. 2 ст. 11 цього закону) [6].

Водночас право на компенсацію моральної шкоди прямо закріплено в Законі України «Про інформацію» (ч. 1 ст. 31) [6], постанові Пленуму Верховного Суду № 1 (абз. 2 п. 20) [3]. При цьому обов'язок доведення факту завдання моральної шкоди покладається на самого позивача.

Під поняттям «особисте життя» варто розуміти поведінку фізичних осіб поза межами виконання різноманітних суспільних обов'язків, тобто життєдіяльність людини у сфері сімейних, побутових, особистих, інтимних та інших стосунків, що звільнені від «тягаря суспільних інтересів» [7, с. 201]. До змісту права фізичної особи на особисте життя включається й право на збереження у таємниці обставин свого особистого життя (ст. 301 ЦК України). Це означає, що фізична особа має право не розголошувати інформацію про своє особисте життя та вимагати такого від інших осіб. Це зумовлено тим, як наголошує М. Й. Штефан, що «особисте життя – особиста справа громадянина, зміст і форми його визначає він сам» [8, с. 45].

Інформацію про особисте та сімейне життя особи (персональні дані про неї) Конституційний Суд України роз'яснює як будь-які відомості чи сукупність відомостей

про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а саме: національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, матеріальний стан, адреса, дата і місце народження, місце проживання та перебування тощо, дані про особисті майнові та немайнові відносини цієї особи з іншими особами, зокрема членами сім'ї, а також відомості про події та явища, що відбувалися або відбуваються у побутовому, інтимному, товариському, професійному, діловому та інших сферах життя особи, за винятком даних стосовно виконання повноважень особою, яка займає посаду, пов'язану зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування. Така інформація про фізичну особу та членів її сім'ї є конфіденційною і може бути поширена тільки за їх згодою, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [9].

Таким чином, протиправний характер матиме порушення зазначеного особистого немайнового права фізичної особи. При цьому протиправним буде таке порушення навіть тоді, коли ця інформація відповідає дійсності і не порочить гідність, честь чи ділову репутацію (абз. 1 п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду № 1) [3].

Разом з тим інформація про особисте життя фізичної особи може бути розголошена іншим особам, якщо вона містить ознаки правопорушення, що підтверджено рішенням суду (ч. 4 ст. 301 ЦК України) [1], а також в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини (ч. 2 ст. 11 Закону України «Про інформацію») [6]. Саме в таких випадках йдеться про правомірний характер порушення особистого немайнового права фізичної особи.

Виключає протиправний характер висловлювання оціночних суджень, тому ніхто не може бути притягнутий до відповідальності. Оціночними судженнями визнаються висловлювання, які не містять фактичних даних, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, зокрема з огляду на характер використання мовностилістичних засобів (вживання гіпербол, алегорій, сатири). Законодавець встановлює два винятки із зазначеного правила: 1) наклеп; 2) висловлювання суб'єктивної думки або оцінки у брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію (ст. 30 Закону України «Про інформацію») [6].

Розглянемо такий приклад із судової практики.

Позивач ОСОБА_1 звернувся до суду з позовною заявою про захист честі, гідності, ділової репутації та відшкодування моральної шкоди. Свої вимоги мотивував тим, що 31 жовтня 2017 року на адресу міського голови міста Тореза відповідачем ОСОБА_2 подана заява, у якій він стверджує, що позивач є співвласником стихійного ринку, що міститься біля нежитлового приміщення № 13 корпус 1 по вул. 50 років СРСР, має посвідчення «громадського співробітника служби економічної безпеки України», підприємці йому платять за місця на ринку, а не у міську казну. Інформація, яка викладена у заяві ОСОБА_2, є неправдивою та такою, що зачіпає честь, гідність та ділову репутацію позивача. Позивач є робітником особливого підрозділу «Головного управління по боротьбі з корупцією в органах державної влади України» та займає посаду заступника начальника. Своїми діями відповідач не лише принизив позивача як людину, а ще й принизив його честь, гідність та ділову репутацію. З урахуванням тривалості й ваги розповсюдження неправдивої інформації позивач просить визнати інформацію, поширену відповідачем стосовно позивача, недостовірною, зобов'язати спростувати неправдиву інформацію у

такий самий спосіб, яким вона була ним поширена, стягнути заподіяну моральну шкоду у розмірі 50 000 грн 00 коп., судові витрати.

Відповідач позов не визнав. Зі слів свого знайомого, йому стало відомо про те, що позивач є співвласником цього приміщення. Інформація, що позивач має посвідчення «громадського співробітника служби економічної безпеки України», відповідачу стала відома із статті міської газети, тому він нею скористався у заяві до міського голови. Викладені в заяві твердження, що позивач уміло використовує своє посвідчення, не має образливого характеру та є особистою думкою відповідача про можливість позивача вирішити будь-яке питання.

Дослідивши добуті докази, суд доходить такого висновку. Відповідно до ст. 277 ЦК не є предметом судового захисту оціночні судження, думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків [1]. Тому заява відповідача до міського голови міста Тореза щодо правомірності розташування стихійного ринку є реалізацією конституційного права відповідача на звернення до компетентних органів.

Встановивши зазначені обставини за справою, суд вважає, що факти, які б доводили, що згадане звернення відповідача мотивовано цілеспрямованими діями з метою принизити честь, гідність чи ділову репутацію позивача, відсутні.

Оскільки висловлювання відповідача є його оціночним судженням і вираженням суб'єктивної думки, яке на відміну від тверджень про факти перевірити його істинність неможливо, тому немає підстав для відшкодування моральної шкоди. Під час розгляду справи позивачем не надано доказів висловлювання відповідачем суб'єктивної думки в брутальній, принизливій чи непристойній формі, з цих підстав позов про відшкодування моральної шкоди також не підлягає задоволенню [10].

Таким чином, вищенаведений приклад із судової практики свідчить про те, що позовні вимоги про компенсацію моральної шкоди не підлягають задоволенню, якщо поширена інформація становить оціночні судження про приватне життя фізичної особи. А це свідчить про відсутність протиправності у поведінці особи, яка їх поширила.

Певною специфікою наділено зміст права на особисте життя та його таємницю фізичної особи публічного права. Такий статус мають особи, які обіймають державні посади та/або користуються владними ресурсами, а також усі ті, хто відіграє певну роль у суспільному житті: в політиці, економіці, мистецтві, соціальній сфері, спорті чи в будь-якій іншій сфері (п. 1.1) [11]. Таке особливе ставлення до фізичної особи публічного права пояснила Парламентська Асамблея Ради Європи у своїй Резолюції від 25 грудня 2008 року № 1165 (1998) тим, що публічні особи повинні усвідомлювати, що особливий статус, який вони мають у суспільстві, автоматично збільшує рівень тиску на приватність їхнього життя (п. 6) [12].

У зв'язку з цим у Рекомендаціях щодо захисту приватності у роботі засобів масової інформації зазначається, що межа допустимої критики щодо фізичної особи публічного права значно ширша, ніж для фізичної особи приватного права. Разом з тим засоби масової інформації можуть втручатися у приватне життя публічних осіб без їхньої згоди лише тоді, коли існує переважаючий суспільний інтерес, який виправдовує оприлюднення інформації. Таке втручання повинно бути пропорційним і не виходити за межі того, що є необхідним для задоволення правомірного суспільного інтересу (п. 1.3) [11].

Водночас Конституційний Суд України встановлює, що така інформація зазвичай стосується не лише цієї особи, а й інших осіб, зокрема членів її сім'ї, яким Конституція

України теж гарантує право на невтручання в їх особисте і сімейне життя, крім випадків, визначених законом. Тому поширення даних про таких фізичних осіб – членів сім'ї, що можуть стати відомими в результаті поширення інформації про саму посадову особу, крім випадків, визначених законом, може призвести до порушення їх конституційних прав, зашкодити гідності, честі, діловій репутації тощо [9].

Таким чином, фізичні особи публічного права (посадові і службові особи) мають право на спростування недостовірної інформації про себе, а також на захист честі, гідності та ділової репутації. Водночас, згідно з ч. 2 ст. 31 Закону України «Про інформацію», такі особи не мають права вимагати відшкодування моральної шкоди.

До прав, які забезпечують особисте життя та його таємницю, що передбачені ЦК України, мають бути віднесені всі права, що спрямовані на забезпечення вільного існування фізичної особи та недопущення обмеження її вільного волевиявлення і вільної діяльності як особистості, і які забезпечують соціальне буття фізичної особи, а саме: право на ім'я, право на індивідуальність, право на особисті папери, право на таємницю кореспонденції, право на захист інтересів фізичної особи під час проведення фото-, кіно-, теле- та відеозйомок, право на охорону інтересів особи, яка зображена на фотографіях та в інших художніх творах, право на вибір роду занять та інші права. Відповідно, протиправний характер матимуть порушення усіх заборон щодо вчинення конкретних дій, законодавчо закріплених у главі 22 ЦК України.

Таким чином, протиправний характер матиме діяння щодо особистого немайнового права фізичної особи за таких умов: 1) порушення суб'єктивного права фізичної особи; 2) порушення об'єктивного права, тобто встановленої законом заборони.

Висновок. Для захисту особистих немайнових прав, що забезпечують приватність фізичної особи можуть застосовуватися такі способи:

- припинення дії, яка порушує особисте немайнове право, що застосовується у разі реальної загрози правопорушення, а також за реального порушення особистого немайнового права (наприклад, заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права);
- визнання правочину недійсним (наприклад, про проведення фото-, кіно-, теле- та відеозйомок);
- зміна правовідносин (наприклад, фізична особа, яка погодилася на знімання її на фото-, кіно-, теле- та відеоплівку, може вимагати припинення їх публічного показу в тій частині, яка стосується її особистого життя, за умови відшкодування витрат, пов'язаних з демонтажем виставки чи запису);
- припинення правовідносин (наприклад, фізична особа, яка показувала авторові фотографії іншого художнього твору за плату, може вимагати припинення публічного показу, відтворення чи розповсюдження фотографії, іншого художнього твору за умови відшкодування автору або іншій особі пов'язаних з цим збитків);
- визнання незаконним рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб (наприклад, у разі надання дозволу чи вчинення інших дій щодо збирання, зберігання, використання і поширення інформації про особисте життя фізичної особи без її згоди);
- спростування недостовірної інформації та (або) право на відповідь;
- відшкодування моральної шкоди; при цьому презюмується її завдання у разі реального порушення особистих немайнових прав;

– відшкодування збитків, якщо порушення особистого немайнового права фізичної особи спричинило завдання майнової шкоди (наприклад, потерпіла особа несе витрати на відновлення свого доброго імені, налагодження ділових зв'язків, на лікування, якщо вона потерпіла душевних страждань, тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 (зі змінами та доповненнями). *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.
2. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія. Хмельницький: Вид-во ХУУП, 2007. 626 с.
3. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09
4. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів: Закон України: від 23.09.1997 № 540/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1997. № 50. Ст. 302.
5. Кулініч О. О. Право фізичної особи на власне зображення: сучасний стан та перспективи розвитку: монографія. Одеса: Юридична література, 2016. 624 с.
6. Про інформацію: Закон України: від 02.10.1992 № 2657-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 48. Ст. 650.
7. Харитонов Є. О. та ін. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар; за ред. Є. О. Харитонova, О. М. Калітенко. Х.: ТОВ «Одіссей», 2003. 856 с.
8. Штефан М. Й. Цивільний процес : підручник. К.: Ін Юре, 1997. 608 с.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України: від 20 січня 2012 року. Справа № 1-9/2012. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12>
10. Рішення Любарського районного суду Житомирської області: від 10 січня 2017 р. Справа № 2–8/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14905336>
11. Рекомендації щодо захисту приватності у роботі засобів масової інформації. URL: http://www.telekritika.ua/doc/images/news/.../General%20Recs_Final_UKR.doc
12. Право на приватність: Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи: від 25.12.2008 № 1165. URL: http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_international/52/

REFERENCES

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: vid 16.01.2003 (zi zminamy ta dopovnenniamy). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2003. № 11. St. 461.
2. Stefanchuk R. O. Oosbysti nemainovi prava fizychnykh osib u tsyvilnomu pravi (poniattia, zmist, systema, osoblyvosti zdiisnennia ta zakhystu): monohrafiia. Khmelnytskyi: Vyd-vo KhUUP, 2007. 626 s.

3. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zakhyst hidnosti ta chesti fizychnoi osoby, a takozh dilovoi reputatsii fizychnoi abo yurydychnoi osoby : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy: vid 27.02.2009 № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09
4. Pro derzhavnu pidtrymku zasobiv masovoi informatsii ta sotsialnyi zakhyst zhurnalistiv : Zakon Ukrainy: vid 23.09.1997 № 540/97-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1997. № 50. St. 302.
5. Kulinich O. O. Pravo fizychnoi osoby na vlasne zobrazhennia: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku: monohrafiia. Odesa: Yurydychna literatura, 2016. 624 s.
6. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy: vid 02.10.1992 № 2657-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1992. № 48. St. 650.
7. Kharytonov Ye. O. ta in. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar; za red. Ye. O. Kharytonova, O. M. Kalitenko. Kh.: TOV «Odissei», 2003. 856 s.
8. Shtefan M. Y. Tsyvilnyi protses: Pidruchnyk. K.: In Yure, 1997. 608 s.
9. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Zhashkivskoi raionnoi rady Cherkaskoi oblasti shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastyh pershoi, druhoi statti 32, chastyh druhoi, tretioi statti 34 Konstytutsii Ukrainy: vid 20 sichnia 2012 roku. Sprava № 1-9/2012. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12>
10. Rishennia Liubarskoho raionnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti: vid 10 sichnia 2017 r. Sprava № 2–8/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14905336>
11. Rekomendatsii shchodo zakhystu pryvatnosti u roboti zasobiv masovoi informatsii. URL: http://www.telekritika.ua/doc/images/news/.../General%20Recs_Final_UKR.doc
12. Pravo na pryvatnist: Rezoliutsiia Parlamentskoi Asamblei Rady Yevropy: vid 25.12.2008 № 1165. URL: http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_international/52/

O. M. Bukhanevych. Civil protection of personal non-property rights that protect the confidentiality of an individual

The article is devoted to determining the characteristics of civil protection of personal non-property rights, which ensure the confidentiality of an individual. It has been established that in order to protect personal non-property rights that ensure the confidentiality of an individual, such methods may be used: termination of an act violating a personal non-property right applied in case of a real threat of an offence, as well as in case of a real violation of a personal non-property right (for example, prohibition of dissemination of information to which personal non-property rights are violated); Invalidating the transaction (e.g. photo, film, television and video); A change in the legal relationship (for example, an individual who has agreed to shoot it on photo, film, television and video may request the termination of their public display as it relates to her personal life, subject to reimbursement for the costs of dismantling the exhibition or recording; Termination of the legal relationship (for example, an individual who showed the author photographs of another artistic work for a fee, may request the termination of the public display, reproduction or distribution of the photograph, other artistic work, provided that the author or another person is compensated for the damages involved); Declaring illegal the decision, actions or inactivity of a State authority, an ARC authority or a local self-government authority, their officials and officials (for example, in the event of authorization or other actions to collect, store, use and disseminate information about the private life of an individual without his or her consent); Rebuttal of false information and/or right of reply; compensation of moral

Буханевич О. М. Цивільно-правовий захист особистих немайнових прав, що забезпечують приватність фізичної особи

harm; It is presumed to have been caused in the event of a real violation of personal non-property rights; Compensation for damages if the violation of a person's personal non-property right has caused property damage (for example, the victim bears the cost of restoring his good name, establishing business ties, treating if she has suffered mental suffering, etc.).

It has been clarified that individuals of public law (officials and officials) have the right to refute unreliable information about themselves, as well as to protect honour, dignity and business reputation. However, under article 31, paragraph 2, of the Information Act, such persons are not entitled to claim compensation for moral damage.

Key words: *personal non-property right, confidentiality, information, personal life, honor, dignity, business reputation, protection, ways of protection, moral harm.*

Стаття надійшла до редакції 13 грудня 2019 року

УДК 347.6

DOI 10.33244/2617-4154.2.2019.31-38

А. О. Мілевська,

к.ю.н., доцент,

ORCID ID 0000-0003-1876-1636;

М. В. Петричук,

здобувач вищої освіти,

Університет ДФС України

ORCID ID 0000-0002-7367-3973

ПРОБЛЕМАТИКА ВКЛЮЧЕННЯ ВІРТУАЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ ДО СКЛАДУ СПАДЩИНИ

У статті досліджуються проблемні аспекти спадкування віртуальних об'єктів за цивільним законодавством України. Досліджено правову природу криптовалют й аккаунтів у соціальних мережах та проаналізовано правові можливості їх переходу у спадщину.

Ключові слова: віртуальний об'єкт, спадкування, склад спадщини, криптовалюта, аккаунт.

А. А. Милевская, М. В. Петричук. Проблематика включения виртуальных объектов в состав наследства

В статье исследуются проблемные аспекты наследования виртуальных объектов по гражданскому законодательству Украины. Исследована правовая природа криптовалюты и аккаунтов в социальных сетях и проанализированы правовые возможности их перехода по наследству.

Ключевые слова: виртуальный объект, наследование, состав наследства, криптовалюта, аккаунт.

Метою цього дослідження є виокремлення проблемних аспектів включення віртуальних об'єктів до складу спадщини та розробка можливих шляхів їх врегулювання.

Постановка проблеми. Соціальні мережі та загалом інтернет-ресурси нині досить тісно пов'язані з повсякденним життям майже кожного громадянина. За даними компанії PlusOne, станом на 4 квартал 2018 року в Україні 21,4 млн користувачів Інтернету [1]. Поява нових соціальних мереж, інтернет-сервісів та технологій зумовлюють збільшення часу, який проводить кожен користувач мережі в кіберпросторі та розширення сфер діяльності, які він здійснює в ньому. Користувачі зберігають документи, фотографії на комп'ютери, ноутбуки, смартфони, хостинг-сервери; реєструються в різних інтернет-послугах: електронній пошті, банківських сервісах, інтернет-магазинах; здійснюють обмін фотографіями; розміщують вебсайти тощо. Отже, Інтернет наразі – це вже не тільки засіб обміну інформацією, а й місце провадження бізнесу, навчання, ведення життя і ресурс, де в результаті накопичується значна кількість цифрових активів, що можуть

мати значення (зокрема, і матеріальне) для спадкоємців такого користувача і потребують захисту. Проте, аналізуючи норми цивільного законодавства, складно знайти норми, які б врегулювали процедуру доступу спадкоємців до таких нематеріальних активів спадкодавця, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання спадкування віртуальних об'єктів у мережі Інтернет виступало предметом наукових розвідок таких вчених, як Ю. П. Бурило, М. В. Гура, Є. І. Майданика, Н. В. Фомічової, Є. В. Фесенко та ін. Проте більшість досліджень стосувались особливостей спадкування тих об'єктів, що можуть визнаватися об'єктами права інтелектуальної власності і поза увагою залишилися ті, що такими не є. Зокрема, значний інтерес для спадкоємців можуть мати аккаунти в соціальних мережах (і в електронній пошті) та криптовалюта.

Виклад основного матеріалу. Сучасні телекомунікаційні технології свідчать про значне випередження науково-технічної революції процесів нормотворчості, що мають забезпечувати правове регулювання нових суспільних відносин. Незважаючи на те, що віртуальні об'єкти існують лише в кіберпросторі, їх матеріальне значення може виражатися і в реальному світі. Особливістю віртуальних об'єктів є те, що вони виробляються, споживаються та вступають в обіг у віртуальному просторі, а отже, можуть бути збережені, якщо в майбутньому будуть передані спадкоємцям користувачів, а не видалені після їх смерті.

Для ефективного аналізу та виокремлення можливих до включення в склад спадщини віртуальних об'єктів варто здійснити їх класифікацію. Деякі автори класифікують їх як:

а) доступ до інформації (не об'єкт сам по собі, а швидше засіб до доступу до інших об'єктів);

б) матеріальний цифровий об'єкт (фотографії, PDF-файли, документи, електронні листи, залишки на ощадних рахунках в Інтернеті, доменні імена та публікації у блозі, які можуть нести фінансову, культурну чи іншу цінність);

в) нематеріальні цифрові об'єкти (наприклад, «лайки» у фейсбуці, профілі вебсайтів, коментарі, перегляди, залишені в блозі тощо);

г) метадані (дані, що зберігаються в електронному вигляді в документі, або вебсайт про історію доступу до даних, теги про місцезнаходження, прихований текст, видалені дані тощо) [2].

К. В. Єфремова відносить до віртуальних об'єктів, що можуть бути об'єктом цивільних правовідносин: доменні імена, електронні кошти, дисковий простір (файлове сховище), електронні послуги (хостингу, різних видів інтернет-реклами, електронні розрахунки, електронної пошти тощо), об'єкти авторського права в електронній формі (електронні твори, комп'ютерні програми, вебсайти тощо), віртуальні речі (об'єкти) [3, с. 38].

Інші автори класифікують їх як особисті (фотографії, відео, електронні листи, списки відтворення, медичні, освітні, юридичні, податкові записи тощо, що зберігаються на комп'ютері, інших носіях, смартфонах, завантажені на вебсайт), соціальні (використовуються як засіб для зберігання фотографій, відео, інших електронних файлів і для взаємодії з іншими людьми: електронна пошта, блоги, онлайн-профілі, такі як фейсбук, твітер, лінкедІн, інстаграм), фінансові (банківські рахунки, онлайн-торгівля, ощадні рахунки, підписки, комунальні послуги, векселі, інші фінансові зобов'язання – Amazon, PayPal, e-Bay) та бізнес (файли клієнта, інформація про товари та послуги, дані клієнта тощо) [4].

В. А. Лаптев серед об'єктів цивільних прав, фіксація та угоди, з якими є можливими завдяки розподіленому реєстру і технології блокчейну – цифрових активів, виділяє:

- криптовалюту – «crypto currency» (bitcoin, ethereum та ін.);
- акції, облігації, частки в статутних капіталах корпорацій;
- токени (емітовані юридичною особою або індивідуальним підприємцем цифрові фінансові активи з метою залучення фінансування);
- об'єкти інтелектуальної власності (наприклад, музичні твори, твори мистецтва, книги);
- фотографії;
- електронні страхові поліси;
- смартконтракт;
- персональні дані;
- бонусні бали та ін. [5, с. 201].

Проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні» містить поняття «віртуального активу», що визначається як будь-яка форма запису в рамках розподіленого реєстру записів у цифровій формі, що може використовуватися як засіб обміну, одиниця обліку чи як засіб збереження вартості. Проте до таких активів у проекті належать тільки біткоїни та токен-активи [6].

Отже, зважаючи на значну кількість віртуальних об'єктів та постійне розширення їх переліку, досить складно здійснити їх повну класифікацію, але, з огляду на предмет дослідження, нами буде проаналізовано можливість включення до складу спадщини таких найбільш поширених віртуальних об'єктів, як криптовалюта та аккаунт у соціальній мережі.

Криптовалюта як об'єкт складу спадщини. Правовий статус криптовалюти в Україні наразі законодавчо не врегульований. До Верховної Ради України неодноразово подавалися законопроекти, що були спрямовані на визначення криптовалюти як об'єкта оподаткування чи на врегулювання її обігу, проте жоден з них так прийнятий і не був. Відповідно до проекту Закону України «Про обіг криптовалюти в Україні» криптовалюта визначена як «програмний код (набір символів, цифр та букв), що є об'єктом права власності, який може виступати засобом міни, відомості про який вносяться та зберігаються у системі блокчейн як облікові одиниці поточної системи блокчейн у вигляді даних (програмного коду)» [7]. Проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні» визначає її як «віртуальний актив у формі токена, що функціонує як засіб обміну або збереження вартості» [6]. При цьому токен-активом у рамках цього законопроекту є віртуальний актив у формі токена, який посвідчує майнові та/або немайнові права власника токена, що відповідають зобов'язанням емітента токена. У свою чергу, проектом Закону України «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні» криптовалюта визнається фінансовим активом [8].

Отже, позиції авторів законопроектів щодо визначення криптовалюти є різними, що пояснюється неоднозначними міжнародними тенденціями до правового регулювання такого цифрового активу в світі (в Японії криптовалюту сприймають як засіб безготівкового розрахунку, а в країнах ЄС – як об'єкт речових прав). Аналіз юридичної літератури також свідчить про неоднозначні підходи до розуміння правової природи криптовалюти. При

цьому її найчастіше намагаються віднести до таких видів об'єктів цивільних прав, як гроші (зокрема, електронні), бездокументарні цінні папери, річ або інше майно. Не вступаючи в дискусію стосовно місця криптовалюти в правовому полі України, варто зазначити, що віднесення її до кожного із зазначених об'єктів цивільних прав означатиме можливість переходу в порядку спадкування.

Проте на практиці реалізувати право спадкоємця на отримання криптовалюти буде досить складно, а інколи і неможливо. По-перше, виявити належність криптовалюти певній особі практично неможливо, адже жодні персональні дані про власника не реєструються, а ідентифікація відбувається за набором літер та цифр, що відомі лише власнику. Тобто якщо спадкоємцем не будуть відомі дані для ідентифікації в системі, спадкування такої криптовалюти є неможливим. По-друге, зазначення в заповіті ідентифікуючих даних може призвести до розголошення цієї інформації неналежному спадкоємцю (до прикладу, право на криптовалюту передається лише одному з двох визначених у заповіті спадкоємців) та до втрати належного цифрового об'єкта. По-третє, законодавством у сфері здійснення нотаріальних проваджень щодо спадкування не передбачено механізму передачі прав на криптовалюту.

До врегулювання порядку спадкування такого специфічного віртуального об'єкта способами його спадкового правонаступництва можуть бути: посвідчення заповіту з належними засобами забезпечення таємниці ідентифікуючого коду (окремий лист для належного спадкоємця); передати на зберігання нотаріусу документи, де будуть зазначатися ідентифікуючі дані, із зазначенням на конверті особи, що матиме право в майбутньому їх отримати; збереження ідентифікуючих даних у банківській скриньці з оформленням у банківській установі розпорядження на випадок смерті; скористатися технологією смартконтракту, що у випадку неактивності користувача упродовж тривалого часу сповіщатиме правонаступників або переведе відповідні активи на зазначені в контракті рахунки.

Аккаунт у соціальній мережі (електронній пошті) як об'єкт складу спадщини. Наразі аккаунти в соціальних мережах виступають не тільки засобом спілкування, але й засобом ведення бізнесу. Аналіз численних аккаунтів користувачів у таких міжнародних мережах, як фейсбук та інстаграм, свідчить про значну кількість сторінок, що орієнтовані на продаж різноманітних товарів і послуг. Такі сторінки найчастіше мають уже сформовану аудиторію (клієнтів) та можуть поширювати платну рекламу. Такий аккаунт може мати для спадкоємців значний інтерес, не зазначаючи про «звичайні» аккаунти, що можуть містити елементи життєпису та фотографій, що також можуть становити цінність для цих осіб.

Законодавство України, та й загалом більшості країн, не містить положення про можливість включення до складу спадщини такого об'єкта. Проте ті самі транснаціональні компанії намагаються самостійно врегулювати питання «долі» аккаунтів осіб, що померли. До прикладу, гугл автоматично застосовує режим бездіяльності для тих аккаунтів, що давно не використовуються, та надсилає інструкції до завантаження персональних даних особі, що була вказана як довірена користувачем за життя. В інших випадках компанія може відмовити у доступі до персональних даних аккаунту [9]. Для того щоб отримати кошти, що містяться в електронній платіжній системі PayPal, спадкоємцем варто надати свідоцтво про смерть користувача та свідоцтво про право на спадщину чи заповіт [10]. Фейсбук пропонує встановити особу-хранителя, якій надається право супроводжувати аккаунт у пам'ятному статусі чи видалити аккаунт спадкодавця

без можливості відновлення в майбутньому. Хранителем аккаунту може бути лише особа, що є «другом» цього аккаунту, тобто родичі, що не зареєстровані у фейсбуці, не зможуть отримати доступу до цього аккаунту. Хранитель має право змінювати фото профілю із завантажених раніше або відповідати на запити про дружбу, тобто «пам'ятний» аккаунт надає обмежені можливості хранителя щодо аккаунту [11]. За аналогією з фейсбуком, інстаграм так само встановлює пам'ятний статус для аккаунту померлого користувача, проте не дозволяє встановлювати осіб, що можуть отримати доступ до такої сторінки. Такий аккаунт автоматично блокується та відображається для підписників у незмінному вигляді [12].

Таким чином, більшість соціальних мереж намагається врегулювати самостійно питання, що стосуються «долі» аккаунтів померлих осіб, і не дозволяють у майбутньому продовжувати використовувати ці аккаунти для користування ними чи отримання прибутку.

Проте український інтернет-сервіс ukr.net у п. 26 Угоди про використання електронної пошти «Фрімейл» зазначає, що право на кореспонденцію не може бути включено в спадкову масу, тому доступ до вмісту поштової скриньки не може бути переданий іншим особам [13]. Правотворчість США відрізняється в цьому аспекті. Відмітним є прийняття 2014 року в штаті Делавер Закону «Фідучіарний доступ до цифрових активів». У § 5005 цього закону зазначається, що «фідучіар, що володіє повноваженнями за цифровими активами або цифровими рахунками власника рахунків у відповідності з цим розділом, має той самий доступ, що і власник рахунку, і вважається: має законне погодження власника рахунку та є уповноваженим користувачем відповідно до всіх державних та федеральних законів і правил та будь-якого ліцензійного договору з кінцевим користувачем» [14]. Тобто правонаступнику (за цим законом ним вважається не тільки спадкоємець, а й представник недієздатної особи) надано такі самі права, що і власнику аккаунту.

Аналізуючи викладене, варто зазначити, що, враховуючи положення ст. 31 Конституції України, ст. 12 Загальної декларації прав людини, ст. 8 Конвенції про захист прав і основних свобод людини, ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та ст. 306 Цивільного кодексу України, включення до складу спадщини права на аккаунт у соціальній мережі чи електронній пошті виступатиме порушенням гарантованого вищезазначеними актами права на таємницю кореспонденції. Крім того, ст. 1219 містить пряму заборону на включення до складу спадщини особистих немайнових прав фізичної особи, до яких і віднесено право на таємницю кореспонденції. Що стосується аккаунтів, які використовуються для ведення бізнесу, то вони мають бути зареєстровані в соціальних мережах в іншому вигляді, що є відмінним від аккаунту фізичної особи (до прикладу, у фейсбуці є окремі можливості створення сторінки для ведення бізнесу, що передбачає залучення кількох адміністраторів до її управління та їх зміну).

Висновки. Проведене дослідження свідчить про відсутність в Україні правових норм, які б визначали правову природу таких віртуальних об'єктів, як криптовалюта й аккаунт у соціальній мережі, а також порядок їх включення до складу спадщини. Встановлено, що криптовалюта за своїми характеристиками може бути включена до складу спадщини, і видається можливим виокремити способи передачі такого віртуального об'єкта у спадок. У випадку з аккаунтом у соціальній мережі чи електронній пошті виявлено, що інтернет-компанії самостійно здійснюють врегулювання питання статусу аккаунту після смерті користувача і, як правило, не надають спадкоємцям права на його використання в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кількість користувачів Facebook в Україні досягла 13 мільйонів – дослідження. MediaSapiens. URL: https://ms.detector.media/mediaprosvita/research/kilkist_koristuvachiv_facebook_v_ukraini_dosyagla_13_milyoniv_doslidzhennya/
2. Haworth, S. D. Laying Your Online Self To Rest: Evaluating the Uniform Fiduciary Access to Digital Assets Act, 2013. Pp. 4–5. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2269093&download=yes
3. Гетьман А. П., Атаманова Ю. Є., Мілаш В. С. та ін. Правове регулювання відносин у мережі Інтернет: монографія / за ред. С. В. Глібка, К. В. Єфремової. Харків: Право, 2016. 360 с.
4. Sharp, C., Managing Your Digital Legacy, Will Others Be Able to Access Your Cloud-Based Files When You No Longer Can?, Online Searcher, 2013. Vol. 37. № 6. Pp. 46. URL: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/7d483b99-9559-4fe5-&crlhashurl=login.aspx%253fdirect-live&hid=101&vid=0>
5. Лаптев В. А. Цифровые активы как объекты гражданских прав. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2018. № 2 (42). С. 199–204.
6. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні: проект Закону України: від 14.09.2018 № 9083. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64597
7. Про обіг криптовалюти в Україні: проект Закону України: від 06.10.2017 № 7183. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684
8. Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні: проект Закону України: від 10.10.2017 № 7183-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710
9. Довідкова служба компанії Google. URL: <http://www.google.ua/contact/>
10. Довідкова служба компанії PayPal. URL: http://www.paypal.com/selfhelp/contact/email/t_s
11. Довідковий центр Facebook. URL: <https://www.facebook.com/help/?ref=contextual>
12. Довідковий центр Instagram. URL: <https://help.instagram.com/231764660354188?helpref=related>
13. Угода про використання електронної пошти FREEMAIL. URL: https://mail.ukr.net/terms_uk.html
14. Title 12 Decedents' Estates and Fiduciary Relations Chapter 50. Fiduciary access to digital assets and digital accounts. URL: <http://delcode.delaware.gov/title12/c050/index.shtml>
15. Цивільний Кодекс України: Закон України: від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

REFERENCES

1. Kilkist korystuvachiv Facebook v Ukraini dosiahla 13 milioniv – doslidzhennia. MediaSapiens. URL: https://ms.detector.media/mediaprosvita/research/kilkist_koristuvachiv_facebook_v_ukraini_dosyagla_13_milyoniv_doslidzhennya/
2. Haworth, S. D. Laying Your Online Self To Rest: Evaluating the Uniform Fiduciary Access to Digital Assets Act, 2013. Pp. 4–5. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2269093&download=yes

3. Hetman A. P., Atamanova Yu. Ye., Milash V. S. ta in. Pravove rehuliuвання vidnosyn u merezhi Internet: monohrafiia / za red. S. V. Hlibka, K. V. Yefremovoi. Kharkiv: Pravo, 2016. 360 s.
4. Sharp C., Managing Your Digital Legacy, Will Others Be Able to Access Your Cloud-Based Files When You No Longer Can?, Online Searcher, 2013. Vol. 37. № 6. Pp. 46. URL: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/7d483b99-9559-4fe5-&crlhashurl=login.aspx%253fdirect-live&hid=101&vid=0>
5. Laptev V. A. Tsifrovyye aktivyi kak ob'ekty grazhdanskih prav. *Vestnik Nizhegorodskoy akademii MVD Rossii*, 2018. № 2 (42). S. 199–204.
6. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo opodatkuвання operatsii z virtualnymi aktyvamy v Ukraini: proekt Zakonu Ukrainy: vid 14.09.2018 № 9083. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64597
7. Pro obih kryptovaliuty v Ukraini: proekt Zakonu Ukrainy: vid 06.10.2017 № 7183. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684
8. Pro stymuliuvannia rynku kryptovaliut ta yikh pokhidnykh v Ukraini: proekt Zakonu Ukrainy: vid 10.10.2017 № 7183-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710
9. Dovidkova sluzhba kompanii Google. URL: <http://www.google.ua/contact/>
10. Dovidkova sluzhba kompanii PayPal. URL: http://www.paypal.com/selfhelp/contact/email/t_s
11. Dovidkovyi tsentr Facebook. URL: <https://www.facebook.com/help/?ref=contextual>
12. Dovidkovyi tsentr Instagram. URL: <https://help.instagram.com/231764660354188?help=related>
13. Uhoda pro vykorystannia elektronnoi poshty FREEMAIL. URL: https://mail.ukr.net/terms_uk.html
14. Title 12 Decedents' Estates and Fiduciary Relations Chapter 50. Fiduciary access to digital assets and digital accounts. URL: <http://delcode.delaware.gov/title12/c050/index.shtml>
15. Tsyvilnyi Kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy: vid 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

A. Milevska, M. Petrychuk. Problem integration of virtual objects in the inheritance

This article analyzes the existing legislative problems regarding the inclusion of virtual objects in the estate. The emergence of new social networks, Internet services and technologies leads to an increase in the time that each user of the network spends in cyberspace and the expansion of the areas of activity that he carries out in it. It has been established that the Internet now is not only a means of exchanging information, but also a place of doing business, training, biography and a resource where, as a result, a significant amount of digital assets are accumulated, which may be significant (including material) for the heirs of such user and need protection. However, the analysis of the norms of civil legislation of Ukraine does not contain norms that would regulate the procedure for access of heirs to such intangible assets of the testator.

The purpose of this study is to highlight the problematic aspects of the inclusion of virtual objects in the inheritance and the development of possible ways to resolve them. It has been established that a feature of virtual objects is that they are produced, consumed and put into circulation in virtual space, and therefore can be saved if they are transferred to the heirs of users in the future, and not deleted after their death.

The legislative and scientific approaches of scientists to the classification of virtual objects are analyzed, but their constant increase and transformation does not allow us to establish their complete classification. The analysis of the possibility of inclusion in the inheritance of the most common virtual objects – cryptocurrencies and social network accounts (e-mail).

It was revealed that the legal status of cryptocurrency in Ukraine has not been established. The numerous bills that were submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine were not adopted, and their norms determine the status of cryptocurrency in Ukraine in different ways. It was also found that in legal literature cryptocurrency is correlated with various objects of civil rights, namely: money (in particular, electronic), uncertified securities, a thing or other property.

It was established that cryptocurrency can be part of the inheritance and transmitted to the heirs in the following ways: certification of the will with the appropriate means of securing the identity code (a separate letter for the proper heir); transfer to storage to a notary of documents where identifying data will be indicated, indicating on the envelope the person who has the right to receive them in the future; storing identifying data in a bank cell with execution in the banking institution of a death order; use the technology of a smart contract, which in case of inactivity of the user for a long time will notify the assignees or transfer the relevant assets to the accounts indicated in the contract.

It has been revealed that most social networks try to independently resolve issues regarding the “fate” of the accounts of the deceased, and do not allow them to continue to use these accounts in the future to use them or make a profit.

It was established that granting the right to use the account to heirs contradicts the right of the account holder to confidentiality of correspondence, and therefore cannot inherit.

Key words: virtual object, inheritance, inheritance, cryptocurrency, account.

Стаття надійшла до редакції 11 грудня 2019 року

УДК 347.68:347.44(477)
DOI 10.33244/2617-4154.2.2019.39-45

О. М. Обривкіна,
к.пед.н., доцент,
Університет ДФС України
ORCID ID 0000-0002-8768-7778

ОСОБЛИВОСТІ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена з'ясуванню сутності спадкового договору, визначенню проблемних аспектів стосовно цього договору, а також виокремленню шляхів удосконалення спадкового договору.

Ключові слова: спадковий договір, спадкування, правочин.

О. Н. Обрывкина. Особенности наследственного договора: правовой аспект

Статья посвящена выяснению сущности наследственного договора, определению проблемных аспектов по данному договору, а также определению путей совершенствования наследственного договора.

Ключевые слова: наследственный договор, наследование, сделка.

Метою цієї статті є безпосереднє з'ясування сутності спадкового договору в системі інститутів цивільного права, визначення проблемних аспектів стосовно цього договору та шляхи удосконалення спадкового договору.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення з огляду на удосконалення та стрімкий розвиток суспільних відносин встановлено раніше невідоме вітчизняному цивільному праву поняття «спадковий договір». Варто зазначити, що запровадження спадкового договору як нового інституту цивільного права є новацією у національному законодавстві і врегульовано з прийняттям Цивільного кодексу (далі – ЦК) України від 2003 року. Аналізуючи зарубіжний досвід, стверджуємо, що цей вид договору широко розповсюджений та детально регламентований у закордонному законодавстві. Так, Німецьке цивільне законодавство містить детальну регламентацію цього виду договору та широкі межі застосування, зокрема як окремий вид спадкування, натомість у Франції дозволяється виключне право укладання цього договору між подружжям.

Актуальність цієї теми обумовлюється значною кількістю питань, пов'язаних із безпосереднім укладенням спадкового договору, його змістом та виконанням, що зумовлюють удосконалення вітчизняного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання стосовно правової характеристики спадкового договору досліджується достатньою кількістю як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, серед яких доцільно виділити Ю. О. Заїку, О. О. Первомайського, В. М. Кучеренка, Є. О. Харитонova, С. Я. Фурса тощо. Проте варто зазначити, що, незважаючи на значну кількість наукових досліджень, питання стосовно спадкового договору потребує подальшого вивчення та дослідження.

Виклад основного матеріалу. Конституція України встановлює, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї

інтелектуальної, творчої діяльності [1]. Це конституційне право також регламентовано у ЦК України, згідно з яким передбачена можливість фізичної особи розпорядитися своїм майном на випадок смерті шляхом укладення спадкового договору [2].

Відповідно до ст. 1302 ЦК України «за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача» [2]. Варто наголосити, що цей договір спрямований на встановлення зобов'язальних правовідносин.

З огляду на те, що за своїм значенням спадковий договір є одним з видів правочинів, тому на цей договір поширюються всі вимоги щодо чинності правочинів (стст. 203, 215 ЦК України).

Також варто зазначити, що спадковий договір є не заповітом, а самостійним видом договору, на нього не поширюються правила про обов'язкову частку в спадщині (ст. 1241 ЦК України), а тому неповнолітні або непрацездатні діти, непрацездатний подружжя або батьки відчужувача можуть лише оспорити положення спадкового договору і, зокрема, наявність у них права на обов'язкову частку виключно у судовому порядку.

На думку Р. А. Майданика, спадковий договір є однією з підстав виникнення прав і обов'язків осіб на майно померлого, що поєднує в собі елементи речового і зобов'язального правочину, внаслідок чого виникнення права власності на майно померлого може виникати після смерті відчужувача, але не раніше за виконання зобов'язання набувачем [3, с. 363].

Н. П. Шама стверджує, що «за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати передбачені договором дії на користь іншої сторони (відчужувача) або визначеної ним особи, а після смерті відчужувача набуває право власності на його майно» [4, с. 223].

Постанова Пленуму Верховного Суду від 30.05.2008 № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» встановлює, що перехід права від відчужувача до набувача на підставі спадкового договору не є окремим видом спадкування, а тому на відносини сторін не поширюються відповідні правила про спадкування, а також і право на обов'язкову частку [5].

В умовах сьогодення спадковий договір за своєю юридичною конструкцією залишається досить ризиковим, що зумовлено недосконалістю правової регламентації укладення цього договору, а також процедури розірвання та безумовного виконання.

Аналізуючи юридичну характеристику спадкового договору, варто зазначити, що це питання залишається досить дискусійним, оскільки єдності серед визначення цих категорій серед науковців немає.

Натомість, на думку О. С. Захарова, Р. А. Майданика, спадковий договір є одностороннім з огляду на те, що виконання договірних обов'язків повинен здійснювати набувач, у свою чергу, відчужувач не зобов'язується передати майно у власність, оскільки у момент його смерті перехід права власності відбудеться вже без його волі.

Водночас В. В. Васильченко, Ю. О. Заїка, Є. О. Рябоконт наголошують на тому, що спадковий договір характеризується двостороннім характером, що зумовлено тим, що права та обов'язки виникають у кожного з цих учасників, причому правам однієї сторони кореспондують обов'язки іншої, і навпаки.

На наше переконання, з огляду на закріплене законодавче визначення спадкового договору можливо виділити таку юридичну характеристику:

Обривкіна О. М. Особливості спадкового договору: правовий аспект

– двосторонній, оскільки права й обов'язки щодо договору покладаються на обидві сторони;

– як реальний, так і консенсуальний, оскільки за умовами спадкового договору набувач повинен виконати певні дії після смерті відчужувача, договір вважається реальним, оскільки вважатиметься укладеним з моменту передачі майна набувачеві, також якщо ж спадковим договором передбачається, що набувач повинен виконати дії (наприклад, щомісячно виділяти відчужувачеві певне грошове відшкодування) за життя відчужувача, права й обов'язки виникають у момент досягнення угоди – консенсуальний;

– оплатний, у набувача виникає обов'язок виконати певні дії замість отриманого майна. Спадковий договір передбачає, що відчужувач має право вимагати від набувача певного майнового надання;

– алеаторний (ризиковий), оскільки на момент його укладення обсяг прав і обов'язків точно невідомий: набувач не може передбачити ні суми витрат на виконання розпоряджень відчужувача, ні якою буде вартість майна на момент переходу до нього права власності. Крім того, взагалі невідомо, чи зможе набувач отримати майно у власність, оскільки він може померти раніше за відчужувача;

– пролонгований (довготривалий), оскільки цей договір укладається на строк не менший, ніж до моменту смерті відчужувача, або більший у разі вчинення дій на виконання особистого розпорядження після смерті відчужувача.

Варто зазначити, що характер зустрічного задоволення у спадковому договорі є однією з основних ознак, які дозволяють його відмежовувати від близьких до нього правових конструкцій. Цим він відрізняється передусім від заповіту, який за своєю сутністю є безоплатним правочином. На відміну від договору довічного утримання, в якому загальний обсяг належного відчужувачу зустрічного надання є не визначеним, оскільки зобов'язання з такого надання діє упродовж усього строку життя відчужувача; у спадковому договорі обсяг майнового або немайнового характеру, які має виконати набувач, повинен бути чітко визначений, оскільки з цим закон пов'язує питання про належне виконання або невиконання передбачених договором умов [6].

Також варто підкреслити, що спільними рисами між спадковим договором та договором довічного утримання є те, що ці договори спрямовані на передання майна у власність, натомість набувач зобов'язується виконати розпорядження відчужувача, зазначені у договорі. Суттєвою відмінністю є те, що за спадковим договором на набувача може бути покладено виконання будь-яких обов'язків майнового та немайнового характеру тоді як предмет договору довічного утримання є вужчим, що полягає у зобов'язанні набувача довічно забезпечувати відчужувача утриманням та/або доглядом. Вагомою відмінністю також виступає те, що у договорі довічного утримання набувач стає власником майна, що є предметом договору з моменту його укладення, за спадковим договором право власності до набувача переходить лише з моменту смерті відчужувача.

Відповідно до цивільного законодавства спадковий договір укладається у письмовій формі й підлягає нотаріальному посвідченню, а також державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України. Цей договір підписується сторонами у присутності нотаріуса і підлягає нотаріальному посвідченню за місцем перебування основної частини спадкового майна. А тому у разі недодержання сторонами вимоги закону про нотаріальне посвідчення спадкового договору він визнається нікчемним [7].

Наголошуємо, що, відповідно до судової практики, відчужувачем та набувачем за спадковим договором може бути як повністю дієздатна особа, так і особи, зазначені у статтях 32, 36 ЦК України. Постанова Пленуму Верховного Суду від 30 травня 2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» встановлює, що набувач за спадковим договором не відповідає за зобов'язаннями відчужувача [5]. А тому можливо зробити висновок, що набувачем за спадковим договором може бути як дієздатна особа, так і неповнолітня особа та обмежено дієздатна фізична особа.

Л. В. Красицька вважає, що у разі коли дитина є набувачем чи відчужувачем права власності на майно за спадковим договором, то під час укладання цього договору варто враховувати вимоги законодавства щодо обсягу цивільної дієздатності малолітньої та неповнолітньої особи і включати до змісту спадкового договору ті умови (права та обов'язки), які може виконати набувач-дитина, маючи на увазі, що набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття [8, с. 105].

Відповідно до ч. 2 ст. 1307 ЦК України передбачено, що «заповіт, який відчужувач склав щодо майна, вказаного у спадковому договорі, є нікчемним», тому таким чином законодавець визначив долю права власності на майно [2].

З метою недопущення переходу майна, що є предметом спадкового договору, до третіх осіб нотаріус одночасно з посвідченням цього договору накладає на зазначене майно заборону відчуження та вносить відомості про нього до Єдиного державного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна. Зняття заборони відбувається після смерті відчужувача на підставі свідоцтва про смерть. Заповіт, складений відчужувачем щодо майна, вказаного у спадковому договорі, є нікчемним незалежно від часу його складання.

У разі смерті відчужувача на підставі свідоцтва органу державної реєстрації актів цивільного стану про смерть нотаріус знімає заборону відчуження (підпункти 8.7, 8.8 п. 8 глави 2 розділу II наказу Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5 «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України») [9].

До того ж, на думку Ю. М. Козьякова та В. М. Марченко, уклавши спадковий договір, відчужувач втрачає лише право розпорядження майном унаслідок накладеної заборони відчуження, водночас продовжує володіти та користуватися ним, тобто експлуатувати відповідно до призначення, а також здобувати корисні властивості та доходи. Наприклад, можливо передати в найм чи оренду це майно [10, с. 220].

Оскільки спадковий договір пов'язаний з особами його учасників, то ст. 1308 ЦК України визначено право сторін звертатися до суду з метою дострокового розірвання договору. Розірвання спадкового договору можливе з ініціативи однієї зі сторін у судовому порядку. Так, спадковий договір може бути розірваний відчужувачем, якщо набувач не виконує належним чином покладених на нього обов'язків. Набувач же може вимагати розірвання договору в тому випадку, якщо належне виконання обов'язків за договором з його боку неможливе (наприклад, з причин погіршення стану здоров'я).

Відповідно до цього положення інші особи, у тому числі спадкоємці відчужувача, не можуть пред'являти вимоги про розірвання спадкового договору (абз. 5 п. 28 постанови Пленуму Верховного Суду від 30 травня 2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування») [5].

Варто зазначити, що, відповідно до цивільного законодавства, не передбачено правових наслідків істотної зміни умов спадкового договору. На нашу думку, вагомим недоліком в

умовах сьогодення є відсутність законодавчого врегулювання відповідальності набувача за невиконання чи неналежне виконання спадкового договору. А тому, відповідно до цивільного законодавства, за життя відчужувач може розірвати в судовому порядку спадковий договір у разі невиконання набувачем його розпоряджень, тому для набувача наступають негативні наслідки за порушення умов договору.

Відповідно до ч. 3 ст. 1307 ЦК України встановлено, що «відчужувач має право призначити особу, яка буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після його смерті. У разі відсутності такої особи контроль за виконанням спадкового договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини» [2].

З огляду на зазначене положення, варто наголосити на проблемних питаннях, що полягають у такому: на якого нотаріуса покладається цей контроль, чи має право інший нотаріус право здійснювати контроль за виконанням спадкового договору тощо. Тому на наше переконання, ці повноваження доцільно передбачити цивільним законодавством, а також встановлення санкції у разі невиконання цього договору набувачем.

Висновки. Отже, підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити висновок, що спадковий договір за своїми ознаками є двостороннім, оплатним, консенсуальним, алеаторним, довготривалим, з ускладненим порядком зміни і розірвання. Варто наголосити, що спадковий договір є особливою формою вираження волі спадкодавця на випадок смерті. Звертаємо увагу, що за своєю правовою конструкцією спадковий договір подібний з договором довічного утримання, проте значні відмінності в правовій природі договору довічного утримання та спадкового договору в кінцевому підсумку призводять до істотної різниці в правовому регулюванні цих інститутів.

Наголошуємо, що вагомим недоліком правового регулювання спадкового договору в умовах сьогодення є контроль за виконанням цього договору, що зумовлено його особливостями. Звертаємо увагу, що особа, яка призначена відчужувачем, чи нотаріус не наділені правом обмежувати правомочності набувача – власника майна, яке було предметом спадкового договору. На нашу думку, варто на законодавчому рівні передбачити положення про те, що набувач повинен під час звернення до нотаріуса з метою зняття заборони відчуження після смерті відчужувача подати документи або інші докази на підтвердження виконання ним своїх обов'язків за договором, а нотаріус уповноважений вимагати такі докази від набувача. Також уваги потребує встановлення санкцій у разі невиконання чи неналежного виконання умов договору після смерті відчужувача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 № 435 IV. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Майданик Р. А. Спадковий договір у цивільному праві України. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2007. № 2 (22). С. 90–105.
4. Шама Н. П. Підстави розірвання спадкового договору. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4. С. 223–228.

5. Про судову практику у справах про спадкування: постанова Пленуму Верховного Суду України: від 30 травня 2008 р. № 7. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>

6. Амеліна А. С. Поняття та ознаки спадкового договору. Тези доповідей учасників наукової конференції «Актуальні питання правових реформ в Україні». *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 11. URL: <http://www.aau.edu.ua/e-journal/2011-2/11aaspru.pdf>

7. Про затвердження Порядку державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі: Постанова Кабінету Міністрів України: від 11 травня 2011 р. № 491. *Урядовий кур'єр*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2011-%D0%BF>

8. Красицька Л. В. Переваги та ризики спадкового договору. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присв. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, 19–20 трав. 2017 р.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків: ХНУВС, 2017. С. 102–106.

9. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України: від 22.02.2012 № 296/5. *База даних «Законодавство України»*. ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>

10. Спадкове право. Практика застосування нотаріусами України / за заг. ред. В. М. Марченка. Харків: Страйд, 2012. 736 с.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon: vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»*. VR Ukrainy. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: vid 16.01.2003 № 435 IV. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»*. VR Ukrainy. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

3. Maidanyk R. A. Spadkovyi dohovir u tsyvilnomu pravi Ukrainy. *Universytetski naukovyi zapysky. Chasopys Khmelnytskoho universytetu upravlinnia ta prava*. 2007. № 2 (22). S. 90–105.

4. Shama N. P. Pidstavy rozirvannia spadkovoho dohovoru. *Universytetski naukovyi zapysky*. 2007. № 4. S. 223–228.

5. Pro sudovu praktyku u spravakh pro spadkuvannia: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy: vid 30 travnia 2008 r. № 7. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>

6. Amelina A. S. Poniattia ta oznaky spadkovoho dohovoru. Tezy dopovidei uchasnykiv naukovoї konferentsii «Aktualni pytannia pravovykh reform v Ukraini». *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy*. 2011. № 11. URL: <http://www.aau.edu.ua/e-journal/2011-2/11aaspru.pdf>

7. Pro zatverdzhennia Poriadku derzhavnoi reiestratsii zapovitiv i spadkovykh dohovoriv u Spadkovomu reiestri: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy: vid 11 travnia 2011 r. № 491. *Uriadovyi kurier*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2011-%D0%BF>

8. Krasyska L. V. Perevahy ta ryzyky spadkovoho dohovoru. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu*: tezy dop. uchasnykiv nauk.-prakt. konf., prysv. svitlii pamiaty O. A. Pushkina, 19–20 trav. 2017 r. MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav; Kharkiv. oblasnyi osередok Vseukr. hromad. orh. «Asotsiatsiia tsyvilistiv Ukrainy». Kharkiv: KhNUVS, 2017. S. 102–106.

9. Pro zatverdzhennia Poriadku vchynennia notarialnykh dii notariusamy Ukrainy: Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy: vid 22.02.2012 № 296/5. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>

10. Spadkove pravo. Praktyka zastosuvannia notariusamy Ukrainy / za zah. red. V. M. Marchenka. Kharkiv: Straid, 2012. 736 s.

O. M. Obryvkina. Features of an inheritance contract: legal aspect

Due to the improvement and rapid development of social relations, the notion of «inheritance contract», previously unknown to domestic civil law, has been established. The introduction of an inheritance contract as a new institute of civil law is an innovation in national legislation and is regulated with the adoption of the Civil Code of Ukraine in 2003.

The purpose of this article is to directly understand the nature of an inheritance contract in the system of civil law institutions, to identify the problematic aspects of such a contract and how to improve an inheritance contract.

The major drawback of the legal regulation of a hereditary contract in present conditions is a control over implementation of this contract, what is due to its peculiarities. The person appointed as an alienator or a notary is not empowered to limit the powers of an acquirer – owner of property which was the subject of the inheritance contract.

In our opinion, it is necessary to ensure legislatively a principle that the acquirer when applying to a notary for canceling prohibition of alienation after death of the alienator must submit documents or other evidence to confirm the performance of his duties under the contract, and the notary is authorized to require such proof from the acquirer. Attention should also be given to imposing penalties in case of non-compliance or improper implementation of the contract after death of the alienator.

Key words: inheritance agreement, inheritance, transaction.

Стаття надійшла до редакції 16 грудня 2019 року

Господарське право; господарсько-процесуальне право

УДК 346.1

DOI 10.33244/2617-4154.2.2019.46-53

Н. В. Никитченко,*д.ю.н., доцент,***ORCID ID 0000-0001-9545-1434;****А. С. Пронькіна,***здобувач вищої освіти***ORCID ID 0000-0002-7016-0347;****О. В. Сарницька,***здобувач вищої освіти,**Університет ДФС України***ORCID ID 0000-0002-4023-7569**

ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АУКЦІОННОЇ ТОРГІВЛІ

У статті проаналізовано поняття «аукціонна торгівля», досліджено історичні аспекти становлення аукціонної торгівлі, загальний розвиток механізму організації та проведення аукціонів із виділенням основних етапів, визначено основні центри, де проводилися аукціони, досліджено сучасні світові тенденції, що відповідають рівню розвитку міжнародних аукціонів, а також визначено ряд проблем, які виникали у ході розвитку аукціонної торгівлі.

Ключові слова: аукціон, аукціонна торгівля, безпека, купівля-продаж.

Н. В. Никитченко, А. С. Пронькина, О. В. Сарницкая. Генезис развития правового обеспечения аукционной торговли

В статье проанализировано понятие «аукционная торговля», исследованы исторические аспекты становления аукционной торговли, общее развитие механизма организации и проведения аукционов с выделением основных этапов, определены основные центры, где проводились аукционы, исследованы современные мировые тенденции, соответствующие уровню развития международных аукционов, а также определен ряд проблем, которые возникали в ходе развития аукционной торговли.

Ключевые слова: аукцион, аукционная торговля, безопасность, купля-продажа.

Метою статті є дослідження теоретичних і прикладних аспектів розвитку правового регулювання аукціонної торгівлі.

Актуальність теми обумовлена необхідністю дослідження питання проведення аукціонів, оскільки останній є поширеним способом здійснення операцій із купівлі-продажу товарів, який застосовується в умовах сучасної ринкової економіки як у міжнародній торгівлі, так і на внутрішніх ринках більшості країн. Міжнародні аукціони зазвичай реалізують такі товари, як чай, тютюн, овочі, фрукти, риба, худоба. Також поширеними предметами торгів на міжнародних аукціонах є пушно-хутряні товари та

тропічні породи лісу. Так, наприклад, у США та Канаді понад 70 % загального обсягу хутра реалізується через міжнародні аукціони, в Данії, Швеції і Норвегії цей показник становить близько 90–95 %. Через аукціони в Лондоні Індія реалізує близько 30 %, а Шрі-Ланка – більше 70 % усього експортного обсягу чаю [1, с. 345].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми аукціонної торгівлі були предметом дослідження таких вчених: М. С. Алябишева, який систематизував та обґрунтував процес укладання договорів на аукціоні, В. А. Висоцької, А. В. Овчаренко, Л. В. Чирун, Н. Л. Полішко, які досліджували особливості укладання договорів на аукціонах, торгах і конкурсах та ін.

Виклад основного матеріалу. Асортимент товарів на внутрішніх аукціонах держав залежить від особливостей структури національної економіки відповідної країни. Так, наприклад, за офіційними даними найбільшого за обсягами аукціонного товарообігу суб'єкта господарювання – Української універсальної біржі, в Україні поширеними є аукціони з продажу енергетичних ресурсів (природний та скраплений газ, газовий конденсат), сільсько-господарської продукції (зернові культури, кукурудза), а також необробленої деревини [2].

Серед причин популярності аукціонної торгівлі товарами варто виокремити наявність органічного поєднання публічного та приватного інтересів. Їхня реалізація досягається шляхом формування правового господарського порядку на засадах оптимального поєднання державного регулювання макроекономічних процесів і ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання (ст. 5 ГК України). Водночас чітке визначення прав і обов'язків сторін господарських правовідносин у кінцевому випадку забезпечить задоволення інтересів усіх учасників [3, с. 368].

Сутність публічного інтересу полягає у забезпеченні добросовісної конкуренції товарів і товаровиробників. Основним принципом такого забезпечення є мінімальне втручання держави в регулювання економічних процесів, підвищення прозорості торгових операцій та детінізації на ринку товарів, що мають суттєве значення для економіки.

Однак наука господарського права містить погляди вчених, що розглядають сутність публічних інтересів в іншому аспекті. Так, наприклад, у своїй науковій праці Я. В. Петруненко зазначає, що «державними потребами визнаються особливі публічні інтереси, що задовольняються за спеціально розробленим механізмом регулювання. Задоволення державних потреб забезпечує потреби всього суспільства і держави, тобто потреби мають як економічний, так і соціальний зміст» [4, с. 7].

Приватним інтересом продавця є забезпечення поточного збуту уже наявних товарів та майбутнього продажу товарів, які будуть виготовлені, за справедливими ринковими цінами. До того ж, перевагою аукціону для продавця є впевненість у намірах потенційного покупця щодо укладення договору купівлі-продажу. Така впевненість забезпечується сплатою покупцем організаційного внеску за участь у відповідному аукціоні.

У свою чергу, приватним інтересом покупця є можливість одержання інформації про справедливий рівень цін на певний вид товарів, а також придбання необхідного товару за прийнятною для нього ціною.

Однак наведені переваги аукціонної купівлі-продажу товарів стали результатом тривалого становлення та розвитку відповідної форми торгівлі у провідних державах. Виникнення та розвиток аукціонної торгівлі товарами зумовлено розподілом та спеціалізацією праці, формуванням інституту власності, розвитком мануфактурного виробництва, що поклало початок створенню великої машинної індустрії та, відповідно,

появі великих товаровиробників, які стали просувати свої товари на ринки, що потребувало нових форм торгівлі [5, с. 15].

Сутність аукціонної торгівлі базувалась на функціонуванні ринкової торгівлі, де покупець мав змогу обрати товар, який йому особисто підходив за ціною та споживчими властивостями. Поступовий перехід до професійного й організованого способу реалізації товарів забезпечив створення системи захисних заходів, спрямованих на попередження та подолання змови продавців або покупців товару, усунення розбіжностей між ними, забезпечення належного виконання зобов'язань. Гнучкість організаційно-правового механізму аукціонних торгів дозволила своєчасно реагувати на зміни у ринковому середовищі або правовому регулюванні обігу окремих товарів. Наприклад, на виникнення дефіциту на товарному ринку аукціон відреагував запровадженням нового лоту – права придбати відповідний товар; на введення дозвільного порядку користування окремим товаром – права отримання відповідного дозвільного документа (спеціального дозволу, ліцензії тощо) [5, с. 16].

Звернімося до історії розвитку аукціонної торгівлі. Історично первісними аукціонами є торги, що виникли в умовах рабовласницького ладу. Перші аукціонні торги датовані V ст. до н.е. та проводились у Вавилоні. Шляхом проведення такого аукціону здійснювалося видання молодих дівчат заміж. Згодом сімейно-орієнтована спрямованість аукціонів трансформувалася в економічну (у розумінні того часу), й основним предметом купівлі-продажу на них були раби. Простота проведення таких торгів, а також відсутність у покупця та продавця інших взаємних зобов'язань, крім передачі лоту та його оплати, дозволяли використовувати існуючі звичаї ділового обороту для регулювання відповідних відносин [6, с. 6].

Поряд з розвитком товарного та грошового обігу з'являлися способи забезпечення еквівалентності обміну одного товару на інший. Також розширювався асортимент торгів, залучались декілька претендентів продавцями певного виду товару, що давало змогу покупцям придбати товар за справедливою, помірною ціною [7, с. 35–38].

У Римській імперії важливою складовою економічного розвитку держави були саме аукціони. За допомогою аукціонної торгівлі забезпечувався товарообіг держави, а також вирішувались макроекономічні завдання. Так, наприклад, в умовах економічної кризи з метою забезпечення надходжень до скарбниці за наказом римського імператора Марка Аврелія був проведений аукціонний продаж родинних реліквій, а 193 р. до н.е. з цією ж метою на аукціон була виставлена посада імператора Римської імперії [8, с. 152–155].

Так, дослідники римського права звертають увагу на те, що з розвитком римського суспільства усталені звичаї ділового обороту не завжди були здатні задовольнити потреби учасників аукціону, що, у свою чергу, призвело до виокремлення специфічних правил організації та проведення торгів. Так, власнику товару надавалося право відповідної ініціативи; з'явилися спеціалісти, які на професійній основі здійснювали організацію та проведення аукціонних торгів; змінився порядок визначення ціни лота шляхом започаткування звичного у сучасній практиці поступового її підвищення пропорційно пропозиціям учасників торгів; зобов'язання сторін набули формального закріплення в договорі, який укладається з переможцем торгів [9, с. 113].

Аналіз подальшого розвитку аукціонної торгівлі дозволяє виокремити дві основні тенденції. Першою тенденцією можна вважати виникнення диференціації аукціонних торгів, яка базувалася на приналежності покупців до певної сфери суспільного виробництва (наприклад, аукціони для ремісників, торговців тощо). Другою тенденцією

стало встановлення певних вимог до товарів, учасників торгів, порядку проведення аукціону та оформлення їх результатів.

Оскільки фізичні особи, що вели самостійні домогосподарства, переважно придбавали товари в роздріб для особистого споживання, то з часом виникла потреба звертатись до інших форм торгівлі (наприклад, ярмарок, базар), які не потребували ускладненої організації. У свою чергу, аукціонна купівля-продаж товарів дедалі більше набуває ознак елементу господарського обігу і, відповідно, це відбивається на її правовій регламентації. Остаточний перехід на професійну організацію та проведення аукціонів, яка існує нині, відбувся у XIII ст. у Франції, де був проведений перший аукціон за участі професійного організатора та було уніфіковано законодавчі формуляри стосовно відносин між учасниками торгів та між ними й організатором у вигляді Кодексу публічних торгів [10, с. 9].

Суттєвий вплив на правове регулювання аукціонів мали регіональні особливості економічного розвитку певної країни, специфіка існуючої у них правової системи тощо. Так, наприклад, в Англії перша згадка про аукціон міститься в Оксфордському англійському словнику та датується 1595 р. Основою порядку визначення ціни лота на аукціонних торгах був покладений римський підхід щодо руху в напрямі підвищення ціни лота. Така модель отримала назву «англійський аукціон». У Нідерландах та Німеччині практикувалися аукціонні торги, які були прямо протилежними англійським та передбачали поступове зниження претендентами ціни лоту. Таку модель аукціонної купівлі-продажу товарів називають, відповідно, голландською або німецькою [5, с. 18].

У Сполучених Штатах Америки наприкінці XX сторіччя аукціонний товарообіг стає важливим елементом економічного життя держави. Як приклад, можна навести продаж Міністерством внутрішніх справ США майна, що перебувало у федеральній власності, саме на аукціонних торгах. У приватному секторі економіки найбільш розповсюдженою була аукціонна купівля-продаж вина, витворів мистецтва, авторських прав тощо.

На українських землях розвиток аукціонної купівлі-продажу відбувався з урахуванням економічних та правових особливостей держав, до складу яких вони входили. Аукціонна торгівля стала популярною на землях Лівобережної України у другій половині XVII ст. Саме тоді датовані акти, що містили згадки про публічні торги («торг», «торжище»), які були місцем збору купців, торгівців і звичайних міщан [11, с. 39–44].

Уже на початку XVIII ст. започатковується обов'язкова звітність про результати публічних торгів. Кожен звіт мав містити інформацію про те, хто та що продавав, якими були ціни та хто виступав у ролі поручителя. Ці відомості подавалися до Канцелярії Сенату та мали бути публічними. Працівники цього органу розміщали таку інформацію на міських воротах для того, щоб жителі могли ознайомитися з нею.

Як зазначає М. Є. Молчанова, основним джерелом правового регулювання аукціонної торгівлі товарами того часу було Зібрання законів Російської імперії, де в розділі «Про продаж і купівлю» містилися положення «Про придбання майна, купленого з публічних торгів» [5, с. 19].

Основою правового регулювання аукціонних торгів була римська система з притаманною їй класифікацією на обов'язкові та добровільні торги. Зокрема, обов'язковість проведення публічних торгів встановлювалася для продажу нерухомого майна незалежно від форми власності та рухомого майна казенних підприємств. З приводу добровільних торгів Я. К. Канторович у своїй науковій праці зазначав таке: «Добровільний продаж мав місце тоді, коли власник або управитель майна, не маючи нагоди вчинити в цей момент

відчуження майна шляхом укладання цивільно-правової угоди з конкретною особою або бажаючи отримати більшу вигоду, ніж йому пропонував контрагент за такою угодою, за власним бажанням вдавався до послуг спеціального суб'єкта – органу з організації публічного продажу майна. У цьому випадку зазначений орган виступав як офіційний повірений або свідок сторони» [12].

Переможцем публічних торгів була особа, яка пропонувала найвигіднішу ціну для продавця. Також для покупця передбачався обов'язковий завдаток, який виступав як захід забезпечення належного виконання зобов'язання щодо сплати товару. Крім того, Зібрання законів цивільних Російської імперії містило застереження, що покупець повинен дати підписку, що придбає відповідне майно під загрозою втрати внесеного завдатку.

Згодом публічні торги набули значного поширення. Навіть за умови, що для реалізації рухомого майна (крім майна казенних підприємств) законодавством не вимагалось проведення публічних торгів, купці замість здійснення традиційної щоденної торгівлі в роздріб усе частіше намагалися влаштовувати періодичні розпродажі товару шляхом організованих ними самими аукціонів.

Як зауважував Г. Ф. Шершеневич, у зв'язку із шаленою атмосферою пристрастей, яка створювалася за таким розпродажем, кількістю торгових операцій, швидкістю їх здійснення, яка не давала можливості оглянути речі, і виникла потреба у законодавчому унормуванні порядку проведення аукціонних розпродажів [13, с. 157].

Згодом у Статуті Торговому з'явилися правила про аукціони й аукціоністів. Відповідно до цих правил за організаційним критерієм аукціони поділялися на три види: такі, що проводилися через біржових аукціоністів, біржових маклерів або за участі посадових осіб. Перші аукціонні торги за новими правилами на українських землях були проведені на Одеській біржі 1890 року.

Питання щодо права купців на самостійну організацію торгів без участі спеціальних суб'єктів відповідного регулювання не отримало. Зокрема, К. М. Анненков наголошував на необхідності продажу нерухомого майна шляхом організації публічних торгів [14, с. 5].

Таким чином, аналіз аукціонного законодавства дореволюційного періоду та доктринальних підходів до його тлумачення свідчить про орієнтацію правового регулювання аукціонної торгівлі тих часів на формування ринкового середовища, яке має функціонувати виключно на професійній основі та за встановленими уніфікованими правилами і процедурами, що забезпечували б одночасно приватні інтереси щодо реалізації товарів та публічні інтереси щодо захисту прав покупців.

Короткострокове повернення аукціонних торгів у господарський обіг відбулося в період НЕПу. Порядок таких торгів визначався Інструкцією про проведення публічних торгів на державні підряди і поставки [5, с. 20].

Починаючи з 30-го року XX ст. аукціонна торгівля за участі вітчизняних суб'єктів господарювання припинилась. Натомість така форма реалізації товару широко застосовувалась у зовнішньоекономічній діяльності з метою забезпечення валютних надходжень до бюджету. Так С. С. Алексєєв писав, що причиною невдач було те, що конструкція торгів суперечила плановому порядку як основі тодішньої економіки [15, с. 112].

Проаналізувавши зарубіжний досвід, М. Є. Молчанова стверджує, що «планова економіка за умови забезпечення гнучкості планування та відходу від директивності планових показників у цілому може включати адаптовані механізми аукціонної

торгівлі. Наприклад, у Китаї аукціонний механізм вперше був застосований для розподілу між громадянами прав на користування природними ресурсами. У 80-і роки в китайській провінції Шанхай були проведені перші у країні аукціонні торги, на яких місцеві фермери змагалися за право на використання земельних ділянок для створення пасовищ та вирощування овочів, фруктів, горіхів тощо. Успіх аукціону призвів до формування державної Аукціонної політики до 1996 року. Отриманий досвід аукціонної торгівлі сприяв прийняттю рішення щодо запровадження аукціонів в інших сферах економіки» [16, с. 189].

Висновки. Таким чином, аукціонні торги мають тисячолітню історію, яка розпочинається з давніх часів і продовжується дотепер. Аукціонні торги з'явилися як конкурентний спосіб придбання товару покупцями. Тенденцією історичного розвитку аукціонної торгівлі товарами було поглиблення предметної диференціації аукціонів, які перетворювалися в оптовий торговельний майданчик для задоволення потреб суб'єктів, що здійснювали діяльність у сфері суспільного виробництва. Також упродовж історичного розвитку аукціонної купівлі-продажу товарів здійснювалось посилення спеціалізації аукціонної торгівлі шляхом запровадження спеціальних процедур відбору товару, вимог до учасників торгів, порядку проведення торгів та документального оформлення їх результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апопій В. В., Міщук І. П., Ребицький В. М., Рудницький С. І., Хом'як Ю. М. Організація торгівлі: підручник / за ред. В. В. Апопія. 2-ге вид., перероб. та доп. К.: Центр учбової літератури, 2008. С. 345.
2. Українська універсальна біржа – найбільша торгова біржа в Україні. URL: <https://www.uub.com.ua/files/uub-presentation-2015.pdf>
3. Никитченко Н. В. До питання попередження порушення прав та інтересів суб'єктів господарювання. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*: зб. наук. пр. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. Вип. 53. С. 340–344.
4. Петруненко Я. В. Господарсько-правові основи державних закупівель в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». О., 2013. 20 с.
5. Молчанова М. Є. Господарсько-правове регулювання аукціонної купівлі продажу товарів: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 218 с.
6. Алябишев М. С. Особливості укладання договорів на аукціоні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». К., 2009. 17 с.
7. Чижова А. Д. Эволюция института торгов. *История государства и права*. 2012. № 13. С. 35–38.
8. Тонков К. В. Генезис и становление торгов в России и зарубежных странах: исторический очерк. *Современное право*: науч.-практ. журнал. 2012. № 12. С. 152–155.
9. Підпригора О. А. Основы римского частного права: підручник. К.: Вища школа, 1995. 267 с.
10. Довгополова Л. М. Укладення договорів на торгах: монографія. Х.: Право, 2014. 184 с.

11. Гончарова Е. История торгов в России XVII–XVIII вв. *Конкурсные торги*. 1998. № 8. С. 39–44.
12. Канторович Я. К. Вызов публичный. Энциклопедический словарь издателей Брокгауза и Ефрона: в 86 т.: репринт. воспроизв. изд. 1890 г. Т. 14. М. Книга, 1991. 677 с.
13. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права (Классика российской цивилистики). Т. II: Товар. Торговые сделки. М.: Статут, 2003. 544 с.
14. Анненков К. Н. Система русского гражданского права. Т. IV: Отдельные обязательства. СПб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1904. 639 с.
15. Алексеев С. С. Теория права: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: БЕК, 1995. 350 с.

REFERENCES

1. Apopii V. V., Mishchuk I. P., Rebytskyi V. M., Rudnytskyi S. I., Khom'iak Yu. M. Orhanizatsiia torhivli: Pidruchnyk / za redaktsiieiu V. V. Apopiia. 2-he vydannia., pererob. ta dop. K.: Tsentр uchbovoi literatury, 2008. S. 345.
2. Ukrainska universalna birzha – naibilsha torhova birzha v Ukraini. URL: <https://www.uub.com.ua/files/uub-presentation-2015.pdf>
3. Nykychenko N. V. Do pytannia poperedzhennia porushennia prav ta interesiv subiektiv hospodariuvannia. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky: zb. nauk. pr. K.: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy*, 2011. Vyp. 53. S. 340–344.
4. Petrunenko Ya. V. Hospodarsko-pravovi osnovy derzhavnykh zakupivel v Ukraini: avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.04 «Hospodarske pravo; hospodarsko-protseualne pravo». O., 2013. 20 s.
5. Molchanova M. Ie. Hospodarsko-pravove rehuliuвання ауксионної купівлі продзху tovariv: dys. kand. yur. nauk. Kharkiv, 2016. 218 s.
6. Aliabyshev M. S. Osoblyvosti ukladannia dohovoriv na auktsioni: avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. kand. yuryd. Nauk: spets. 12.00.03 «Tsyvilne pravo i tsyvilnyi protses; simeine pravo; mizhnarodne pryvatne pravo». K., 2009. 17 s.
7. Chyzhova A. D. Evoliutsiia ynstytuta torhov. *Ystoriia hosudarstva y prava*. 2012. № 13. S. 35–38.
8. Tonkov K. V. Henezys y stanovlenye torhov v Rossyy y zarubezhnykh stranakh: ystorycheskyi ocherk. *Sovremennoe pravo: nauch.-prakt. zhurnal*. 2012. № 12. S. 152–155.
9. Pidopryhora O. A. Osnovy rymyskoho pryvatnoho prava: pidruchnyk. K.: Vyshcha shkola, 1995. 267 s.
10. Dovhopolova L. M. Ukladennia dohovoriv na torhakh: monohrafiia. Kh.: Pravo, 2014. 184 s.
11. Honcharova E. Ystoriia torhov v Rossyy XVII–XVSh vv. *Конкурсные торги*. 1998. № 8. С. 39–44.
12. Kantorovich Ya. K. Вызов публичный. Энциклопедический словарь издателей Брокгауза и Ефрона: в 86 т.: репринт. воспроизв. изд. 1890 г. Т. 14. М.: Книга, 1991. 677 с.
13. Shershenevych H. F. Kurs torhovoho prava (Klassyka rossyiskoi tsyvylystyky). Т. II: Товар. Торговые сделки. М.: Статут, 2003. 544 с.
14. Annenkov K. N. Systema russkoho hrazhdanskoho prava. Т. IV: Otdelnye obiazatelstva. SPb.: Tipohrafiia M. M. Stasiulevycha, 1904. 639 s.
15. Alekseev S. S. Teoriia prava: uchebnyk. 2-e yzd., pererab. y dop. M.: BEK, 1995. 350 s.

N. V. Nikitchenko, A. S. Pronkina, O. V. Sarnitskaya. The genesis of the development of legal support for auction trading

The article analyzes the concept of "auction trade", the historical aspects of auction trade formation, the general development of the mechanism of organizing and holding auctions and at the same time distinguishing its major stages, the main centers are identified where the auctions were conducted, the modern world trends are examined that correspond to the level of international auctions development, a number of problems are defined that arose during the development of auction trade.

Auctions have emerged as a competitive way to purchase goods from buyers. The tendency for the historical development of the auctioning of goods has been the deepening of the subjective differentiation of auctions, which have been transformed into a wholesale marketplace to meet the needs of subjects engaged in the sphere of public production. Also, during the historical development of the auction purchase and sale of goods, the specialization of auction trade was strengthened through the introduction of special procedures for the selection of goods, requirements for auction participants, the procedure for bidding and documenting their results.

The emergence and development of the auction of goods due to the division and specialization of labor, the formation of the ownership institute, the development of manufacturing. That led to the creation of a large machine industry and accordingly the emergence of large producers. They began to promote their goods in markets which required new forms of trade [5, s. 15].

The essence of auction trading was based on the functioning of market trading where the buyer was able to choose a product that suited him/her personally for the price and consumer properties. The gradual transition to a professional and organized way of realization of goods ensured the creation of a system of protective measures aimed at preventing and overcoming the collusion of sellers / buyers of goods, eliminating differences between them, ensuring the proper fulfillment of obligations. The flexibility of the organizational and legal mechanism of auction trade made it possible to respond timely to changes in the market environment and legal regulation of certain goods circulation. Historically primitive auctions are auctions that have arisen in a slave-owning system. The first auctions are dated V century BC and they were held in Babylon. Through such an auction, young girls were married. Subsequently, the family-oriented orientation of the auctions was transformed into an economic one (within the meaning of that time). Slaves were the main subject of sale and purchase. The ease of conducting such bidding, as well as the buyer and seller's lack of mutual obligations, apart from the transfer of the lot and its payment, allowed the use of existing customs of business turnover to regulate the respective relations.

In the Roman Empire auctions were an important component of the country's economic development. Due to the help of auction trade the state turnover was ensured and macroeconomic problems were solved. For example, during the economic crisis in order to secure the proceeds to the treasury by the order of the Roman emperor Mark Aurelius, an auction was held for the sale of family relics. In 193 BC for the same purpose, the post of emperor of the Roman Empire was auctioned. Thus, auctions have a thousand-year history, which dates back to ancient times and continues to this day.

Key words: auction, auction trade, security, purchase and sale.

Стаття надійшла до редакції 9 грудня 2019 року

УДК 346.9

DOI 10.33244/2617-4154.2.2019.54-62

О. В. Онишко,
к.ю.н., доцент,
Університет ДФС України
ORCID ID 0000-0001-6286-0856

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО СЕРЕДОВИЩА РЕАЛІЗАЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджено окремі аспекти реалізації юридичної відповідальності в системі правового регулювання господарсько-торгівельної діяльності за діяння, пов'язані з веденням такої діяльності, а також з неналежним виконанням її учасниками своїх зобов'язань. Доведена необхідність у разі кваліфікації діянь та модифікації засобів відповідальності й порядку їх реалізації враховувати правові, особистісні та соціальні аспекти відповідальності, однак у їх взаємозв'язку, що сприятиме розкриттю природи і змістовної сутності феномену відповідальності як соціально-правового явища. Розглянуто окремі особливості реалізації господарсько-правової відповідальності в системі правового регулювання господарсько-торгівельної діяльності.

Ключові слова: *правопорядок, відповідальність, господарсько-правова відповідальність, підстави відповідальності, засоби відповідальності, сфера діяльності, господарсько-торгівельна діяльність.*

О. В. Онишко. Некоторые аспекты правовой среды реализации ответственности в системе хозяйственно-торговой деятельности

В статье исследованы некоторые аспекты реализации юридической ответственности в системе правового регулирования хозяйственно-торговой деятельности за действия, связанные с осуществлением такой деятельности, а также с ненадлежащим выполнением ее участниками своих обязательств. Доказана необходимость при квалификации действий и модификации средств ответственности и порядка их реализации учитывать правовые, личностные и социальные аспекты ответственности, но в их взаимосвязи, что будет способствовать раскрытию природы и содержательной сущности феномена ответственности как социально-правового явления. Рассмотрены отдельные особенности реализации хозяйственно-правовой ответственности в системе правового регулирования хозяйственно-торговой деятельности.

Ключевые слова: *правопорядок, ответственность, хозяйственно-правовая ответственность, основания ответственности, средства ответственности, сфера деятельности, хозяйственно-торговая деятельность.*

Мета статті. Для забезпечення адекватності правової кваліфікації та оцінки результативності окремих видів юридичної відповідальності на принципах верховенства права й досягнення правопорядку з'ясувати особливості правового середовища реалізації відповідальності у сфері відносин, що виникають у процесі господарсько-торговельної діяльності.

Постановка проблеми. Правове регулювання, за висловом відомого теоретика права С. Алексєєва, є «...результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їхнього впорядкування, охорони, розвитку відповідно до вимог певного соціального ладу, який здійснюється за допомогою правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів тощо)» [1, с. 289], а притаманний правовому регулюванню механізм результативного юридичного впливу «...є важливим засобом юридичного стимулювання поведінки учасників суспільних відносин» [2, с. 364].

Разом з тим динамізм суспільних відносин, накладений на багатоманітність таких відносин, вимагає безперервної оцінки результативності юридичного впливу на ці відносини, що обумовлює потребу вдосконалення системи правового регулювання. При цьому йдеться про вдосконалення цієї системи у кількісному та якісному вимірах, а саме і про її доповнення новітніми досконалими правовими засобами, і про перегляд діючих правових засобів з метою зняття суперечностей, внесених новою реальністю.

Категорію відповідальності цілком обґрунтовано вважають індикатором дієвості норм права [3, с. 301]. Тому в системі правових засобів, що регулюють суспільні відносини, особливе місце належить правовому інституту відповідальності. Без включення до механізму правового регулювання всебічно розвиненого інституту юридичної відповідальності неможливо забезпечити результативність заходів впливу на правопорушника. Однак під дією реальності зазначений інститут також зазнає значних еволюційних змін. Зокрема, вважається, що виокремлення «...господарсько-правової відповідальності як самостійного виду відповідальності було продиктоване насамперед практичною необхідністю», а також те, що ця відповідальність поєднує приватноправові та публічно правові заходи впливу на правопорушника [3, с. 302]. У світлі цієї об'єднуючої характеристики відповідальності, особливо важливим постає врахування особливостей, що виникають у ході регулювання відносин в окремих сферах діяльності суб'єкта господарювання. Це пов'язане зі здатністю таких особливостей суттєво впливати на кваліфікацію діяння та, відповідно, модифікувати засоби відповідальності й порядок їх реалізації, реалізуючи таким чином загальну спрямованість правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначеним пояснюється велика увага науковців і практиків з різних галузей права до проблем правового регулювання. Серед них: В. Авер'янов, С. Алексєєв, В. Добровольська, Д. Зятіна, Г. Журавльова, М. Картузов, Л. Касьяненко, А. Малько, В. Мамутов, Т. Мацелик, В. Мілаш, Н. Никитченко, О. Подцерковний, О. Скакун, З. Таткова, В. Щербина та багато інших.

Виклад основного матеріалу. Господарсько-торговельна діяльність, згідно зі ст. 263 Господарського кодексу (далі – ГК) України, це діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їхню реалізацію шляхом надання відповідних послуг. Уже з наведеного визначення проглядає багатооб'єктність і багатосуб'єктність зазначеної діяльності,

що ускладнює надання чіткого переліку видів відповідальності щодо здійснення господарсько-торгівельної діяльності. До цього варто додати й те, що в Україні постійно ухвалюються десятки нормативно-правових актів, які регулюють окремі сторони господарської діяльності, чим об'єктивно формуються умови для свідомих і несвідомих правопорушень у підприємницькому середовищі, що актуалізує проблему правильної правової кваліфікації та оцінки заходів відповідальності.

Зважаючи на вказівку на суб'єкта господарювання у наведеному вище визначенні господарсько-торгівельної діяльності, в контексті інституту відповідальності, очевидно, варто свідчити насамперед про господарсько-правову відповідальність. Важливо зазначити, що на сьогодні у чинному законодавстві України чітке визначення господарсько-правової відповідальності відсутнє. Одне з її наукових визначень це «...несення суб'єктами господарювання несприятливих економічних і/або правових наслідків у результаті застосування до них передбачених законодавством санкцій за господарські правопорушення» [3, с. 301]. При цьому, згідно із ст. 216 ГК України, таку відповідальність учасники господарських відносин несуть шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених ГК України, іншими законами та договором. Серед таких договорів (відповідно до ст. 263 п. 4 ГК) є договори поставки, контрактації сільськогосподарської продукції, енергопостачання, купівлі-продажу, оренди, міни (бартеру), лізингу та інші.

Однак, визначаючи принципи, на яких базується господарсько-правова відповідальність, ст. 216 п. 3 ГК України наголошує на праві потерпілої сторони на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі. Така можливість розповсюджується також щодо недоброякісності продукції. Тобто не усувається можливість виникнення відповідальності і поза межами договорів, якими опосередковується господарсько-торгівельна діяльність. Наприклад, у випадку правового регулювання поставки продукції постачальник (виробник) несе відповідальність лише під час дотримання споживачем правил експлуатації і зберігання товару. Проте ст. 264 ГК України наголошує, що матеріально-технічне постачання і збут продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання здійснюється суб'єктами господарювання на основі договорів поставки, а також договорів купівлі-продажу.

Відтак у контексті особливостей відповідальності в системі правового регулювання господарсько-торгівельної діяльності до них варто віднести переважання договірної регулювання, в межах якого реалізуються юридичні підстави відповідальності. Проте тут важливо враховувати, що, крім перелічених ст. 263 п. 4 ГК України договорів, може мати місце укладання й інших договорів, що розширює межі діяльності та розбудови інституту відповідальності, а застосування відповідальності може виходити за межі договорів, що здатне характеризувати фактичні підстави господарсько-правової відповідальності і вони розрізняються за суб'єктом і об'єктом. Наприклад, для застосування оперативно-господарських санкцій підставою може бути (згідно зі ст. 237 ГК України) не провина правопорушника, а лише факт господарського правопорушення.

Принциповим є те, що учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації (ст. 2 ГК України) свідчить, що господарсько-торгівельна діяльність, крім приватно-торгівельних відносин, опосередковується також і публічно-торгівельними відносинами.

У переліку останніх називають особливі вимоги до касових операцій, торговельних місць, регулювання правил торгівлі на ринках продовольчими і непродовольчими й іншими видами товарів та деякі інші [3, с. 345]. Звідси інша особливість правового середовища реалізації відповідальності в системі господарсько-торгівельної діяльності полягає у площині утворення двох рівнів застосування правових норм, а саме до: приватно-торгівельних і публічно-торгівельних відносин.

Така можливість застосування правових норм не лише сприяє розвитку суб'єктів господарювання, але досить важлива для гармонізації приватних і публічних інтересів і знаменує реальні кроки до досягнення суспільного правопорядку. На особливу увагу заслуговує те, що за таких умов інститут відповідальності в системі правового регулювання господарсько-торгівельної діяльності сприятиме соціальній спрямованості суспільного виробництва відповідно до вимог Конституції України та реалізовуватиме зобов'язальний принцип (ч. 2 ст. 19 Конституції України) як один із принципів, на якому будується метод господарського права.

Разом з тим, на нашу думку, існує ряд аспектів, що знижують значимість інституту відповідальності у сфері господарювання й таким чином гальмують втілення положень щодо соціальної спрямованості суспільного виробництва. Тут насамперед варто зазначити таке. Незважаючи на широкий перелік учасників відносин у сфері господарювання, наданий ст. 2 ГК України, у Загальних положеннях глави 1 ст. 5, яка визначає конституційні основи правового господарського порядку в Україні, відсутня вказівка на відповідальність зазначених учасників, що є важливим засобом забезпечення правопорядку у сфері господарювання. Можна заперечити, що ГК України містить спеціальний розділ V «Відповідальність за правопорушення у сфері господарювання» та окремі статті в інших главах ГК щодо відповідальності суб'єктів господарювання за порушення законодавства. Однак відсутність у розділі 1 «Основні засади господарської діяльності» вказівки на необхідність належного виконання зобов'язань учасниками відносин у сфері господарювання, забезпечення ними і загальногосподарських, і загальнодержавних інтересів не можна визнати обґрунтованим з огляду на таке.

По-перше, зважаючи на ідентифікацію категорії відповідальності як загального індикатора дієвості норм права, на що вже вказувалося вище. По-друге, відповідальність важливо розглядати як один з різновидів прав суб'єкта відносин, а саме правообов'язок нести відповідальність. Зосередження уваги саме на такій інтерпретації прав, на поєднанні прав і відповідальності, незважаючи на їх автономність, формують ті основи, з врахуванням яких можна очікувати ефект системності для їхнього успішного застосування. На ігнорування такої єдності може вказувати вже відсутність вказівки на відповідальність у Загальних положеннях глави 1 ст. 5, яка визначає конституційні основи правового господарського порядку в Україні. По-третє, поняття «відповідальність» не обмежується лише правопорушеннями, що знайшло відображення у розділі V «Відповідальність за правопорушення у сфері господарювання» ГК України, та господарсько-правовою відповідальністю, одним із принципів якої є неприпустимість застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції (ст. 216 ч. 3 ГК України). Як нами зазначалося раніше, поняття відповідальності має значно ширший зміст. Дійсно, юридична відповідальність «...найбільш рельєфно проявляється у правопорушенні, але вона реально існує і за умови здійснення дозволених, а тим більше правовитікаючих із чинного законодавства діянь» [4, с. 69].

Відтак реалізація цивілізованих форм організації та ведення бізнесу невіддільна від збалансування прав та відповідальності підприємців у розумінні останньої не лише в контексті правопорушень, але і як обов'язку відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова [5, с. 317].

На опосередковане підтвердження такого розуміння можна навести можливість використання під час визначення умов договорів поставки міжнародних звичаїв, рекомендацій, правил міжнародних органів та організацій (ч. 4 ст. 265 ГК України). Це і правило ГК України (ст. 267), згідно з яким строк договору поставки не є його істотною умовою, а закінчення терміну дії договору не відмінює обов'язку (тобто відповідальності) виконати передбачені договором зобов'язання. Це і кодекси усталеної практики, що застосовуються на добровільній основі, добровільний характер стандартів і технічних умов, прийнятих підприємствами, установами й організаціями згідно із Законом України «Про стандартизацію». Це і право (згідно із ст. 28 Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності») відмовитися від приймання товару і його оплати під час поставки товару нижчої якості незалежно від того, чи отримало це правило закріплення у договорі.

Окремий пласт відображення відповідальності містять договори міни (бартеру), які передбачаються поряд із ГК України також Цивільним кодексом (далі – ЦК) України та рядом інших законів. Це також відповідальність під час здійснення господарських операцій, що забезпечують зберігання, перевезення вантажів, комерційну концесію, фінансовий лізинг, оренду складських приміщень тощо. Наведений перелік можна продовжити, однак навіть у нашому випадку він не обмежується ілюстрацією лише різновидів договорів, а відображає й інші аспекти діяльності, які вимагають взаємної відповідальності її учасників. Може йтися про відповідальність у забезпеченні прозорості бізнес-діяльності, аудиторських звітів, соціальну відповідальність, етичність поведінки тощо. Тобто тут відповідальність виходить за межі правопорушень, а містить її загальні прояви та виміри, у тому числі пов'язані зі стереотипами поведінки, притаманної суспільству або мають історичне коріння. Природно існують й відповідні механізми її реалізації.

Так, у процесі діяльності у взаєминах між їх учасниками нерідко виникають розбіжності з мотивів пропуску позовної давності. Дослідники зазначають, що внаслідок певних «кульбів» в існуючій практиці правозастосування вони «...у більшості учасників процесу відбивають бажання подальших суперечок з кредитором у судовій площині, переводячи розмову в площину «за поняттями» [6, с. 88]. Це означає, що відповідальність продовжує мати місце, але її реалізація відбувається вже в інших формах.

У контексті перебігу позовної давності існують проблеми з можливістю звернення до суду за захистом порушеного, невизнаного чи оспорюваного права. Для їх розв'язання зроблено висновок, «...щоб врахувати волевиявлення сторони – відповідача під час застосування позовної давності, радше варто змінити законодавство, надавши йому можливість у судовому засіданні відмовитися від застосування давності» [6, с. 90]. Це окреслює й іншу проблему – більшої узгодженості відповідальності та прав.

У вимірі забезпечення господарського правопорядку відповідальність підприємця варто розглядати як органічне поєднання з правами підприємця. Однак в існуючих визначеннях відображення правового господарського порядку як єдності прав і відповідальності не спостерігається. Досить поширеним є трактування господарсько-правової відповідальності як потерпання [7], перетерпювання учасниками господарських відносин несприятливих економічних та/або правових наслідків у результаті застосування до них господарських

санкцій на підставах і в порядку, передбачених чинним законодавством та господарським договором [8, с. 377].

З визначення господарського правопорядку як «...стан упорядкованості відносин у сфері господарювання, заснований на сукупності закріплених у законодавстві правових і економічних засобів, при якому забезпечується зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва та добросовісна конкуренція, задоволення та захист прав і інтересів суб'єктів господарювання і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальна спрямованість відповідно до вимог Конституції України» [9, с. 84] проглядає вагомість соціального виміру відповідальності. Принцип соціальної відповідальності має носити всеохоплюючий характер, консолідуючи усіх учасників господарських і загалом суспільних відносин у напрямі стратегічних завдань розвитку на противагу вирішенню ситуативних процесів і потреб. Однак на сьогодні у господарському праві суспільна небезпека діяння лише теоретично визнається критерієм відповідальності та, уже зазначалося, вина практично не враховується під час застосування заходів відповідальності й застосовується принцип презумпції вини правопорушника.

Такий стан речей, на думку науковців, пояснює «...складність і багатоаспектність господарської діяльності, набуття прав і обов'язків суб'єктами господарювання переважно опосередковано через свої органи, відсутність почати реальної можливості встановити наслідки правопорушення і вину правопорушника роблять не виправданим застосування повного складу господарського правопорушення до всіх протиправних дій» [3, с. 310].

Проте, на нашу думку, значимість врівноваженої взаємодії прав і відповідальності потребує більш ретельної правової регламентації. Так, ст. 20 ГК України виділяє основні способи захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання і споживачів, серед яких виділяється такий спосіб, як визнання недійсними господарських правочинів (угод) з підстав, передбачених законом. Водночас ЦК України (стст. 219, 220, 221, 226) містить такий спосіб захисту, як визнання правочину дійсним. Важливо, що суб'єкти господарювання можуть одночасно використовувати декілька способів захисту своїх прав, проте не менш важливо, щоб певні зміни у розширенні чи, навпаки, в обмеженні прав учасника певних відносин супроводжувалися адекватними змінами і у його відповідальності в процесі реалізації таких прав та не лише в контексті правопорушень, але і як обов'язку відповідати за певну ділянку роботи, справу, дії, вчинки, що реалізовуватиме загальну спрямованість правового регулювання.

За належного відображення такого підходу у правовому полі та механізмах правового регулювання зазначені відносини набуватимуть цивілізованих форм, мінімізуючи їх негативні прояви, зокрема корупційні та тіньові. Засоби відповідальності мають не просто карати, а, що особливо важливо, попереджувати (шляхом виправлення потенційного правопорушника) здійснення правопорушень. «Юридична відповідальність, – як зазначає Г. Журавльова, – це складне соціально-правове явище, яке слід розглядати як у негативному (як засіб боротьби з правопорушеннями, засіб забезпечення правомірної поведінки учасників правовідносин під час і в процесі виконання своїх обов'язків), так і в позитивному (як засіб заохочення, стимулювання учасників правовідносин до правомірної поведінки) аспектах, які є діалектично взаємопов'язаними» [4, с. 69]. Цілком обґрунтовано наголошуючи на правовому та особистісному аспектах сутності

відповідальності, більшого акцентування потребує і її соціальний аспект, зокрема через його виокремлення в самостійний, незважаючи на загальну взаємопов'язаність усіх аспектів відповідальності. Особливу актуальність такий підхід має стосовно господарсько-торговельної діяльності, зважаючи на опосередкування нею різних за природою відносин: приватно-торговельних і публічно-торговельних. Втілений таким чином комплексний підхід до реалізації інституту відповідальності продукуватиме більш ефективні її засоби, здатні відобразити особливості окремих сфер діяльності та взаємин між її учасниками прав, і стане невід'ємною складовою концепції ефективності загальної спрямованості правового регулювання, в основі якої досягнення балансу прав і відповідальності для утвердження суспільного правопорядку і задоволення суспільних інтересів.

Висновки. Вищевикладене підкреслює важливість втілення комплексного підходу до реалізації інституту відповідальності за рахунок: 1) правильної правової кваліфікації й оцінки результативності заходів відповідальності відокремлено, однак у взаємозв'язку її окремих аспектів (правовий, особистісний та соціальний) і вирішення видів відповідальності у процесах здійснення діяльності та взаємовідносин між їх учасниками; 2) врівноваженої взаємодії прав і відповідальності в розумінні останньої не лише в контексті правопорушень, але і як обов'язку відповідати за певну ділянку роботи, справу, чим досягається їх збалансованість для утвердження правопорядку в окремих сферах діяльності і в суспільстві загалом та реалізації загальної спрямованості правового регулювання; 3) врахування особливостей, що виникають у ході регулювання відносин в окремих сферах діяльності суб'єкта господарювання, здатних суттєво впливати на кваліфікацію діяння та, відповідно, модифікувати засоби відповідальності й порядок їх реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2-х т. М.: Юрид. лит., 1982. 361 с.
2. Алексеев С. С. Проблемы теории государства и права. М.: Юрид. лит., 1987. 440 с.
3. Господарське право: підручник / за ред. О. П. Подцерковного. 3-е вид., доп. і перероб. Одеса: Фенікс, 2018. 616 с.
4. Журавльова Г. С. Юридична відповідальність за порушення принципу рівності прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*: тези доп. Міжнародн.наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 листопада 2013 р.); МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2013. С. 68–70.
5. Новий тлумачний словник української мови. У 3-х томах. Т. 1. Київ: Видавництво «АКОНІТ», 2008. 926 с.
6. Гуйван П. Д. Окремі аспекти практичного застосування позовної давності. *Тридцять економіко-правові дискусії*: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Львів, 2018. 114 с.
7. Татькова З. Ф. Підстави, види та форми господарсько-правової відповідальності: дис. ... канд. юрид. наук. Донецьк, 2010. 208 с.
8. Мілаш В. С. Господарське право: курс лекцій: у 2-х ч. Ч. 2. Х.: Право, 2008. 496 с.
9. Господарське право: практикум / за заг. ред. А. Г. Бобкової. Харків: Право, 2018. 592 с.

REFERENCES

1. Alekseev S. S. Obshchaya teoriya prava: v 2-kh t. M.: Yuryd. lyt., 1982. 361 p.
2. Alekseev S. S. Problemy teoryi gosudarstva y prava. M.: Yuryd. lyt., 1987. 440 p.
3. Hospodarske pravo: pidruchnyk / za red. O. P. Podtserkovnoho. 3-e vyd., dop. i pererob. Odesa: Feniks, 2018. 616 p.
4. Zhuravlova H. S. Yurydychna vidpovidalnist za porushennya pryntsypu rivnosti prav i svobod lyudyny i hromadyanyna v Ukraini. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy*: tezy dop. Mizhnar.nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 22 lystopad. 2013 r.); MVS Ukrainy, Khark. nats. un-t vnutr. sprav. KH., 2013. P. 68–70.
5. Novyy tlumachnyy slovnyk ukrayinskoyi movy. U 3-kh tomakh. T. 1. Kyiv: Vydavnytstvo «AKONIT». 2008. 926 p.
6. Huyvan P. D. Okremi aspekty praktychnoho zastosuvannya pozovnoyi davnosti. *Trydtsyati ekonomiko-pravovi dyskusiyyi*: materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi internet-konferentsiyi. Lviv, 2018. 114 p.
7. Tatkova Z. F. Pidstavy, vydy ta formy hospodarsko-pravovoyi vidpovidalnosti: dys. ... kand. yuryd. nauk. Donetsk, 2010. 208 p.
8. Milash V. S. Hospodarske pravo: kurs lektsiy: u 2 ch. CH. 2. KH.: Pravo, 2008. 496 p.
9. Hospodarske pravo: praktykum / za zah. red. A.H.Bobkovoyi. Kharkiv: Pravo, 2018. 592 p.

O. V. Onyshko. Certain legal aspects of responsibility realization in system of economic and trading activities

The article explores some aspects of legal responsibility realization in the system of legal regulation of economic and trading activities on actions related to the conduct of such activities, as well as the improper fulfillment of its participant's obligations.

It is emphasized that the social relations dynamics requires constant effectiveness evaluation of the legal influence on such relations and substantiates the necessity of the legal regulation system improvement. Recognition of the category "responsibility" as an indicator of the law validity determines the special place of the institution of responsibility in the system of legal norms that evolves under reality influence. This need is especially evident in certain areas of activity, in particular in economic and trade, which are mediated by private and public legal relations.

Emphasized the role of economic and legal responsibility among other types of legal responsibility in the economic relations, and at the same time declared the need to consider its content without limits of offenses and economic sanctions and to realize the general aiming of legal regulation.

Certain specifics of economic and legal responsibility realization in the system of legal regulation of economic and trading activity are analyzed. The predominance of contractual regulation is stated, within which the responsibility of the participants of economic and trade relations is realized, while at the same time the possibility of exiting such responsibility beyond the contractual boundaries is emphasized. Two levels of legal norms for responsibility realization of participants of economic and trade relations are revealed: private-trade and public-trade. This explains the importance of the social orientation of the responsibility institute in the system of economic and trade activity regulation.

Has been proved the necessity of taking into account the integrity of legal, personal and social aspects of responsibility during qualification of actions and modification of the means of responsibility and the procedure for their implementation in order to recognize the nature and content of the responsibility as a social and legal phenomenon.

While identifying responsibility as the ordered economic relations, the emphasis is placed on the importance of balanced changes and interaction of rights and responsibilities of relationships participants as well as on the understanding of responsibility not only in the context of offenses, but also as an obligation to be responsible for a particular area of work that promotes legal balance in certain economic spheres and in society in general.

Key words: legal order; responsibility, economic and legal responsibility, grounds of responsibility, means of responsibility, sphere of activity, economic and trading activity.

Стаття надійшла до редакції 10 грудня 2019 року

Трудове право; право соціального забезпечення

УДК 347.6

DOI 10.33244/2617-4154.2.2019.63-69

Л. А. Князька,
к.ю.н., доцент,
Університет ДФС України
ORCID ID 0000-0003-0357-2680

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, В УКРАЇНІ ТА РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

У статті досліджується питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, що є позбавленими батьківського піклування. Здійснюється порівняльний аналіз основних ключових аспектів соціального захисту досліджуваних верств населення в Україні та Республіці Польща. Акцентується увага на основних нормативно-правових актах в Україні та Республіці Польща щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, що є позбавленими батьківського піклування. Виділено основні, необхідні для України заходи щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, що є позбавленими батьківського піклування.

Ключові слова: діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, сімейний асистент, соціальний супровід, проблемні сім'ї.

Л. А. Князька. Сравнительный анализ социальной защиты детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, в Украине и Республике Польша

В статье исследуется вопрос социальной защиты детей-сирот и детей, находящихся лишенными родительской опеки. Осуществляется сравнительный анализ основных ключевых аспектов социальной защиты исследуемых слоев населения в Украине и Республике Польша. Акцентируется внимание на основных нормативно-правовых актах в Украине и Республике Польша по социальной защите детей-сирот и детей, находящихся лишенными родительской опеки. Выделены основные, необходимые для Украины мероприятия по социальной защите детей-сирот и детей, находящихся лишенными родительской опеки.

Ключевые слова: дети-сироты, дети, лишенные родительской опеки, семейный ассистент, социальное сопровождение, проблемные семьи.

Метою дослідження виступає дослідження соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні та Республіці Польща.

Актуальність проблеми. В усіх державах, включаючи і Україну, існує таке негативне соціальне явище, як сирітство, що, безумовно, потребує пильної уваги як з боку

держави, так і будь-якого небайдужого українця. Щороку більше ніж вісім тисяч дітей залишаються сиротами чи є позбавленими батьківського піклування. Це є причиною складних життєвих обставин, вживання батьками спиртних напоїв, безвідповідального ставлення батьків до здійснення ними своїх батьківських обов'язків, у деяких випадках навіть жорсткого поводження з дитиною. І тому соціально-правовий захист дітей-сиріт та дітей, що є позбавленими батьківського піклування, в Україні є одним з пріоритетних заходів соціальної політики нашої держави. Зокрема, соціальним захистом прийнято вважати певний комплекс заходів, що є спрямованими на створення безпечного соціального середовища для кожної верстви населення. Безумовно, позитивним методом для удосконалення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є перейняття міжнародного досвіду реформування зазначеної сфери. І тому досвід сусідньої держави Республіки Польща буде позитивним порівняльним методом для застосування в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальному захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також захисту прав та інтересів цих вразливих груп населення присвячені праці таких науковців: В. Г. Кобелева, С. М. Синчук, А. М. Нечаєва, І. М. Сирота, Н. Ю. Максимова, О. Є. Мачульська, В. В. Андрєєв, В. Ю. Москалюк, С. М. Прилипко, Д. А. Шконов, В. Я. Бурак, І. В. Пеша, Н. Б. Болотіна, Н. Т. Поліс, О. І. Карпенко, К. В. Добромислов, Л. С. Волинець, П. Д. Пилипенко, М. Л. Захаров, Б. І. Сташків, О. В. Стремоухов, Є. Г. Тучкова. Що стосується польського досвіду соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, то його досліджували О. І. Боднарчук І. Доля, О. І. Кисельова, Ю. В. Яким, Н. Романова, Т. Білявська, О. Карпенко, М. Bartosiewicz, R. Borowski та інші.

Результати дослідження та їх обговорення. Відповідно до даних Державної служби статистики України станом на 31 грудня 2018 року в Україні на обліку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, перебувала 70 491 дитина. Із них 22 126 дітей-сиріт та 48 365 дітей, позбавлених батьківського піклування [1].

Основним нормативно-правовим актом, який визначає правовий статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, є Закон України від 13.01.2005 «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

Відповідно до ст. 1 цього закону «дитиною-сиротою є дитина, в якій померли чи загинули батьки, а дітьми, що є позбавленими батьківського піклування, є діти, що залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їхнє місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України, в районах проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях і безпритульні діти». [2]

В Україні існує розгалужена мережа державних органів, на яких покладено обов'язок піклуватися про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема: служби у справах дітей, органи опіки та піклування, органи освіти та науки, управління (відділи) у справах молоді та спорту, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді й інші. Основною метою діяльності таких центрів є створення соціальних умов для життєдіяльності, гармонійного й різнобічного розвитку дітей і молоді, захист їх конституційних прав, свобод і законних інтересів, задоволення культурних та духовних потреб [3, с. 112].

Статтею 8 закону встановлено, що «держава здійснює повне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа» [2].

Крім зазначеного вище закону, соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, регламентується на рівні Закону України «Про охорону дитинства». Так, відповідно до ст. 25 цього закону «діти, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, мають право на особливий захист і допомогу з боку держави. Відсутність одного або обох з батьків та батьківського піклування підтверджується відповідними документами, які є підставою для надання цим дітям матеріального забезпечення і пільг, передбачених законодавством України» [4].

Варто зазначити, що українським законодавством досить детально визначено, основні завдання, які перед собою ставить держава щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Серед них можна назвати такі:

- створення умов для фізичного, розумового та духовного розвитку дитини;
- розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (усиновлення, опіка та піклування, створення дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей);
- організація роботи з питань захисту особистих та майнових прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;
- активізація профілактичної роботи щодо запобігання правопорушенням у дитячому середовищі;
- зменшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- розвиток творчого потенціалу дітей, підтримка обдарованих дітей;
- ведення обліку всиновлених дітей, дітей під опікою (піклуванням), дітей, які виховуються у дитячих будинках сімейного типу, прийомних сім'ях, державних дитячих закладах;
- ведення банку даних сімей потенційних усиновителів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів та ін. [5, с. 284].

Важливе значення, якому варто приділити увагу у цьому дослідженні, є застосування в українському законодавстві механізму соціального супроводу. Відповідно до ст. 15 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» «соціальний супровід здійснюється стосовно дітей, які перебувають на вихованні в сім'ях опікунів, піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, а також щодо осіб серед дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Соціальний супровід дієздатних осіб серед дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснюється за їх письмовою заявою» [2].

Н. В. Бурсова вказує, що соціальний супровід може також здійснюватися щодо усиновленої дитини у випадку, якщо така діяльність не буде порушувати таємниці усиновлення, а також буде враховуватися думка усиновлювача або ж дитини. Соціальний захист може здійснюватися центрами соціальних служб для дітей, молоді та сім'ї, що є спеціалізованими закладами, які уповноважені державою брати участь у проведенні державної молодіжної політики за допомогою здійснення соціальної роботи з молоддю та дітьми. Такі центри, опікуючись дітьми-сиротами, мають можливості для тісної співпраці з різними державними органами, відділами та управліннями у справах молоді, дітей та сім'ї, а також культури, соціального захисту, центрами зайнятості населення, закладами освіти, притулками для дітей, громадськими організаціями, зокрема Асоціація молодіжних громадських організацій, благодійні фонди, товариство Червоного Хреста, релігійними та жіночими організаціями. Для того щоб підготувати дітей-сиріт до самостійного життя, їхня психологічна та соціальна адаптація покладається на центри соціальних служб молоді, дітей та сім'ї [6, с. 9].

Варто зазначити про те, що Україна на рівні законодавчого регулювання досить чітко регламентує порядок організації соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Проте питання його досконалої реалізації потребує свого удосконалення з можливим застосуванням міжнародного досвіду.

Розглядаючи та порівнюючи законодавство сусідньої Республіки Польща щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, необхідно зазначити, що ст. 72 Конституції Республіки Польща передбачено, що «Республіка Польща забезпечує охорону прав дитини. Кожен має право вимагати від органів публічної влади захисту дитини від насильства, жорстокості, експлуатації та деморалізації. 2. Дитина, позбавлена батьківської опіки, має право на опіку та допомогу публічної влади. 3. При встановленні прав дитини органи публічної влади, а також особи, відповідальні за дитину, зобов'язані вислухати і в межах можливості врахувати думку дитини. 4. Закон визначає компетенцію і порядок призначення Захисника Прав Дитини» [7].

Після вступу Республіки Польща 2004 року до Європейського Союзу постала нагальна потреба у реформуванні польської системи опіки над дітьми-сиротами та дітьми, що є позбавленими батьківського піклування, з метою наближення Республіки Польща до європейських стандартів. І вже 2011 року було прийнято один з основоположних нормативних документів, що повністю реформував систему опіки – Закон Республіки Польща «Про підтримку сімей та систему опіки над дітьми сиротами» [8].

Крім Закону Республіки Польща «Про підтримку сімей та систему опіки над дітьми сиротами», соціальний захист досліджуваних верств населення містить норми у Законі Республіки Польща «Про соціальну допомогу», однак він містить загальні, декларативні положення. І лише у ст. 7 зазначеного закону вказано, що дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, надається соціальна допомога. Допомога надається в двох формах: грошовій та натуральній, де до останньої належить одяг, продукти харчування [9].

Сучасна Польща має цікавий підхід до соціального забезпечення. Види соціальної допомоги включають такі, як: допомога інвалідам і хворим; допомога малозабезпеченим; допомога престарілим; допомога особам, які перебувають у залежності (наприклад, алкогольні чи наркотичні) та їх близьким; утримання і підтримка дитячих будинків, прийомних сімей, надання послуг з усиновлення, допомога сиротам або інші соціальні послуги, адресовані дітям та молоді; організований розподіл речових дарів, одягу, продуктів

харчування та фінансової підтримки; утримання притулків для бездомних або допомога їм іншим способом; допомога жертвам стихійних лих; допомога біженцям. При цьому особа може одержувати одночасно декілька видів повноцінної допомоги без обмежень [10].

Відповідно до польського законодавства інтернатні заклади зобов'язані підтримувати контакти дитини з біологічними батьками під час перебування у закладі. За кожною дитиною закріплений соціальний працівник, який веде її/його випадок. Він відповідає за підготовку так званого «проекту незалежності» – плану переходу до самостійного життя.

Досліджуючи соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Республіці Польща варто зупинитися на такому досить суттєвому на необхідному Україні інституту, як інститут сімейного асистента, завданням якого є попередження необхідності вилучення дитини з проблемної сім'ї. Після запровадження такого інституту кількість вилучених дітей у Республіці Польща скоротиться з 91 тис. 2011 року до 78 тис. 2021. Основним завданням сімейного асистента є попередження серйозних конфліктів у сім'ї, що можуть спричинити позбавлення батьківських прав та потребу у вилученні дитини із сім'ї. Для того щоб робота сімейного асистента мала серйозний ефект, під його опікою не може перебувати більше ніж 20 нужденних сімей. Більшість проблемних сімей у Республіці Польща мають свого асистента, що надає допомогу не лише дітям такої сім'ї, а й допомагає батькам [11, с. 88].

В Україні також існує сімейний асистент, що має змогу допомагати проблемним сім'ям та контролювати їх. Проте кількість таких сімейних асистентів була скорочена, що негативно вплинуло на дітей, що проживають у проблемних сім'ях.

Найбільш вартим для запозичення Україною є наявність у Республіці Польща різноманітних центрів для підтримки соціально незахищених громадян. Щодо дітей-сиріт, то існує нова модель установ, де одночасно проживають 12–14 дітей, з якими працюють 4–5 вихователів. Установа передбачена для тимчасового перебування дітей, доки не буде знайдено для них нову родину. Інша форма виховання – спеціалізовані соціальні гуртожитки для проживання до 30 осіб. Повноваження з улаштування цієї форми делеговані державою громадським організаціям. Місцева влада схвалює співпрацю неурядових інституцій, що створюють соціальні центри, надають підтримку соціально незахищеним верствам населення та намагається всіляко їм допомагати. Кожна з організацій працює з певною категорією осіб, надаючи їм різноманітну допомогу (психологічну, соціальну, юридичну, матеріальну). Законодавчим актом, що регулює діяльність неурядових організацій в Польщі, є Закон «Про діяльність громадської користі та волонтерство», прийнятий 24 квітня 2003 року. Відповідно до цього закону діяльністю громадської користі визнається суспільно корисна діяльність, що ведеться громадськими організаціями у сфері громадських завдань, а саме у сфері соціальної допомоги, благодійної діяльності [12].

Висновки. Отже, проаналізувавши та дослідивши деякі окремі аспекти соціального захисту дітей-сиріт та дітей, що є позбавленими батьківського піклування, у Республіці Польща, можливо сформулювати певні висновки щодо перейняття міжнародного досвіду для українського законодавства:

1. Відновити інститут сімейного асистента з метою його безпосередньої участі у сімейному житті родин, що мають проблеми.
2. Проводити необхідний професійний добір вихователів та здійснювати відповідну належну та достатню їх фінансову підтримку.
3. Розробити соціальну рекламу з метою сприяння сімейних форм виховання.

4. Провести реформу з делегування частково повноважень від центрів соціальних служб, що займаються справами дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до громадських організацій.

5. Започаткувати співпрацю неурядових інституцій з органами державної влади та місцевого самоврядування шляхом замовлення останніми певних громадських завдань, у тому числі і у сфері соціального захисту дітей-сиріт з повною чи частковою фінансовою підтримкою, що одночасно сприятиме зайнятості населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дані Державної служби статистики України: станом на 31.12.2018 щодо кількості обліку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. 2019. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

2. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України: від 13 січня 2005 року № 2342-IV.

3. Інноваційні моделі соціальних послуг. Проекти Українського фонду соціальних інвестицій. Том 2 / за ред. Н. М. Шкуратової. К., 2007. 159 с.

4. Про охорону дитинства: Закон України: станом на 05.03.2017. *Верховна Рада України. Офіц. вид.* Київ: Парлам. вид-во, 2015.

5. Соціально-правовий захист дитинства: навчально-методичний посібник / за ред. І. І. Смагіна, В. Ю. Арешонкова, Т. М. Смагіної. Житомир: ОІППО, 2006. 356 с.

6. Бурсова Н. В., Онищук С. М. Соціальний захист дітей-сиріт. Інформаційний центр «Бібліотека ім. М. Костомарова». К., 2012. 20 с.

7. Шаповал В. М. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). К.: Москаленко О. М., 2018. 84 с. URL: http://pravo.org.ua/img/books/files/1525439592pol_const_new_a5_web.pdf

8. Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. URL: <https://www.lexlege.pl/ustawa-o-wspieraniu-rodziny-i-systemie-pieczy-zastepczej/art-230/>

9. Ustawa o pomocy społecznej // *Ka№ celaria Sejmu z d№ ia 12 marca 2004 r.* S. 1–79.

10. Соціальний захист населення в Польщі. URL: <http://www.pilga.in.ua/node/18>

11. Боднарчук О. І. Правове забезпечення системи опіки над дітьми-сиротами в Польщі: досвід для України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 2. С. 86–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvu_2016_2_23

12. Доля І. Упровадження ефективних форм виховання в системі державної та сімейної опіки: міжнародний досвід та уроки для України. URL: <http://old.iss.gov.ua/Moitor/March08/04.htm>

REFERENCES

1. Data of the State Statistics Service of Ukraine as of December 31, 2018 on the number of accounting for orphans and children deprived of parental care. 2019. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

2. On ensuring the organizational and legal conditions for social protection of orphans and children deprived of parental care: Law of Ukraine of January 13 2005. № 2342-IV.

3. Innovative models of social services. Projects of the Ukrainian Social Investment Fund. Volume 2 / edited by NM Shkuratova. K., 2007. 159 p.

Князька Л. А. Порівняльний аналіз соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні та Республіці Польща

4. Law of Ukraine «On Childhood Protection»: as of 05.03.2017. *Verkhovna Rada of Ukraine. Offic. kind.* Kiev: Parlam. view, 2015.
5. Social and legal protection of childhood: teaching aids / edited by II Smagin, V. Yu. Areshonkova, T. M Smagina. Zhytomyr: OIPPO, 2006. 356 p.
6. Bursova N. V., Onishchuk S. M. Social protection of orphans. Information Center «The Library. M. Kostomarov. K., 2012. 20 p.
7. Shapoval V. M. Constitution of the Polish Republic (with a preface by Vladimir Shapoval). K.: Moskalenko O. M., 2018. 84 p. URL: http://prav.org.ua/img/books/files/1525439592pol_const_new_a5_web.pdf
8. Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. about wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. URL: <https://www.lexlege.pl/ustawa-o-wspieraniu-rodziny-i-systemie-pieczy-zastepczej/art-230/>
9. Statute on the Help of Communication // KaÅ celaria Sejmu of 12 March 2004. S. 1–79.
10. Social protection in Poland. URL: <http://www.pilga.in.ua/node/18>
11. Bodnarchuk O. I. Legal support of the system of guardianship of orphans in Poland: experience for Ukraine. *Actual problems of domestic jurisprudence*. 2016. VIP. 2, pp. 86–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvu_2016_2_23
12. Fate I. Introduction of effective forms of education in the system of state and family care: international experience and lessons for Ukraine. URL: <http://old.iss.gov.ua/Moitor/March08/04.htm>

Knyazka I. A. Comparative analysis of the social protection of orphan children and children lost father care in Ukraine and the Republic of Poland

The article deals with the issue of social protection of orphans and children deprived of parental care. A comparative analysis of the main key aspects of social protection of the studied population in Ukraine and the Republic of Poland is carried out. Emphasis is placed on the main regulations in Ukraine and the Republic of Poland, on social protection for orphans and children deprived of parental care. The main measures necessary for Ukraine for the social protection of orphans and children deprived of parental care are highlighted.

Today it is possible to adopt international experience for Ukrainian legislation:

1. *To renew the Institute of Family Assistant for its direct participation in the family life of families with problems.*
2. *To carry out the necessary professional selection of tutors and to provide appropriate and sufficient financial support for them.*
3. *Develop social advertising to promote family forms of education.*
4. *Reform the delegation of powers from centers of social services dealing with orphans and children deprived of parental care to public organizations.*
5. *To initiate cooperation of non-governmental institutions with state authorities and local self-government by ordering the last certain public tasks, including in the field of social protection of orphans with full or partial financial support, which will at the same time promote employment of the population.*

Key words: orphans, children deprived of parental care, family assistant, social support, problem families.

Стаття надійшла до редакції 11 грудня 2019 року

УДК 349.2(477)

DOI 10.33244/2617-4154.2.2019.70-77

О. Є. Костюченко,

д.ю.н., доцент,

Університет ДФС України

ORCID ID 0000-0002-8244-3563

ПРАВОВИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЦІННІСНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті обґрунтовано, що правовий інструментарій трудового права як принципи права, метод правового регулювання, норми права, законопроекти, правосвідомість суб'єктів трудового права їхня правова культура та державна політика у сфері праці повинні виражати цінність трудового права та відповідати його соціальній природі.

Ключові слова: *трудове право, принцип, метод, норма права, правова культура, правосвідомість, державна політика, трудове законодавство.*

Костюченко Е. Е. Правовой инструментарий ценностной ориентации трудового законодательства

В статье обосновано, что правовой инструментарий трудового права как принципы права, метод правового регулирования, нормы права, законопроекты, правосознание субъектов трудового права их правовая культура и государственная политика в сфере труда должны выражать ценность трудового права и отвечать его социальной природе.

Ключевые слова: *трудовое право, принцип, метод, норма права, правовая культура, правосознание, государственная политика, трудовое законодательство.*

Метою цієї статті є обґрунтування того, що правові засоби в трудовому праві повинні виражати його цінність та відповідати його соціальній природі.

Постановка проблеми. Для плідного розв'язання методологічних проблем правової науки в частині реалізації соціального призначення трудового права необхідно розглянути реалізацію трудових правовідносин у зв'язку з конкретними правовими засобами (інструментами). Правові засоби як інструменти правового впливу на волю і свідомість учасників правовідносин, на нашу думку, функціонально націлені на впорядкування фактичної поведінки людей у їхній практичній діяльності. А отже, дослідження правового інструментарію ціннісної орієнтації трудового законодавства виконує науково-практичне завдання: упорядкування комплексу засобів впливу на учасників трудових правовідносин з метою відображення у законодавстві прогресивних правових ідей у сфері праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правових засобів у праві все частіше привертає увагу вітчизняних науковців різних галузей права, що загалом свідчить про удосконалення методологічних основ розвитку права в Україні. Свої праці проблемі правового інструментарію присвятили І. О. Дзера, С. М. Кушнір, О. Ф. Мельничук, І. О. Соколова, В. Я. Тацій, А. М. Чернобай та ін. Водночас трудове дослідження правового інструментарію вимагає дослідження цієї проблеми на основі наукових результатів, отриманих у галузі теорії права. І тому методологічним фундаментом

цієї статті стали праці С. С. Алексєєва, Д. А. Керімова, А. М. Колодія, О. А. Менюк, Е. В. Назаренка, Н. М. Оніщенко, В. А. Сапуна, В. М. Сирих, Є. І. Фарбера, В. А. Чефранова, Ю. С. Шемшученка.

Виклад основного матеріалу. С. С. Алексєєв висловлює думку про те, що правовий вплив є ширшим поняттям, ніж правове регулювання, що характеризує право в дії, всі напрями та форми впливу права на суспільне життя, в тому числі й на функціонування права як духовного фактора [1, с. 145]. За допомогою узгодженого єдиного нормативного регулювання забезпечується спеціалізований правовий вплив [2, с. 185]. Отже, правовий вплив реалізується не тільки за допомогою правового регулювання, а й у впорядкованій сукупності внутрішньо узгодженого комплексу засобів впливу на учасників суспільних відносин. Не є винятком і відносини у сфері праці. Для розкриття багатогранності правових засобів реалізації трудового права необхідно проаналізувати засоби впливу на суб'єктів, які відображають специфіку правового регулювання несамоїїсної праці на основі трудового договору. Тобто методологія викладу матеріалу вимагає торкнутися питання про правову основу правового інструментарію в трудовому праві, зокрема принципів, методів та норм, які реалізуються в трудових та пов'язаних з ними відносинах. Характеризуючи нормативну основу правового інструментарію, одного визнання потреби регулювання трудових правовідносин нормами трудового права недостатньо. Правове регулювання повинно мати правові орієнтири, які окреслюють першооснови такого регулювання та розмежовують відносини у сфері праці за галузями права. Такими орієнтирами, на нашу думку, є принципи та методи правового регулювання.

По-перше, принципи в праві допомагають не тільки формулювати підхід до правового регулювання трудових та тісно пов'язаних з ними відносин, а й визначають сутнісні характеристики норм права, що формулюються вперше. Застосування принципів сприяє вирішенню такого практичного завдання, як змістове наповнення статей нормативного акта, яким мають регулюватися трудові правовідносини в Україні. Існує думка, що «перехід» принципу в норму може здійснити суддя, який під час прийняття рішення може застосувати принцип права, переводячи його в норму, пов'язуючи сторони, на тій підставі, що відповідний принцип фактично пов'язує ці сторони в їх відносинах і обов'язках [3, с. 61]. А. М. Колодій зазначає, що, незважаючи на відмінність поглядів на проблему права, юридична наука у відповідні історичні епохи була єдиною в проголошенні певних положень та ідей як принципів права. Іншими словами, принципи права – це такі правові явища, які безпосередньо пов'язують зміст права з тими закономірностями суспільного життя, на яких ця правова система побудована і які вона закріплює. Саме ця залежність обумовлює характер правотворчості, зміст правових норм, способи і методи реалізації права [4, с. 20–21].

Науковці аргументовано доводять, що «принципи охоплюють усю правову матерію – ідеї, норми, відносини, також надають їй логічності, послідовності, збалансованості. У принципах права синтезуються світовий досвід розвитку права, досвід цивілізації. Принципи відіграють роль орієнтирів у формуванні права. Зокрема, еволюція права проходить від ідеї до норм, потім через реалізацію норм – до суспільної практики. Саме починаючи з появи ідеї, а ідея доволі часто формується у вигляді правового принципу, принцип визначає, направляє розвиток права» [5, с. 41]. Тобто свідчити про правові засоби в праві, уникаючи принципів права, буде помилковим, бо саме принципи права

націлюють правовий масив на досягнення поставлених цілей. Викладене дає підставу стверджувати, що принципи права з їхніми властивостями повною мірою виступають юридичними інструментами, які в інтересах соціально-економічного розвитку здатні суттєво вплинути на правове забезпечення реалізації соціального призначення трудового права.

По-друге, методи (метод) правового регулювання надають можливість здійснити розмежування відносин у сфері праці і відповідають на запитання щодо спеціально-юридичних галузевих засобів регулювання правовідносин. Виходячи з того, що специфікою методу трудового права є сукупність засобів та прийомів, які застосовують у практичній діяльності, можна свідчити, що метод визначально впливає на характеристику правового статусу суб'єктів трудового права та характер зв'язків між учасниками правовідносин у сфері праці, де загалом учасники цих відносин виступають як юридично рівні. Також метод правового регулювання є ключовим критерієм, що визначає характер норми, яка регулює правовідносини, наприклад імперативні та диспозитивні норми, які співіснують у трудовому праві. Метод правового регулювання дає відповідь на такі практичні запитання: як встановлюються права та обов'язки суб'єктів трудового права, чи можуть права та обов'язки встановлюватися на основі нормативної угоди, договору тощо або права та обов'язки визначаються тільки в законі чи іншому нормативно-правовому акті. Тут важливо зазначити, що властивості методу вказують на те, що владні приписи, видані державним органом, є обов'язковими для учасників відносин у сфері праці, але покращення правового становища учасників цих відносин і визначення додаткових (у позитивному значенні), порівняно із трудовим законодавством, прав та обов'язків може встановлюватися за угодою сторін.

По-третє, зазначаючи про норму права, варто чітко розмежовувати правову норму як загальнообов'язкове правило поведінки, побудоване за типовою структурою в єдності її елементів – гіпотеза, диспозиція, санкція, яку С. С. Алексєєв називає «логічною нормою» [6, с. 305], та норми, які містяться в статтях нормативних актів. У правовій науці усталеними є положення про те, що норми права мають ряд особливостей, які дозволяють використовувати їх як «регламентатора» суспільних відносин. За допомогою правових норм досягається єдність державного регулювання. Нормативно-правове регламентування суспільних відносин є визначальною ланкою в механізмі правового регулювання. Усі інші ланки (за винятком правової свідомості та правової культури) не тільки обумовлені системою юридичних норм, створюючи в сукупності право, а й, по суті, являють собою його конкретний вияв. Право є регулятором (регламентатором) суспільних відносин в єдності, в системі своїх норм [7, с. 106, 108, 110, 113, 115]. Норма права – це об'єктивно утворене всередині інституту права загальне правило поведінки, яке регулює типове суспільне відношення або одну зі сторін цього відношення і внаслідок цього набуває відносної самостійності, стійкості і автономії функціонування [8, с. 253]. Нормативні акти, які виконують «службову» роль, забезпечують вплив на суспільні відносини з метою їх направлення в бажаний (визначений законодавчо) напрям розвитку. Однак ефективність правового впливу досягається за допомогою юридичної техніки [7, с. 125]. Проблема викладу нормативного матеріалу в трудовому законодавстві України, способи та прийоми його викладу значною мірою свідчать не на користь ефективного регулювання. Проблематика ефективності правового регулювання та застосування засобів юридичної техніки перебуває за межами правового поля і починається з роботи над законопроектами.

Усвідомлюємо той факт, що законопроекти не є нормами права, але вважаємо необхідним зупинитися на них, бо в широкому розумінні сутності «правових засобів» законопроекти можна віднести до правового інструментарію.

Безперечно, кількість законопроектів перевищує кількість прийнятих законів, але саме в цих документах закріплюються перспективи виникнення чи розвитку, зміни та припинення правовідносин у сфері праці. Роль законопроектів у визначенні напрямів правового регулювання з можливостями публічного обговорення їх змісту надає можливість зорієнтуватися не лише у питаннях, які потребують уваги науковців, а й у варіативності вирішення певних проблем у регулюванні суспільних відносин. Водночас уже на стадії реєстрації законопроекту органи виконавчої влади розпочинають реалізовувати визначену законом компетенцію. Йдеться про повноваження Міністерства юстиції України, яке на кожен законопроект готує висновок щодо його відповідності чинному законодавству, наявних колізій з чинними нормативними актами, неправильних, помилкових або суперечливих тлумачень правових явищ, узгодженості статей документа тощо. Така робота Міністерства юстиції України невід’ємно пов’язана з розвитком правової науки, а отже, з позиції наукової доцільності законопроекти визначено як правовий засіб трудового права.

На нашу думку, в систему правових засобів також необхідно включати державну політику. Ряд кризових явищ та сучасний стан соціально-економічного розвитку України переконливо доводять, що подолати глобальні проблеми та системні ризики у сфері праці за межами державної політики неможливо. Вважаємо, що саме в державній політиці об’єктивізуються ідеологія держави та цілі діяльності суспільства в цілому й окремих його членів. Щодо трудових правовідносин, то державна політика у цій сфері має відображати напрями розвитку цих відносин на засадах свободи, рівності та справедливості. Саме тому науково обґрунтовані стратегії і концепції розвитку по праву можуть бути віднесені до вихідного пункту всього розмаїття правових засобів у трудовому праві. Водночас В. М. Сирих зазначає, що вивчення права в його зв’язку з економікою і політикою дає відповіді на деякі питання правової науки, але не розкриває основних і фундаментальних закономірностей функціонування і розвитку права [9, с. 44]. Автор наголошує, що закономірності розвитку права не можна вивести ні із самих правових норм, ні з правозастосовної діяльності органів держави, бо в складній системі взаємозв’язків та взаємозалежностей ці компоненти соціальної реальності, зрештою, є похідними, залежними від матеріальних, економічних відносин [9, с. 48]. Таким чином, діяльність органів державної влади щодо регулювання відносин у сфері праці також виражається в державній політиці і є основоположним засобом формування трудового права та впливу на свідомість (волю) учасників відносин у сфері праці. Тут важливо усвідомити, що державна політика має два напрями дії: перший – вплив на процес формування норм права, які приймаються з метою регулювання існуючих правовідносин та розмежування інтересів суб’єктів права; другий – вплив існуючих правовідносин та норм на формування політики в державі.

Також у системі правових засобів забезпечення трудових прав і свобод учасників відносин у сфері праці вагоме місце посідають правосвідомість, правова культура, засоби та прийоми юридичного вираження волі законодавця, мовно-документального вираження змісту акта та норма права. Ці засоби є параметром (показником), відповідно до якого здійснюється управління процесом реалізації соціального призначення трудового

права в Україні. Водночас правосвідомість і правова культура виступають важливим елементом механізму правового регулювання. С. С. Алексєєв, характеризуючи їх, писав так: «Правосвідомість, у першу чергу, має суттєве значення для самої основи правового регулювання – юридичних норм» [7, с. 174]. Правова культура, як і правосвідомість, виступає як засіб забезпечення дії права на стадії реалізації суб'єктивних прав і обов'язків [7, с. 177].

Характеризуючи правосвідомість, науковці вказують на те, що правосвідомість як правова категорія є найбільш загальним поняттям, за допомогою якого відбувається оцінка правової поведінки людей у громадському житті, а також визначається бажаний правовий порядок [10, с. 6]. У літературі також зазначається, що право як регулятор суспільних відносин діє через і за допомогою правосвідомості. Це досягається не тільки тим, що люди свідомо керуються у своїй поведінці нормами права, а й тим, що правосвідомість дає юридичні оцінки поведінки на додаток до чинних законів [11, с. 26]. Є. І. Фарбер дійшов висновку, що жодна галузь юридичної практики не обходиться без правосвідомості [12, с. 154]. В. А. Сапун доводить, що поза правосвідомістю немислимі ні створення, ні реалізація права, тому що право, правові суспільні відносини – це ідеологічні відносини, функціонування яких цілком пов'язане з волею і свідомістю людей [13, с. 36]. Отже, правосвідомість перебуває в тісному зв'язку з нормами права та забезпечує вольові дії учасників суспільних відносин щодо використання у своїй діяльності правил поведінки, встановлених державою. З позиції реалізації соціального призначення трудового права правосвідомість спонукає роботодавців та працівників до свідомого використання у своїй діяльності норм трудового права. Науковці, визначаючи правову культуру як фактор забезпечення дії права, справедливо стверджують, що питання права, його розвиток у сучасних умовах необхідно розглядати як невід'ємну складову сучасної правової культури [14, с. 305, 317]. «Правова культура – це лише позитивні соціальні цінності, у тому числі – погляди, мотиви, установки, переконання, які містяться в основі правомірної поведінки» [15, с. 5].

Зазначаючи про правову культуру та її зв'язок із правом, варто погодитися з твердженням Ю. С. Шемшученка, який наголошує, що право і культура є взаємопов'язаними, взаємодіючими категоріями. Це зумовлено тим, що право є елементом культури суспільства, його соціальною цінністю. Ці зв'язок і взаємодія простежуються за багатьма напрямками. Їхні виявлення й усвідомлення мають важливе значення для побудови правової держави. Автор наголошує, що основою єдності правової культури і правової системи є єдність правової норми і реальної поведінки людей. Саме ця єдність обумовлює досягнення соціальної ефективності права [16, с. 4–5]. Також необхідно погодитися з твердженням про те, що правова культура є невід'ємною умовою формування правової держави, її громадянського суспільства, здійснення суспільно-правової реформи, утвердження верховенства права в усіх сферах суспільного буття, свободи, різноманітних способів і форм реалізації правового статусу особи [5, с. 207].

Висновки. Наведене дає підстави стверджувати, що принципи, методи, норми трудового права, а також правова культура та правова свідомість суб'єктів трудового права, законопроекти, державна політика у сфері праці повинні виражати цінність трудового права та відповідати його соціальній природі. Водночас орієнтація суб'єктів трудового права на ціннісну реалізацію його норм та соціального призначення сприятиме не тільки чіткому неухильному дотриманню та виконанню законів, а й буде націлювати

правотворчу діяльність державних органів на виконання Основного Закону України в процесі прийняття нормативно-правових актів у сфері праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С. С. Теория права. М.: БЕК, 1993. 224 с.
2. Алексеев С. С. Собрание сочинений: в 10 т. [+ Справоч. том]. Т. 2: Специальные вопросы правоведения. М.: Статут, 2010. 471 с.
3. Сурко Е. В. Принципы права: монография. М.: Осъ-89, 2008. 192 с.
4. Колодій А. М. Принципи права України. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
5. Принципи верховенства права: проблеми теорії та практики: монографія: у 2-х кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка; редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Кн. 1: Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / відп. ред. Н. М. Оніщенко. Київ: Юрид. думка, 2008. 344 с.
6. Алексеев С. С. Общая теория права: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ТК Велби, Проспект, 2008. 576 с.
7. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М.: Юрид. лит., 1966. 187 с.
8. Керимов Д. А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права. 4-е изд. М.: Изд-во СГУ, 2008. 521 с.
9. Сырых В. М. Метод правовой науки (Основные элементы, структура). М.: Юрид. лит., 1980. 176 с.
10. Назаренко Е. В. Социалистическое правосознание и советское правотворчество. Киев: Изд-во Киев. ун-та, 1968. 190 с.
11. Чефранов В. А. Правовое сознание как специфическая разновидность социального отражения: Философско-методологический очерк. Киев: Вища шк., 1976. 210 с.
12. Фарбер Е. И. Правосознание как форма общественного сознания. М.: Юрид. лит., 1963. 206 с.
13. Сапун В. А. Социалистическое правосознание и реализация советского права. Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1984. 112 с.
14. Дія права: інтегральний аспект: монографія / відп. ред. Н. М. Оніщенко. Київ: Юрид. думка, 2010. 360 с.
15. Менюк О. А. Формування правової культури підприємця: теоретичні та прикладні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2003. 16 с.
16. Шемшученко Ю. Теоретичні засади взаємодії права і культури. *Право та культура: теорія і практика*: Міжнар. наук.-практ. конф. Київ: МП «Леся», 1997. С. 4–5.

REFERENCES

1. Alekseev S. S. Teorija prava. M.: BEK, 1993. 224 s.
2. Alekseev S. S. Sobraenie sochinenij: v 10 t. [+ Spravoch. tom]. T. 2: Special'nye voprosy pravovedenija. M.: Statut, 2010. 471 s.
3. Surko E. V. Principy prava: monografija. M.: Os'-89, 2008. 192 s.
4. Kolodii A. M. Pryntsy py prava Ukrainy. Kyiv: Yurinkom Inter, 1998. 208 s.

5. Pryntsypy verkhovenstva prava: problemy teorii ta praktyky: monohrafiia: u 2 kn. / za zah. red. Yu. S. Shemshuchenka; redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova) ta in. Kn. 1: Verkhovenstvo prava yak pryntsyp pravovoi systemy: problemy teorii / vidp. red. N. M. Onishchenko. Kyiv: Yuryd. dumka, 2008. 344 s.
6. Alekseev S. S. Obshhaja teorija prava: uchenik. 2-e izd., pererab. i dop. M.: TK Velbi, Prospekt, 2008. 576 s.
7. Alekseev S. S. Mehanizm pravovogo regulirovanija v socialisticheskom gosudarstve. M.: Jurid. lit., 1966. 187 s.
8. Kerimov D. A. Metodologija prava: predmet, funkcii, problemy filosofii prava. 4-e izd. M.: Izd-vo SGU, 2008. 521 s.
9. Syryh V. M. Metod pravovoj nauki (Osnovnye jelementy, struktura). M.: Jurid. lit., 1980. 176 s.
10. Nazarenko E. V. Socialisticheskoe pravosoznanie i sovetskoe pravotvorchestvo. Kiev: Izd-vo Kiev. un-ta, 1968. 190 s.
11. Chefranov V. A. Pravovoe soznanie kak specificheskaja raznovidnost' social'nogo otrazhenija: Filosofsko-metodologicheskij ocherk. Kiev: Vishha shk., 1976. 210 s.
12. Farber E. I. Pravosoznanie kak forma obshhestvennogo soznaniia. M.: Jurid. lit., 1963. 206 s.
13. Sapun V. A. Socialisticheskoe pravosoznanie i realizacija sovetskogo prava. Vladivostok: Izd-vo Dal'nevost. un-ta, 1984. 112 s.
14. Diia prava: intehrlnyi aspekt: monohrafiia / vidp. red. N. M. Onishchenko. Kyiv: Yuryd. dumka, 2010. 360 s.
15. Meniuk O. A. Formuvannia pravovoi kultury pidpriiemstva: teoretychni ta prykladni aspekty: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Kyiv, 2003. 16 s.
16. Shemshuchenko Yu. Teoretychni zasady vzaiemodii prava i kultury. *Pravo ta kultura: teoriia i praktyka*: Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kyiv: MP «Lesia», 1997. S. 4–5.

O. Y. Kostyuchenko. Legal tools for the value orientation of labor legislation

It is substantiated in the article that legal regulation should have legal guidelines that describe the basic principles of such regulation and distinguish relations in the area of work by branches of law. Such guidelines are, first and foremost, the principles and methods of legal regulation. It is proved that the law principles with their features fully serve as legal tools, which in the interests of socio-economic development can significantly influence the legal support of the social purpose of labor legislation. It is claimed that the features of the method of labor law indicate that governmental orders issued by a public authority are obligatory for participants in the labor relations, but improving the legal status of participants in these relations and determining the additional rights and obligations in comparison with labor legislation can be set by agreement of both parties. Attention is given to the fact that the norms of law enshrined in the law are capable of providing the effective legal influence on legal relations through legal technique. However, the problem of presentation of normative material in the labor legislation of Ukraine, the ways and methods of its presentation, extensively, do not prove in favor of effective regulation. It is taken a stand that in the system of legal remedies for ensuring labor rights and freedoms of participants in relations in the area of work, the important role play the legal consciousness, legal culture, means and techniques of legal expression of the will of legislator, linguistic and documentary expression of the content of the act and the rule of law. These means

are a parameter (indicator) according to which the process of realization of the social purpose of labor law in Ukraine is managed. It is emphasized that the legal tools of labor law, such as: the principles of law, the method of legal regulation, the norms of law, drafts, the legal consciousness of the subjects of labor law, their legal culture and state policy in the area of work must express the value of labor law and be consistent with its social nature. At the same time, the orientation of the subjects of labor law to the value realization of its norms and social purpose will not only promote clear, steady observance and enforcement of laws, but will also target law-making activities of state bodies in the implementation of the Basic Law of Ukraine in the process of adoption of normative-legal acts in the area of work.

Key words: labor law, principle, method, legal norm, legal culture, justice, state policy, labor legislation.

Стаття надійшла до редакції 9 грудня 2019 року

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

УДК 342.5

DOI 10.33244/2617-4154.2.2019.78-85

Є. А. Безкровний,

к.ю.н.,

Національна академія

прокуратури України

ORCID ID 0000-0003-2278-315X

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРОКУРОРА

Наукові дослідження сучасних учених стосуються, як правило, аналізу правового статусу прокуратури або правового статусу прокурорських працівників під час виконання ними покладених на прокуратуру окремих функціональних повноважень та вивчення питань, які входять до сфери діяльності прокуратури. Узагальнюючи думки науковців щодо правового статусу прокурора, можна дійти висновку стосовно основних його складових, до яких варто віднести особливий порядок призначення та звільнення з посади, притягнення до відповідальності, обсяг прав і обов'язків, повноваження, правові та соціальні гарантії прокурорської діяльності.

Варто зазначити, що для правового статусу прокурора надзвичайно важливими є гарантії його недоторканності та незалежності. У законодавстві країн Євросоюзу передбачені правові норми щодо недоторканності прокурорських працівників.

Ключові слова: Конституція України, закон, прокуратура, правовий статус прокурора, наукові праці, вчені, права, обов'язки, призначення, звільнення, гарантії.

Е. А. Безкровный. Правовой статус прокурора

Научные исследования современных ученых касаются, как правило, анализа правового статуса прокурорских работников при исполнении ими возложенных на прокуратуру отдельных функциональных полномочий и изучения вопросов, которые относятся к сфере деятельности прокуратуры. Обобщая мысль ученых относительно правового статуса прокурора, можно прийти к выводу относительно основных его составляющих, к которым необходимо отнести особенный порядок назначения и увольнения с должностей, привлечение к ответственности, объем прав и обязанностей, полномочия, правовые и социальные гарантии прокурорской деятельности.

Необходимо отметить, что для правового статуса прокурора особенно важны гарантии его неприкосновенности и независимости. В законодательстве стран Евросоюза предусмотрены правовые нормы относительно неприкосновенности прокурорских работников.

Ключевые слова: Конституция Украины, закон, прокуратура, правовой статус прокурора, научные работы, ученые, права, обязанности, назначение, увольнение, гарантии.

Мета статті. Метою статті є дослідження правового статусу прокурора виходячи із змін чинного законодавства та поглядів науковців.

Постановка проблеми. За статтею 131-1 Конституції України, до повноважень прокуратури віднесено підтримання публічного обвинувачення в суді; організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення, відповідно до закону, інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. Виходячи з положення наведеної правової норми Основного Закону України прокуратура втрачає повноваження щодо проведення попереднього слідства; нагляду за додержанням і застосуванням законів; представництва інтересів громадянина в суді; нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також у разі застосування інших заходів примусового характеру. Як наслідок цього, суттєво зменшився обсяг повноважень прокурора, спрямованих на правозахисну діяльність.

Оскільки правовий статус прокурора нерозривно пов'язаний з правовим статусом самої прокуратури, то реформування системи прокуратури і значне звуження її завдань та функціональних повноважень обумовлюють необхідність дослідження науковцями правового статусу прокурора на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового статусу прокуратури та правового статусу прокурора досліджували такі вчені, як: О. Р. Михайленко, М. В. Кокошко, Г. В. Попов, Р. Н. Гасанов, М. В. Черноусько, О. О. Шпак, Ю. В. Коробко, О. Комарницька, О. І. Медведько, Р. І. Басараб, А. М. Мудров, І. В. Європіна, В. В. Сухонос, І. В. Назаров, В. Ю. Шобухін та інші.

Виклад основного матеріалу. Прокуратура України не належить до жодної з гілок влади. Прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому Законом України «Про прокуратуру», здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Статтею 15 Закону України «Про прокуратуру» закріплено перелік посад, які передбачають статус прокурора органу прокуратури, починаючи від Генерального прокурора до прокурора окружної прокуратури. При цьому зазначається, що прокурори в Україні мають єдиний статус незалежно від місця прокуратури в системі прокуратури України чи адміністративної посади, яку прокурор обіймає у прокуратурі.

Стосовно переліку суб'єктів, що є прокурорами, визначених у наведеній правовій нормі питань не виникає, водночас потребує дослідження закріплене законом положення статусу прокурорів. Важливу роль у цьому відіграє аналіз нормативного регулювання правового статусу кожного із приведених прокурорських працівників у вищенаведеній правовій нормі Закону України «Про прокуратуру». Зокрема, повноваження Генерального прокурора суттєво різняться від повноважень керівника обласної прокуратури чи керівника окружної прокуратури.

На відміну від нового Закону України від 14 жовтня 2014 року «Про прокуратуру» Закон України «Про прокуратуру» в редакції від 5 листопада 1991 року не містив дефініції «статус прокурора». Згідно зі словником іншомовних слів «статус» – це «положення, стан кого-небудь чи чого-небудь» [1, с. 634]. Водночас Великий енциклопедичний юридичний словник визначає правовий статус як сукупність прав та обов'язків фізичних та юридичних осіб [2]. При цьому варто зазначити, що для розкриття поняття правового статусу має

суттєве значення законодавче закріплення і гарантування державою прав і обов'язків громадян та їх становища у суспільстві.

Необхідно зазначити, що наукові дослідження сучасних учених стосуються, як правило, аналізу правового статусу прокуратури або правового статусу прокурорських працівників під час виконання ними окремих функціональних повноважень та вивчення питань, які входять до сфери діяльності прокуратури. Однак комплексного дослідження правового статусу прокурора, закріпленого статтею 15 Закону України «Про прокуратуру», донині не проведено.

Так, О. Р. Михайленко звертає увагу на недопустимість та необґрунтованість зведення поняття «правового статусу» лише до сукупності прав та обов'язків (повноважень), оскільки це поняття значно складніше за своєю юридичною природою. Автор наводить ряд структурних елементів: громадянство, правосуб'єктність, правоздатність, повноваження, компетенція, законні інтереси, функції, принципи діяльності, відповідальність, гарантії незалежності та безпеки, правосвідомість, статутні правовідносини, наявність відповідних правових норм, без яких загалом не може бути правового статусу [3, с. 22].

М. В. Кокошко у дисертаційному дослідженні «Прокурор у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх» стверджує, що зміни в Конституції України сприяли оновленню правового статусу прокуратури в державі та зумовили підвищення вимог, зокрема до діяльності прокурора у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх [4].

У свою чергу, Г. В. Попов у дисертації «Прокуратура України у державному механізмі захисту прав і свобод дітей» аналізує правовий статус прокурора як державного обвинувача [5].

Р. Н. Гасанов у дисертації «Здійснення повноважень прокурором в частині проведення слідчих розшукових дій» досліджує теоретичні, нормативно-правові та організаційні засади здійснення повноважень прокурором у частині проведення слідчих (розшукових) дій. Це дозволило автору сформулювати поняття «здійснення повноважень прокурором у частині проведення слідчих (розшукових) дій» як складової процесуального керівництва досудовим розслідуванням, що першочергово пов'язується не з виконанням прокурором слідчих або організаційних функцій, а зумовлюється метою забезпечення додержання законів [6].

У дисертаційному дослідженні «Здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням» М. В. Черноусько стверджує, що в межах дослідження процесуального керівництва відсутня потреба поділу сфер правового статусу, оскільки досліджується діяльність прокурора у замкнених часових рамках [7].

О. О. Шпак у дисертації «Організація роботи прокурора з процесуального керівництва досудовим розслідуванням» пропонує під незалежністю прокурора в контексті процесуального керівництва розуміти визначену нормами кримінального процесуального законодавства, Закону України «Про прокуратуру» невід'ємну складову його правового статусу й одну з ключових засад діяльності прокурора, змістом якої є гарантування відсутності незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень під час виконання службових обов'язків [8].

Ю. В. Коробко у науковій роботі «Процесуальні повноваження у досудовому кримінальному провадженні» сконцентрував увагу на з'ясуванні процесуальних повноважень прокурора на початковому етапі досудового розслідування, під час проведення слідчих (розшукових) дій, на етапі повідомлення про підозру та на етапі закінчення досудового розслідування [9].

О. І. Медведько в дисертації «Організаційно-управлінські функції повноваження Генерального прокурора України» до складу правового статусу Генпрокурора відніс його завдання; особливу компетенцію із здійснення конституційних функцій і управління; наявність спеціальної правоздатності і дієздатності; особливий порядок призначення на посаду; особливі підстави і порядок звільнення з посади; гарантії забезпечення незалежності у разі виконання державних обов'язків; особливий порядок притягнення до юридичної відповідальності [10].

Р. І. Басараб у науковій праці «Організаційно-правові засади правової діяльності Генерального прокурора України» під правовим статусом Генерального прокурора України розуміє конституційно та законодавчо визначену взаємодоповнюючу систему прав, обов'язків, повноважень, функцій і завдань інституту Генерального прокурора України, а також принципів та гарантій його діяльності. При цьому вказує, що структурними елементами правового статусу Генерального прокурора України є: 1) система прав та обов'язків; 2) повноваження; 3) система завдань і функцій; 4) принципи та гарантії діяльності [11].

А. М. Мудров та І. В. Європіна вбачають правовий статус прокурора в організаційному і функціональному аспектах. Організаційна складова правового статусу прокурора містить: а) порядок його набуття; б) порядок проходження служби; в) порядок припинення статусу прокурора; г) засоби забезпечення статусу (гарантії незалежності, соціально-правове, пенсійне забезпечення тощо). Функціональна складова містить: а) вид і характер конкретної діяльності; б) місце у службовій ієрархії з відповідними посадовими функціями, повноваженнями, компетенцією [12].

На думку М. О. Ізотової, поняття «правовий статус прокурора» має включати декілька елементів: а) порядок призначення на посаду; б) підстави і процедуру припинення діяльності; в) характеристики прав та обов'язків; г) особливості правового положення, що вирізняють прокурора серед працівників інших правоохоронних органів та органів державної влади [13].

В. В. Сухонос визнає такі елементи правового статусу прокуратури: 1) місце прокуратури в системі поділу влади, державному механізмі та його складовій частині – державному апараті; 2) взаємозв'язки і взаємовідносини прокуратури з іншими владними структурами; 3) завдання прокуратури; 4) принципи організації і діяльності прокуратури; 5) функції прокуратури; 6) компетенція (сукупність повноважень) прокуратури (права й обов'язки прокурорів); 7) правове становище посадових осіб прокуратури, порядок їхнього призначення і звільнення; 8) систему правових і соціальних гарантій прокурорської діяльності [14, с. 211].

І. В. Назаров, досліджуючи питання визначення місця прокуратури у системі державного апарату, дійшов висновку, що воно повинно вирішуватися більш детальним нормативним визначенням не тільки статусу прокуратури в цілому, але й змінами статусу прокурорів (наближенням його до статусу суддів), порядку підготовки кадрів до органів прокуратури, повноважень та чітким визначенням основних напрямів діяльності прокуратури [15, с. 87].

О. Комарницька запевняє, що до змісту статусу прокурора передусім входять його права, обов'язки, відповідальність і гарантії. Для здійснення прокурорським працівником своєї діяльності, виконання поставлених перед ним завдань він наділяється сукупністю прав і обов'язків, тобто певними повноваженнями, наявність яких є основним елементом його статусу та слугує досягненню поставлених перед органами прокуратури цілей щодо захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави [16].

Аналізуючи думки науковців щодо правового статусу прокурора, можна дійти висновку, що до основних його складових варто віднести особливий порядок призначення та звільнення з посади, притягнення до юридичної відповідальності, права й обов'язки, повноваження, правові та соціальні гарантії прокурорської діяльності. Варто зазначити, що права й обов'язки є одним із основних елементів правового статусу прокурорського працівника. Однак для правового статусу прокурора надзвичайно важливими є гарантії його незалежності, соціально-правове і пенсійне забезпечення.

Принцип незалежності прокурорів відіграє надзвичайно важливу роль у механізмі реалізації ними функціональних повноважень прокуратури.

Звертаючись до міжнародних рекомендацій, варто звернути увагу на положення Звіту Венеціанської комісії з Європейських стандартів щодо незалежності судової системи (частина II. Служба обвинувачення) від 17–18 грудня 2010 року. У зазначеному нормативно-правовому акті вказано на необхідність створення каталогу гарантій невторчання у діяльність обвинувача (прокурора). Невтрчання означає забезпечення того, що дії обвинувача у суді не зазнають зовнішнього тиску, а також від неправомірного чи незаконного внутрішнього тиску на прокурора усередині самої системи обвинувачення [17]. Як зазначається в рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи від 6 жовтня 2000 року Rec (2000) 19 щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя, прокурори є представниками органів державної влади, які від імені суспільства та в інтересах держави гарантують застосування закону, коли його порушення веде до кримінальних санкцій, враховуючи як права фізичної особи, так і необхідну ефективність системи кримінального судочинства. Держава повинна вживати дієві заходи, що гарантують прокурорам можливість виконання своїх фахових обов'язків, та забезпечити, щоб для служби регулювалися законом необхідні умови, такі як: заробітна плата, перебування на посаді і пенсія, беручи до уваги важливість роботи прокурорів, а також відповідний вік виходу на пенсію [18].

У законодавстві країн Євросоюзу передбачені правові норми щодо недоторканості прокурорських працівників. При цьому відпрацьовано багатовіковий механізм забезпечення державою гарантій недоторканості прокурорів. Зокрема, в державах, де органи прокуратури є складовою судової влади, прокурори наділені недоторканістю нарівні із суддями. Невипадково законодавство країн Євросоюзу приділяє велику увагу правовому захисту прокурорів, оскільки одне лише закріплення діяльності прокуратури в законах та підзаконних актах без відповідних механізмів гарантування державою незалежності і недоторканості прокурорів досить негативно відобразиться на їх правовому статусі.

Досліджуючи правовий статус прокурора, робимо висновок, що він залежить від правового статусу прокуратури. У країнах, де прокуратура наділена широкими повноваженнями, які не тільки закріплені в правових нормах законодавчих актів держави, але і гарантовані нею до виконання, там і правовий статус прокурора відіграє значну роль у житті суспільства та функціонування держави.

У державах Європейського Союзу немає єдиної схеми стосовно визначення функцій органів прокуратури. Кожна країна Євросоюзу визначає роль, місце і завдання прокуратури виходячи виключно із національних інтересів, конституційних традицій та враховуючи стан правової культури суспільства.

У більшості країн Європи на прокуратуру покладені тільки функції, пов'язані з кримінальним судочинством. Підставою для цього стало те, що в розвинених європейських

країнах історично склалися могутні саморегулятори громадянського суспільства, функціонує стабільне законодавство, діють вікові традиції поваги до закону і прокуратури, всі структури державного і соціального механізму характеризуються високою правовою культурою. Усе це надає можливість правовому статусу прокурора відігравати суттєву роль у життєдіяльності кожної із держав Європейського Союзу.

Необхідно зазначити, що наукові дослідження сучасних учених стосуються, як правило, аналізу правового статусу прокуратури або правового статусу прокурорських працівників під час виконання ними покладених на прокуратуру окремих функціональних повноважень та вивчення питань, які входять до сфери діяльності прокуратури. Однак комплексного дослідження правового статусу прокурора, закріпленого статтею 15 Закону України від 14 жовтня 2014 року «Про прокуратуру», донині не проведено. Правовий статус прокурора нерозривно пов'язаний з правовим статусом самої прокуратури. Таким чином, реформування системи прокуратури та звуження її завдань і функціональних повноважень змінює і правовий статус прокурора.

Висновки. Аналізуючи думки науковців щодо правового статусу прокурора, можна дійти висновку, що до основних його складових варто віднести особливий порядок призначення та звільнення з посади, притягнення до юридичної відповідальності, обсяг прав і обов'язків, повноваження, правові та соціальні гарантії прокурорської діяльності. Зокрема, необхідно зазначити, що для правового статусу прокурора надзвичайно важливими є гарантії його недоторканності та незалежності. У законодавстві країн Євросоюзу передбачені правові норми щодо недоторканності прокурорських працівників. При цьому відпрацьовано багатовіковий механізм забезпечення державою гарантій недоторканності прокурорів. Зокрема, в державах, де органи прокуратури є складовою судової влади, прокурори наділені недоторканністю нарівні із суддями. На державу покладено обов'язки через відповідні закони вживати дієві заходи, що гарантують прокурорам не тільки можливість виконання своїх фахових обов'язків, а й отримання ними гідної заробітної плати і належного пенсійного забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мельничук О. С. Словник іншомовних слів. К.: Вид-во АН УРСР, 1974. 826 с.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / ред. акад. ред. колегія: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. К.: Юридична думка, 2012. 1020 с.
3. Михайленко О. Р. Статус Генерального прокурора України: історія, теорія і сучасність. *Юридична Україна*. 2003. № 2. С. 20–25.
4. Кокошко М. В. Прокурор у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 220 с.
5. Попов Г. В. Прокуратура України у державному механізмі захисту прав і свобод дітей: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2016. 437 с.
6. Гасанов Р. Н. Здійснення повноважень прокурором в частині проведення слідчих розшукових дій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 246 с.
7. Чорноусько М. В. Здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 305 с.
8. Шпак О. О. Організація роботи прокурора з процесуального керівництва досудовим розслідуванням: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2016. 227 с.

9. Коробко Ю. В. Процесуальні повноваження прокурора у досудовому кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 218 с.
10. Медведько О. І. Організаційно-управлінські функції і повноваження Генерального прокурора України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2010. 19 с.
11. Басараб Р. І. Організаційно-правові засади правової діяльності Генерального прокурора України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. К., 2015. 245 с.
12. Мудров А., Європіна І. Правовий статус керівника в системі органів прокуратури України. *Вісник прокуратури*. 2014. № 1. С. 103–109.
13. Ізотова М. О. Правовий статус керівника місцевої прокуратури: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2018. 206 с.
14. Сухонос В. В. Поняття і сутність правового статусу прокуратури України. *Держава і право*. Випуск 51. С. 209–213.
15. Назаров І. В. Прокуратура України на шляху до європейських стандартів. *Право України*. 2007. № 2. С. 85–88.
16. Комарницька О., Прядко В. Статус прокурора відповідно до Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року з урахуванням положень КПК України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. № 2(27). С. 61–659.
17. Звіт Венеціанської комісії з Європейських стандартів щодо незалежності судової системи. Частина II: Служба обвинувачення. 2010.
18. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя: від 6 жовтня 2000 року. Rec (2000) 19.

REFERENCES

1. Melnychuk O. S. Slovník inšomovnykh slov. K.: Vyd-vo AN URSR, 1974. 826 s.
2. Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk: red. akad. red. kolehiia: Yu. S. Shemshuchenko (holova) ta in. K.: Yurydychna dumka, 2012. 1020 s.
3. Mykhailenko. O. R. Status Heneralnoho prokurora Ukrainy: istoriia, teoriia i suchasnist. *Yurydychna Ukraina*. 2003. № 2. S. 20–25.
4. Kokoshko M. V. Prokuror u kryminalnomu provadzhenni shchodo nepovnitnikh: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv, 2016. 220 s.
5. Popov H. V. Prokuratura Ukrainy u derzhavnomu mekhanizmi zakhystu prav i svobod ditei: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.10. Kyiv, 2016. 437 s.
6. Hasanov R. N. Zdiisnennia povnovazhen prokurorom v chastyni provedennia slidchykh rozshukovykh dii: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Odesa, 2017. 246 s.
7. Chornousko M. V. Zdiisnennia prokurorom protsesualnoho kerivnytstva dosudovym rozsliduvanniam: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv, 2016. 305 s.
8. Shpak O. O. Orhanizatsiia roboty prokurora z protsesualnoho kerivnytstva dosudovym rozsliduvanniam: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.10. Kyiv, 2016. 227 s.
9. Korobko Yu. V. Protseualni povnovazhennia prokurora u dosudovomu kryminalnomu provadzhenni: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv, 2016. 218 s.
10. Medvedko O. I. Orhanizatsiino-upravlinski funktsii i povnovazhennia Heneralnoho prokurora Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.10. Odesa, 2010. 19 s.

11. Basarab R. I. Orhanizatsiino-pravovi zasady pravovoi diialnosti Heneralnoho prokurora Ukrainy: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.10. K., 2015. 245 s.
12. Mudrov A., Yevropina I. Pravovy status kerivnyka v systemi orhaniv prokuratury Ukrainy. *Visn. prokuratury*. 2014. № 1. S. 103–109.
13. Izotova M. O. Pravovy status kerivnyka mistsevoi prokuratury: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.10. Kharkiv, 2018. 206 s.
14. Sukhonos V. V. Poniattia i sutnist pravovoho statusu prokuratury Ukrainy. *Derzhava i pravo*. Vypusk 51. S. 209–213.
15. Nazarov I. V. Prokuratura Ukrainy na shliakhu do yevropeyskykh standartiv. *Pravo Ukrainy*. 2007. № 2. S. 85–88.
16. Komarnytska O., Priadko V. Status prokurora vidpovidno do Zakonu Ukrainy «Pro prokuraturu» vid 14 zhovtnia 2014 roku z urakhuvanniam polozhen KPK Ukrainy. *Chasopys Akademi yi advokatatury Ukrainy*. 2015. № 2(27). S. 61–65.
17. Zvit Venetsianskoi komisii z Yevropeyskykh standartiv shchodo nezalezhnosti sudovoi systemy. Chastyna II: Sluzhba obvynuvachennia. 2010.
18. Rekomendatsii Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo roli prokuratury v systemi kryminalnoho pravosuddia: vid 6 zhovtnia 2000 roku. Rec (2000) 19.

Ye. A. Bezкровnyi. Prosecutor's legal status

Scientific researches done by the contemporary scientists are usually devoted to analysis of the legal status of the public prosecution office or the legal status of the prosecution office employees in terms of their fulfillment of the assumed functional duties and addressing of the individual issues related to the public prosecution services. Generalizing the opinions of the scientists on the legal status of the prosecutor we can single out the key components of the same, including the special procedure of appointment and dismissal, the scope of rights and duties, the powers, the legal and social guarantees of the prosecutor activities.

The legal status of the prosecutor is inextricably linked to the legal status of the public prosecution office itself. Thus, reformation of the public prosecution system and substantial restriction of its tasks and functional duties changes the prosecutor's legal status.

The European Union Legislation establishes the legal regulations governing immunity of the public prosecution office employees. In addition, the centuries-old mechanism of providing the government- guaranteed prosecutor immunity has been worked out. In particular, in the countries in which the prosecution bodies are part of the judicial authority, the prosecutors, just like the judges, are enjoying the immunity. Due to the relevant laws, the country is obliged to take the workable measures to ensure the conditions for the prosecutors to perform their professional duties as well as to provide the sufficient pension security.

Summing up the scientist opinions on a prosecutor's legal status, we can conclude that the key components of the above include the special procedure of appointment and dismissal, the scope of rights and duties, the powers, the legal and social guarantees associated with the prosecutor activities. It is worth mentioning that the immunity and independence guarantees are especially important for a prosecutor's legal status.

Key words: *The Constitution of Ukraine, law, prosecutor's office, the legal status of the prosecutor, scientific work, scientists, rights, obligations, appointment, dismissal, guarantees.*

Стаття надійшла до редакції 17 грудня 2019 року

УДК 347.73.351.713(477)

DOI 10.33244/2617-4154.2.2019.86-95

О. О. Бойко-Слобожан,

к.ю.н.,

ORCID ID 0000-0001-5913-0115;

Т. В. Субіна,

к.ю.н.,

Університет ДФС України

ORCID ID 0000-0001-7806-7828

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ВИДАТКИ» ТА «ВИТРАТИ» У ФІНАНСОВОМУ ПРАВІ

У статті проаналізовано генезис наукових думок про сутність понятійного апарату «витрати» та «видатки» державного і місцевих бюджетів у фінансовій сфері. Проведено теоретичний аналіз співвідношення понять «витрати» та «видатки». Здійснено аналіз Бюджетного кодексу України у сфері понятійного апарату «витрати» та «видатки». Досліджено словники української мови, які визначають терміни «витрати» і «видатки». Охарактеризовано ознаки витрат місцевих бюджетів України як правового явища.

Ключові слова: витрати, видатки, витрати бюджету, державні витрати, державні видатки, витрати держави, витрати місцевих бюджетів.

А. А. Бойко-Слобожан, Т. В. Субина. Соотношение понятий «расходы» и «затраты» в финансовом праве

В статье проанализирован генезис научных мыслей о сущности понятийного аппарата «расходы» и «затраты» государственного и местных бюджетов в финансовой сфере. Проведен теоретический анализ соотношения понятий «затраты» и «расходы». Осуществлен анализ Бюджетного кодекса Украины в сфере понятийного аппарата «расходы» и «затраты». Исследованы словари украинского языка, которые определяют термины «затраты» и «расходы». Охарактеризованы признаки расходов местных бюджетов Украины как правового явления.

Ключевые слова: расходы, затраты, расходы бюджета, государственные расходы, государственные затраты, расходы государства, расходы местных бюджетов.

Мета статті. На сьогодні питання щодо понять «витрати» та «видатки» бюджетів є актуальним, оскільки відсутній єдиний науковий погляд щодо понятійного апарату. Отже, метою статті є визначення співвідношення понять «видатки» та «витрати» у фінансовому праві.

Актуальність досліджень. Варто зауважити, що у першоджерелах наукових досліджень в основному йдеться про «видатки» бюджету або ж у цілому про «видатки державного бюджету» чи «видатки місцевих бюджетів». Більше того, поняття «видатки бюджету» часто отождоковуються з таким поняттям, як «витрати бюджету», тобто вони живаються як суміжні (синонімічні) бюджетно-правові поняття, нерідко виступають

семантичними відтінками, замінюючи при цьому сутність та значення одне одного. А також зустрічаються такі поняття «державні витрати» чи «витрати держави».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою понятійного апарату «витрати» та «видатки» державного та місцевих бюджетів у фінансовому праві приділено значну увагу, а саме у працях таких учених, як: Є. Алісова, В. Білоуса, Л. Вакарюк, Л. Воронової, Н. Воротиної, Л. Касьяненко, М. Кучерявенка, О. Лукашева, О. Музика-Стефанчук, А. Нечай, О. Орлюк, П. Пацурківського, О. Пауль, Н. Пришви, Л. Савченко, О. Солдатенко та багато інших.

Виклад основного матеріалу. Відомий учений у галузі фінансового права початку ХХ ст. Л. Яснопольський, вивчаючи бюджетно-правові питання, в архівних документах знайшов урядову вказівку 1619 року, в якій пропонувалося зібрати з усіх міст відомості про доходи, витрати, а також узагальнену за всіма «приказами» відомість про доходи і витрати за минулий рік і пропозиції на майбутні 1680–1681 рр. Щоправда, пізніше вчений звернув увагу на те, що, згідно з описом осіб, які вивчили оригінал відомості, вона є механічним зведенням залишків, недоїмок, доходів, витрат і балансу кожного «приказа» окремо. У ній немає загального балансу всіх державних доходів і витрат [1, с. 7, 10–15]. Таким чином, можна зазначити, що у первинному джерелі йдеться саме про «витрати», а не про «видатки», а також інша невід’ємна складова бюджету називається саме «доходами», а не «прибутками» чи «надходженнями», така тенденція трактується і сьогодні.

Відповідно до Маніфеста від 8 вересня 1802 року «Про утворення міністерств» міністр фінансів повинен був, ґрунтуючись на даних табелів витрат, що представляв йому кожен міністр стосовно діяльності свого відомства, наприкінці кожного року складати на наступний рік докладний перелік загальних державних витрат та робити перерозподіл державних прибутків з окремих частин державних витрат. Після затвердження імператором документ надсилався державному казначею для виконання. Останній не мав права самостійно виконувати жодної витрати без дозволу імператора [2, с. 50]. Отже, у фінансових документах ХІХ ст. також звучав вислів «витрати».

Таке поняття, як «витрати», оперували видатні вчені початку ХХ ст., зокрема А. Гурвич, який наголошував на тому, що «Конституція РРФСР 1918 року, зобов’язуючи кожну витрату здійснювати на суворо правовій основі, не враховувала аналогічної норми стосовно прибуткової частини» [3, с. 33–37].

Е. Берендтс, який відмічав, що «заради витрат тільки й існує державне господарство, і жодне з державних завдань не може бути виконано без використання матеріальних коштів, тобто без видатків» [4, с. 156–157]. Його теза у цьому контексті є своєрідним прикладом синонімічності двох понять «витрати» і «видатки».

Повністю погоджуємося з П. Годме, який підкреслював, що «одна з галузей права складається з норм, які регулюють державні фінанси, доходи й витрати державних органів і контроль над використанням усіх цих коштів» [5, с. 38].

Ще одним прикладом вживання цих двох понять як споріднених можуть слугувати висловлювання А. Ротова стосовно помилковості існуючого підходу до бюджетного планування. Автор зазначає, що «бюджетне планування починається з формування видаткової частини», і водночас під час обґрунтування власної точки зору уже свідчить про «планування доходів після визначення суми необхідних витрат» [6, с. 18]. Тобто очевидним постає те, що, на його думку, «витрати» та «видатки» за змістом є тотожними поняттями.

На сьогодні такі понятійні категорії «витрати» та «видатки» зустрічаються як у нормативно-правових актах, так і у періодичних виданнях.

Т. Ямненко, досліджуючи інститут державних видатків у фінансовому праві як навчальній дисципліні, вказує, що виконання будь-яких функцій держави потребує прямих витрат фінансових ресурсів. Тому витрати держави – це одна з важливих сторін фінансової діяльності держави, яка безпосередньо пов'язана з її діяльністю з мобілізації коштів у державний та місцеві бюджети і державні цільові фонди [7, с. 51].

Державні витрати – це складова частина фінансових відносин, яка полягає у безперервному цільовому використанні державних грошових ресурсів. Таким чином, видатки та кредитування бюджету, згідно із ст. 10 Бюджетного кодексу України, класифікуються за:

- бюджетними програмами (програмна класифікація видатків та кредитування бюджету);
- ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків та кредитування бюджету);
- функціями, з виконанням яких пов'язані видатки та кредитування бюджету (функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету).

Класифікація фінансування бюджету визначає джерела отримання фінансових ресурсів, необхідних для покриття дефіциту бюджету, і напрями витрачання фінансових ресурсів, що утворилися в результаті перевищення доходів над його видатками.

У п. 7. ст. 10 Бюджетного кодексу України закріплено, що у складі «витрат (видатків) бюджету» виділяються «витрати (видатки) споживання» і «витрати (видатки) розвитку» відповідно до бюджетної класифікації [22].

У бюджетному законодавстві державні видатки виділені в окремий інститут державних видатків, який утворюється фінансово-правовими приписами, що регулюють суспільні відносини щодо витрачання державних та комунальних грошових ресурсів. Ці правові приписи вводяться законами та постановами Верховної Ради України, зокрема Бюджетним кодексом України, нормативно-правовими актами місцевого самоврядування тощо.

У такий спосіб, не вдаючись до проблеми з'ясування співвідношення таких понять, як «державні витрати», «державні видатки», «витрати фінансових ресурсів», «видатки бюджетів», варто зосередити увагу на тому, що коли йдеться про те, що «виконання будь-яких функцій держави потребує прямих витрат фінансових ресурсів», то, по суті, термін «витрати» використовується у процедурному значенні і відображає сферу діяльності з мобілізації фінансових ресурсів до державного чи місцевих бюджетів. Тобто в цьому випадку відповідником вказаного лексему є термін «витрачання», це по-перше.

По-друге, судячи із викладеного далі, поняття «витрати» та «видатки» вживаються уже як синонімічні категорії (наприклад, «державні витрати – це складова частина фінансових відносин, яка полягає у безперервному цільовому використанні державних грошових ресурсів»).

В одному із визначень, що містяться у науковому джерелі, державні витрати розглядаються «як безперервне цільове використання державних грошових ресурсів, що накопичуються у державному бюджеті, державних бюджетних та позабюджетних фондах тощо» [8, с. 335]. У цьому разі є чітка зрозумілість того, що державні витрати є поняттям ширшим, ніж витрати бюджету, оскільки останні акумулюють у собі лише частину

грошових ресурсів держави, так само, як «державні видатки» та «видатки бюджету», на чому наголошував свого часу А. Цветков, що видатки бюджету «як публічні, безперервні, прямі витрати держави, які пов'язані з її функціонуванням, з приводу розподілу та використання централізованих фондів коштів з метою забезпечення виконання завдань та функцій держави» [9, с. 82–84]. Остання дефініція знову ж таки вказує на синонімічність цих двох понять «витрати» та «видатки» бюджетів України у фінансовому праві.

Відмічені суперечності в застосуванні термінів «витрати бюджету» та «видатки бюджету» викликають необхідність звернутися до етимології слів «витрати» та «видатки».

Поняття, які досаджуємо визначення в «Етимологічному словнику української мови», не розроблені. Однак час імовірного впровадження лексеми видаток можна простежити за «Словником української мови XVI – першої половини XVII ст.», який фіксує це слово у писемних пам'ятках як «въдатокъ, видатокъ» у значенні «1) використання коштів для чого-небудь (видаток, витрата); 2) кошти, витрачені або необхідні для чого-небудь (видаток, рахунок)» ще з кінця XVI ст. [10, с. 148].

Функціонування терміна «видатокъ» (видатокъ) як «видання грошей, розхід, кошт» нотує з XVI ст. також «Історичний словник української мови» Є. К. Тимченка з вказівкою на те, що це слово побутувало і в наступних століттях у тих самих значеннях [11, с. 388].

Можна зазначити, що таке поняття «видатки» з'явилося у нас під впливом польської мови наприкінці XVI ст. – з часів, коли частина українських земель була політично інкорпорована до Речі Посполитої, завдяки чому відбувався активний процес запозичення українською мовою польської юридичної, економічної та політичної лексики. Так, за одним із польських словників, wydatek – «сума грошей, витрачена на що-небудь, кошти» [12], подібне значення представлене ще у «Словнику польської мови» Б. Лінде кінця VII ст. [13, с. 472]. Під час процесу запозичення відбулася заміна польського словотворчого суфікса «ек» на питомий «ок» зі збереженням відповідного значення.

Щодо походження поняття «витрати», то найімовірніше в українській мові воно з'явилося під впливом російської у XIX ст.

Сучасне тлумачення понять, відповідно до словника української мови, є: «видаток» це – 1. Витрата, видання коштів, матеріалів та ін. для чого-небудь, викликана чимось або необхідна для здійснення тієї чи іншої мети; 2. Кошти, витрачені або необхідні для витрат при здійсненні чого-небудь» [14, с. 384; 44, с. 92];

А у Великому тлумачному словнику сучасної української мови визначено, що «витрати» – це гроші, кошти, витрачені на будь-що [15, с. 116]. Економічна енциклопедія розкриває «витрати» як виражені у грошовій формі витрати різних видів економічних ресурсів тощо [16, с. 203]. Фінансово-економічний словник зазначає, що «витрати» – це грошове вираження суми ресурсів, використаних з певною метою [17, с. 142–143].

Отже, обидва поняття взагалі можуть виступати синонімами, однак з певними семантичними відтінками. Оскільки Російсько-український словник розкриває «расход», 1 – це (затрата) витрата, витрати (наприклад, накладные, текущие расходы – накладні, поточні витрати); 2. бухг. видаток (наприклад, приход и расход – прибуток і видаток) [18, с. 151].

Так, видатки державного і місцевих бюджетів – це засновані на фінансово-правових нормах прямі планові витрати держави і місцевих органів самоврядування, пов'язані з їхнім функціонуванням, є публічними видатками, тобто це витрати публічних фондів грошових коштів, які виражають урегульовані правовими нормами соціально-економічні

відносини публічного характеру, що складаються під час розподілу й використання публічних фондів коштів та забезпечують задоволення публічного інтересу, визнаного державою чи органами місцевого самоврядування тощо.

Однак не все так однозначно. Наприклад, в одній із тем основного розділу фінансового права під назвою «Правове регулювання державних доходів і видатків» розкривається поняття і види державних і муніципальних витрат. Авторами є фундатори фінансового права Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, Н. Ю. Пришва та інші, поняття «видатки» та «витрати» розглядають як тотожні бюджетно-правові категорії [19, с. 125].

Цікавим у контексті викладеного постає те, що в одному із посібників бюджетного права йдеться, наприклад, про те, що «видатки бюджету тісно пов'язані з витратами». А саме «витрати бюджету» розглядаються як значно ширша категорія, яка включає в себе, крім видатків бюджету, також надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів, тобто цитує, по суті, законодавця [20, с. 126]. Погоджуємося з думкою автора, оскільки «витрати» та «видатки» бюджету тісно пов'язані між собою.

Свого часу поняття «витрати бюджету» надав законодавець, який визначив, що «видатки бюджету» – це кошти на погашення основної суми боргу [21], удосконаливши його через деякий час і визначивши уже як «видатки бюджету» – це надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів [22].

На нашу думку, це визначення не містить ключового поняття, за допомогою якого визначається поняття «витрати бюджету», та не надає можливості вивести з нього ознаки. А саме можна з упевненістю зазначити, що будь-яке поняття має містити ознаки певного явища, в цьому випадку воно реально зводиться до перерахунку складових елементів витрат місцевих бюджетів.

До ознак, які дозволяють характеризувати «витрати місцевих бюджетів» як правове явище, на нашу думку, варто віднести:

Наявність нормативно-правового рішення про фінансування коштів, що направлені на покриття витрат, що виникли на рівні місцевого бюджету як у межах Державного бюджету на поточний рік, так і під час нормативно-правового регулювання витрат, що виникають на рівні місцевого бюджету. Наявність рішення про місцевий бюджет. Належні, відповідно до законодавства, кошти бюджету (витрати бюджету) для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються, відповідно, органами державної влади, органами влади АРК, органами місцевого самоврядування упродовж бюджетного періоду.

Часткова поворотність витрат місцевих бюджетів. Якщо юридичною ознакою видатків бюджету є безповоротність платежів, то надання кредитів з бюджету означає саме їхню поворотність. Безповоротність платежів означає, що вони не створюють та не погашають фінансових вимог. Держава і територіальні громади здійснюють видатки на публічні потреби на безповоротній основі, виділені кошти не потребують повернення, тому відносини, які при цьому виникають, не означають появу чи припинення певних фінансових зобов'язань у сторін, надання кредитів з бюджету означає їхнє майбутнє повернення.

Не завжди передбачена закріпленість у правових приписах бюджетного законодавства. Нормативність витрат місцевих бюджетів, наприклад поділ видатків (однієї із складових витрат місцевих бюджетів) на види, зокрема на видатки, які визначаються функціями

держави і можуть бути передані на виконання АРК та місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їхнього виконання на основі принципу субсидіарності, а також видатки на реалізацію прав та обов'язків АРК і місцевого самоврядування, які мають місцевий характер і визначені Бюджетним кодексом України, та їхнє закріплення за місцевими бюджетами різних рівнів.

Публічність витрат місцевих бюджетів у незалежності від їх передбачення. Публічні відносини, які виникають на правовій основі щодо витрат місцевих бюджетів, мають не лише економічний, а насамперед соціальний характер, оскільки пов'язуються з необхідністю задоволення соціальних потреб населення країни. З цього приводу цікавою є думка відомого радянського економіста Д. Аллахвердяна, який писав, що бюджетні видатки мають визначений економічний зміст, обумовлений суспільним способом виробництва, природою та функціями держави [23, с. 3–4]. Судячи із зазначеного, навіть економічний зміст видатків бюджету пояснюється через розуміння суспільного аспекту. Витрати місцевих бюджетів є джерелом фінансування заходів, спрямованих на задоволення відповідних суспільних інтересів.

Обов'язкова визначеність джерел надходжень місцевих бюджетів, за рахунок яких такі витрати здійснюються. Будь-який місцевий бюджет завжди є балансом надходжень і витрат, а це, у свою чергу, означає, що в обов'язковому порядку нормативно мають бути визначені надходження місцевих бюджетів.

Спрямування винятково на здійснення програм і заходів, визначених законодавством. Витрати місцевих бюджетів направляються лише на ті програми і заходи, які передбачені законодавством України.

Використання для здійснення делегованих державних та власних повноважень АРК і місцевого самоврядування. Цікавим тут постає те, що БК України не визначає конкретного переліку витрат місцевих бюджетів, які направляються на здійснення певних повноважень. Водночас законодавець передбачає перелік власних і делегованих повноважень, які належать до відання відповідних рад, використовуючи при цьому термін «делеговані повноваження» у такому значенні: «повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законом, а також повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням районних, обласних рад», не визначаючи при цьому значення терміна «власні повноваження» [24].

Скоординованість витрат місцевих бюджетів. Кожному рівню місцевих бюджетів притаманний конкретний перелік складових витрат місцевих бюджетів на здійснення повноважень.

Достовірність витрат місцевих бюджетів. Показники коштів місцевих бюджетів мають відповідати реальним показникам соціально-економічного розвитку держави в цілому і кожного регіону зокрема.

Безперервність витрат місцевих бюджетів. Забезпечення завдань і функцій, які виконуються, відповідно, органами державної влади, органами влади АРК, органами місцевого самоврядування, упродовж бюджетного періоду здійснюється безперебійно та регулярно.

Розкриваючи поняття, що надає Бюджетний кодекс України у пп. 13 та 14 ст. 2, «видатки бюджету» – це кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету не належать: погашення боргу; надання

кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів та інших доходів бюджету, проведення їхнього бюджетного відшкодування; компенсація частини суми штрафних (фінансових) санкцій, що перераховується покупцям (споживачам) за рахунок штрафних (фінансових) санкцій, застосованих органами, що контролюють справляння надходжень бюджету, за наслідками проведеної перевірки за зверненням або скаргю покупця (споживача) про порушення платником податків встановленого порядку проведення розрахункових операцій.

Витрати бюджету – видатки бюджету, надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів [22].

Висновок. З вищевикладеного можна зробити висновок, що на сьогодні немає конкретного визначення понять «витрат місцевих бюджетів» ні у науковій літературі, ні у чинному законодавстві. Об'єктивний стан справ, що склався, вимагає від юридичної науки ґрунтовної розробки цього понятійного апарату.

Таким чином, витрати місцевих бюджетів – це кошти бюджету, що спрямовуються на здійснення програм і заходів, пов'язаних з виконанням визначених законом делегованих державних та власних повноважень АРК Крим та місцевого самоврядування, джерелом здійснення яких є надходження до місцевих бюджетів, включаючи міжбюджетні трансферти, що надаються з державного бюджету місцевим бюджетам.

У науці фінансового права є не досить сталий науковий погляд щодо понять «витрати» та «видатки» бюджетів. Ці два поняття часто ототожнюються як суміжні (синонімічні) бюджетно-правові категорії та нерідко виступають семантичними відтінками, замінюючи при цьому сутність та значення одне одного.

На нашу думку та з положень проведеного дослідження, «витрати» бюджету є категорією ширшою, ніж «видатки» бюджету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Яснопольский Л. Н. Очерки русского бюджетного права. М., 1912. 417 с.
2. Коломиец А. Г. Дней Александровых прекрасное начало (Государственные финансы России в первые годы XIX-го столетия). *Финансы*. 1998. № 12. С. 50–51.
3. Гурвич А. М. Бюджетное право по законодательству РСФСР. М., 1918. 119 с.
4. Берендтс Э. Н. Русское финансовое право: лекции. СПб.: Тип. СПб. одиноч. тюрьмы, 1914. 453 с.
5. Годме П. М. Финансовое право: учебник. М.: Прогресс, 1978. 429 с.
6. Ротов А. І. Формування державного бюджету України. *Фінанси України*. 1999. № 9. С. 18–21.
7. Ямненко Т. М. Фінансове право: галузь права, навчальна дисципліна і наука: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2003. 206 с.
8. Алісов Є. О., Воронова Л. К., Кадькаленко С. Т. та ін. Фінансове право : підручник / кер. авт. кол. і відп. ред. Л. К. Воронова. Х., 1998. 496 с.
9. Цветков А. Визначення поняття «видатки бюджету» в теорії фінансового права та законодавстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 12. С. 82–84.
10. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1998. Вип. 5. 257 с.

11. Історичний словник української мови / уклад. Є. Тимченко. Т. I. З. 1. К. 948 с.
12. Słownik jezuka polskiego. Warszawa: PWN, 1993. 1052 s.
13. Словник польської мови / уклад. Б. Лінде. Т. 6. С. 472.
14. Словник української мови. Т. I. К.: Наук. думка, 1970. 517 с.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
16. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 1 / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Видавничий центр «Академія», 2000. 864 с.
17. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник. К.: Знання, 2007. 1072 с.
18. Тараненко А., Брицын В. Русско-украинский словарь. Сфера делового общения. К.: Основа, 1999. 258 с.
19. Воронова Л. К., Кучерявенко М. П., Пришва Н. Ю. та ін. Фінансове право України: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. К.: Правова єдність, 2009. 125 с.
20. Бабін І. І. Бюджетне право України: навч. посібник. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. 126 с.
21. Бюджетний Кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 37–38. Ст. 189 (втратив чинність).
22. Бюджетний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50–51. Ст. 572.
23. Аллахвердян Д. Экономическое содержание расходов советского бюджета. М.: Госфиниздат, 1958. С. 3–4.
24. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України: від 21 травня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

REFERENCES

1. Yasnopolskyi L. N. Ocherky russkoho biudzhethnoho prava. M., 1912. 417 s.
2. Kolomyets A. H. Dnei Aleksandrovyykh prekrasnoe nachalo (Hosudarstvennye fynansy Rossyy v pervyye hody KhIKh-ho stoletyia). *Finansy*. 1998. № 12. S. 50–51.
3. Hurvykh A. M. Biudzhethnoe pravo po zakonodatelstvu RSFSR. M., 1918. 119 s.
4. Berendtsъ Э. N. Russkoe fynansovoe pravo: lektsyy. SPb.: Typ. SPb. odynoch. tiurny, 1914. 453 s.
5. Hodme P. M. Fynansovoe pravo: uchebnyk. M.: Prohress, 1978. 429 s.
6. Rotov A. I. Formuvannia derzhavnoho biudzhetu Ukrainy. *Finansy Ukrainy*. 1999. № 9. S. 18–21.
7. Yamnenko T. M. Finansove pravo: haluz prava, navchalna dystsyplina i nauka: dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.07. K., 2003. 206 s.
8. Alisov Ye. O., Voronova L. K., Kadkalenko S. T. ta in. Finansove pravo: pidruchnyk / ker. avt. kol. i vidp. red. L. K. Voronova. X., 1998. 496 s.
9. Tsvietkov A. Vyznachennia poniattia «vydatky biudzhetu» v teorii finansovoho prava ta zakonodavstvi Ukrainy. *Pidpriumnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2002. № 12. S. 82–84.
10. Slovyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. Lviv, 1998. Vyp. 5. 257 s.
11. Istorychnyi slovyk ukrainskoi movy / uklad. Ye. Tymchenko. T. I. Z. 1. K. 948 s.
12. Słownik jezuka polskiego. Warszawa: PWN, 1993. 1052 s.

13. Slovník polskoi movy / uklad. B. Linde. T. 6. S. 472.
14. Slovník ukraínskoi movy. T. I. K.: Nauk. dumka, 1970. 517 s.
15. Velykyi tlumachnyi slovník suchasnoi ukraínskoi movy / uklad. i holov. red. V. T. Busel. K.; Irpin: VTF «Perun», 2004. 1440 s.
16. Ekonomichna entsyklopediia: u trokh tomakh. T. 1 / redkol.: S. V. Mochernyi (vidp. red.) ta in. K.: Vydavnychiy tsentr «Akademiia», 2000. 864 s.
17. Zahorodnii A. H., Vozniuk H. L. Finansovo-ekonomichnyi slovník. K.: Znannia, 2007. 1072 s.
18. Taranenko A., Brytsum V. Russko-ukraynskyi slovar. Sfera delovoho obshcheniya. K.: Osnova, 1999. 258 s.
19. Voronova L. K., Kucheriavenko M. P., Pryshva N. Yu. ta in. Finansove pravo Ukrainy: navch. posibnyk dlia stud. vyshch. navch. zakl. K.: Pravova yednist, 2009. 125 s.
20. Babin I. I. Biudzhette pravo Ukrainy: navch. Posibnyk. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, 2010. 126 s.
21. Biudzhetni Kodeks Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 37–38. St. 189 (vtratyv chynnist).
22. Biudzhetni kodeks Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2010. № 50–51. St. 572.
23. Allakhverdian D. Экономическое содержание расходов советского бюджета. М.: Госфиниздат, 1958. S. 3–4.
24. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy: vid 21 travnia 1997 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1997. № 24. St. 170.

O. I. Boyko-Slobozhan, T. V. Subina. Relations between the concepts of “expenditures” and “expenses” in financial law

The article analyses the genesis of scientific ideas about the essence of “costs” and “expenditures” of state and local budgets in the financial sector.

Theoretical analysis was carried out of the concepts of the costs-to-costs ratio. The analysis was carried out of the Budget Code of Ukraine in the field of the conceptual apparatus of “expenditure” and “expenses”. Dictionaries of the Ukrainian language defining terms costs and expenses were analysed.

Characterized by the cost characteristics of local budgets to Ukraine as a legal phenomenon. The local expenditure patterns of Ukraine as a legal phenomenon were described.

According to the concept of “budget expenditures” which was revealed and disclosed in the Budget Code of Ukraine in paragraphs 13 and 14 of article 2, they mean funds aimed at implementing programs and activities envisaged by certain budgets.

Budget Expenditures might be described as spending, credit provision from the budget, debt repayment and the allocation of budgetary funds for deposits, acquisition. It has been analysed that today there is no specific definition of the concept “local budget expenditures”, neither scientific literature nor in the current legislation.

The objective condition of affairs requires from the doctrine thorough formulation of this conceptual apparatus.

It has been proven that local budget expenditures are budget funds that focus on the implementation of programs and activities related to the implementation of statutory delegated states` and own authority of the AR Crimea and local self-government, the source of which is

local budget revenues, including intergovernmental budget transfers from the state budget to local budgets.

In the science of financial law, an insufficiently sustainable scientific view on the concepts of budget “spending” and “expenditures”. These two concepts are often identified as related (synonymous) budgetary categories and usually act as semantic shades, replacing at the same time the essence and meaning of each other.

In our opinion and from the provisions of the conducted study, “budget costs” is a broader category than “budget expenditures”.

Key words: *expenditures, spending, budget expenditures, state expenditures, public expenditures, public expenditures, local expenditures, budget costs.*

Стаття надійшла до редакції 13 грудня 2019 року

УДК 342.9

DOI 10.33244/2617-4154.2.2019.96-101

Р. В. Гречанюк,

к.ю.н.,

Національна академія

прокуратури України

ORCID ID 0000-0003-0566-6365

ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ У ДІЯЛЬНОСТІ ПОСАДОВИХ ОСІБ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Стаття присвячена розгляду питань, пов'язаних з адміністративною відповідальністю за порушення встановлених законом обмежень щодо зайняття іншою оплачуваною діяльністю як антикорупційного заходу в діяльності правоохоронних органів. Способом дослідження застосування адміністративної відповідальності як реакції держави на незначні за рівнем суспільної шкідливості недоброчесні дії працівників правоохоронних органів обрано емпіричний. Саме проведення емпіричного аналізу щодо цієї групи статей дозволяє виявити тенденції української антикорупційної практики та запропонувати ряд рішень щодо оптимізації застосування адміністративної відповідальності за порушення доброчесності персоналу правоохоронних органів України для протидії таким діям, що змістовно близькі до корупції.

Ключові слова: юридична відповідальність, адміністративна відповідальність, корупція, запобігання корупції, правоохоронні органи, правопорушення, корупційні правопорушення.

Р. В. Гречанюк. Применение административной ответственности за нарушения, связанные с коррупцией в деятельности должностных лиц правоохранительных органов

Статья посвящена рассмотрению вопросов, связанных с административной ответственностью за нарушение установленных законом ограничений относительно занятия другой оплачиваемой деятельностью как антикоррупционного мероприятия в деятельности правоохранительных органов. Способом исследования применения административной ответственности как реакции государства на незначительные по уровню общественной вредности недобросовестные действия сотрудников правоохранительных органов был избран эмпирический. Именно проведение эмпирического анализа по этой группе статей позволяет выявить тенденции украинской антикоррупционной практики и предложить ряд решений по оптимизации применения административной ответственности за нарушение добродетели персонала правоохранительных органов Украины для противодействия таким деяниям, содержательно близким к коррупции.

Ключевые слова: юридическая ответственность, административная ответственность, коррупция, предотвращение коррупции, правоохранительные органы, правонарушения, коррупционные правонарушения.

Метою статті є дослідження питань застосування адміністративної відповідальності за порушення, пов'язані з корупцією у діяльності посадових осіб правоохоронних органів.

Структура Глави 13А Кодексу України про адміністративні правопорушення нині виглядає недостатньо системною внаслідок групи клаптикових змін до вказаного кодексу. На нашу думку, серед складів правопорушень, розміщених у цій главі, є група таких, які не стосуються недоброчесної поведінки посадовців органів публічної адміністрації (стст. 172-9-1 та 172-9-2 КУпАП). Також з нашої точки зору для ефективнішого застосування варто мати бачення на різне призначення інших складів, що містяться у цій главі: дві групи правопорушень – порушення адміністративних антикорупційних запобіжників та порушення, пов'язані з корупцією у діяльності посадових осіб суб'єктів публічного адміністрування. Друга група складається, на нашу думку, з порушення вимог фінансового контролю (ст. 172-6 КпАП); порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (ст. 172-7 КУпАП), незаконного використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень (ст. 172-8 КУпАП) та невжиття заходів щодо протидії корупції (ст. 172-9 КУпАП). Саме проведення емпіричного аналізу щодо цієї групи статей дозволяє нам виявити тенденції української антикорупційної практики та запропонувати ряд рішень щодо оптимізації застосування адміністративної відповідальності за порушення доброчесності персоналу правоохоронних органів України. Цим обумовлена актуальність дослідження питань застосування адміністративної відповідальності за порушення, пов'язані з корупцією у діяльності посадових осіб правоохоронних органів.

Стан опрацювання проблематики. Розробка правового забезпечення адміністративної відповідальності в системі антикорупційних заходів залишається важливим завданням правової науки. Серед інших потрібно відмітити наукові праці О. Бандурки, В. Білоуса, А. Галає, І. Грабця, В. Драгана, Д. Заброди, З. Загиней, В. Колпакова, І. Козьякова, М. Мельника, Н. Рибалки, С. Рогульського, Р. Тучак, М. Хавронюка, О. Шемякіна, О. Ярмиша, Н. Ярмиш та ін. Проте аспект застосування адміністративної відповідальності як запобігання корупції персоналу правоохоронних органів України залишається недостатньо дослідженим.

Виклад основного матеріалу. Найбільш численними серед адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією за застосуванням, є порушення фінансового контролю, що визначені у ст. 172-6 КУпАП.

У Реєстрі судових рішень міститься близько 10 000 справ, переважна більшість яких ініційована за наслідками декларування доходів у 2016–2019 роках. З метою системності було вирішено дослідити справи, що розглядалися судами лише Тернопільської області, з понад 340 справ яких було досліджено 100.

Так, у справі № 594/97/19 Борщівського районного суду Тернопільської області було доведено неподання декларації у строк майстром лісу Дорогичівського лісництва (обвинувачений визнав свою вину) та присуджено штраф за ст. 172-6 КУпАП [1]. Аналогічне рішення щодо майстра лісу Микулинецького лісництва було ухвалене у справі № 607/4545/19 [2].

У справі № 597/77/19 Заліщицького районного суду Тернопільської області відмічалось, що, згідно з протоколом про адміністративне правопорушення, інший майстер лісу Дорогичівського лісництва подав електронну декларацію про доходи 2016 року лише 12.09.2017. Протокол складено поліцейським управлінням захисту економіки лише у січні 2019 року, при цьому, на думку суду, з численними порушеннями:

- не зазначено місце вчинення адміністративного правопорушення;
- зазначено, що до протоколу додаються матеріали, які підтверджують вину обвинуваченого: положення про державну лісову охорону, лист (інформація) НАЗК № 93-05/4886/17 від 02.03.2017, лист (інформація) НАЗК № 95-17/17315/17 від 30.05.2017, однак ці документи не додані до матеріалів адміністративної справи [3].

У справі № 597/308/19 Заліщицького районного суду Тернопільської області знову щодо майстра лісоохорони також було виявлено порушення:

- нумерація аркушів справи про адміністративне правопорушення має численні порушення й ознаки перепрошивання та виправлення;
- до матеріалів справи про адміністративне правопорушення додано ряд доказів, проте не додано документа, який би підтверджував, яким чином Управління захисту економіки в Тернопільській області Департаменту захисту економіки Національної поліції України отримало ці ксерокопії документів [4].

Отже, в обох зазначених рішеннях судді направили матеріали до Управління захисту економіки в Тернопільській області Департаменту захисту економіки Національної поліції для належного оформлення.

За цією справою, строки притягнення до відповідальності правопорушника вже завершилися, можемо прослідкувати типові помилки оформлення протоколів про адміністративне правопорушення поліцією: неувважність, намагання прикласти максимальне коло документів, які не завжди потрібні для розгляду справи, відсутність налагодженої системної роботи з виявлення правопорушень і оперативного їхнього документування, тенденції до складання протоколів щодо мінімального рівня рангу державної служби.

Серед порушень фінансового контролю працівниками правоохоронних органів поширеними є й інші види складів.

В апеляції за справою № 607/25289/18 Тернопільським апеляційним судом було розглянуто питання неповідомлення про суттєві зміни в майновому стані старшим державним інспектором відділу податків і зборів з фізичних осіб Головного управління Державної фіскальної служби в Тернопільській області. Вона 17 березня 2017 року на підставі договору дарування набула у власність квартиру та не задекларувала її, чим, на думку суду та інстанції, вчинила правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 172-6 КУпАП [5].

В апеляційній скарзі сторона захисту вказувала на порушення матеріального та процесуального характеру (у протоколі відсутній підпис про ознайомлення із справою, не роз'яснено прав та обов'язків обвинуваченого, а відмовлено у наданні захисника; примірник протоколу, наданий на ознайомлення, не містить однакової кількості аркушів; у матеріалах справи відсутній договір дарування, що унеможливило його вивчення судом, а також були порушені строки притягнення до відповідальності), виявлене адміністративне правопорушення було у день складення оперуповноваженим Нацполіції інформаційної довідки про нерухоме майно – 03.10.2018, а рішення судом прийняте через чотири місяці – 15 лютого 2019 року. У рішенні апеляційної інстанції всі аргументи сторони захисту були

відхилені судом. Зокрема, щодо строків було застосоване унікальне формулювання, що йде врозб'їж з іншою судовою практикою: «Формування довідки з державного реєстру речових прав 3 жовтня 2018 року свідчить про збирання всіх необхідних документів для оформлення протоколу про адміністративне правопорушення, виклик особи та відібрання пояснень по даному факту. Тому днем виявлення правопорушення у даному випадку є день складення протоколу про адміністративне правопорушення» [5].

В іншій справі № 607/137/19 Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області звинувачувався начальник відділу внутрішньої безпеки територіальних органів Державної фіскальної служби у Тернопільській області, який не задекларував суттєві зміни в майновому стані: отримання ним доходу у вигляді компенсації за вимушений прогул, згідно з рішенням суду в сумі 81 198 грн [6].

Протокол про адміністративне правопорушення було у вересні 2018 року направлено до Долинського районного суду Івано-Франківської області, а після повернення їх з метою належного оформлення у грудні 2018 року направлені до Тернопільського міськрайонного суду, який знову повернув їх, не погодившись з таким вирішенням щодо підсудності.

Зрештою, оскільки справи про вирішення справи, по суті, не знайшли у реєстрі, обвинувачений уникнув відповідальності.

Щодо рішення судів, бачимо численні постанови про направлення матеріалів на доопрацювання (належне оформлення). На нашу думку, подібна практика в світлі застосування принципу верховенства права та змагальності сторін є неправильною.

Адже навіть недостатньо модерний КУпАП має дві позиції, які порушуються такими рішеннями судів про повернення матеріалів на доопрацювання:

1. Згідно зі статтею 252 КУпАП орган (посадова особа) оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному дослідженні всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом і правосвідомістю.

2. За статтею 284 КУпАП у справі про адміністративне правопорушення, орган (посадова особа) виносить одну з таких постанов: 1) про накладення адміністративного стягнення; 2) про застосування заходів впливу, передбачених статтею 24-1 цього Кодексу; 3) про закриття справи.

Не бачимо серед постанов у справі таких, що передбачають направлення для належного оформлення чи доопрацювання. Їхня чисельність, як показало дослідження обставин справи, досить масова, а отже, з одного боку, судді допускають процедурне порушення (такого виду постанов), з іншого – це призводить до порушення прав обвинувачених, адже після доопрацювання де-факто відбувається непередбачений КУпАП, а отже, незаконний повторний розгляд справи. З управлінської точки зору такі розгляди справи переважують і так працюючи в умовах недостатності суддів судову систему України.

Тому нами пропонується працювати у випадках, коли, на думку суду, матеріали справи недостатньо підготовані, згідно із згаданими статтями 252 та 284 КУпАП: розглядати матеріали з позиції сукупності наданих доказів, приймати рішення на основі них щодо застосування відповідальності або закриття справи за недоведеністю складу правопорушення.

Висновки. Отже, щодо наших зауважень з практики недоброчесних вчинків, які виразились у порушенні вимог фінансового контролю, відмітимо:

1. Найпоширенішими випадками є порушення визначеного законодавством строку щорічного декларування (що встановлюється шляхом аналізу сайту Національного

агентства з питань запобігання корупції) – зазвичай строки порушення незначні – у кількох справах строк порушення становив 4 дні; або неповідомлення про суттєві зміни у майновому стані (зазвичай встановлюється порівнянням кількості майна у деклараціях за два роки і відсутністю повідомлення про набуття такого майна на офіційному сайті Національного агентства з питань запобігання корупції). Тобто зазначені порушення досить легко виявляти за пошуковою системою в електронному реєстрі декларацій.

2. Проте якщо взяти до уваги коло посадовців, щодо яких складено адміністративні протоколи на прикладі Тернопільської області, очевидно, такі моніторинги реєстру декларацій на сайті Національного агентства з питань запобігання корупції здійснюються вибірково і несистемно.

3. Також попри порівняно просту доказовість порушень фінансового контролю вміння складати протоколи без порушень уповноваженим органам це не додає. Зазначимо, що практика розгляду правопорушень щодо фінансового контролю відрізняється навіть серед різних суддів одних і тих самих судів Тернопільської області, тому, на нашу думку, вимагає загальнонаціональної уніфікації.

4. Крім того, існують системні прогалини в організації виконання вимог щодо декларування чи повідомлення про суттєві зміни майнового стану у певних органах, треба на них звертати увагу і проводити організаційну роботу, наприклад уповноваженими з протидії корупції в організації чи особами, уповноваженими складати протоколи про адміністративні правопорушення. У разі виявлених системних порушень рекомендуємо притягати до відповідальності в дисциплінарному порядку керівника органу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Справа № 594/97/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/>
2. Справа № 607/4545/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80413155>
3. Справа № 597/77/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80374103>
4. Справа № 597/308/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/>
5. Справа № 607/25289/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80470255>
6. Справа № 607/137/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79682872>

REFERENCES

1. Sprava № 594/97/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/>
2. Sprava № 607/4545/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80413155>
3. Sprava № 597/77/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80374103>
4. Sprava № 597/308/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/>
5. Sprava № 607/25289/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80470255>
6. Sprava № 607/137/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79682872>

R. V. Grechanyuk. Application of administrative liability for violations related to corruption in the activities of law enforcement officials

The article deals with issues related to administrative responsibility for violation of statutory restrictions on engaging in other paid activities as an anti-corruption measure in law enforcement activities. The empirical method of investigating the use of administrative

Гречанюк Р. В. Застосування адміністративної відповідальності за порушення, пов'язані з корупцією у діяльності посадових осіб правоохоронних органів

responsibility as a reaction of the state to insignificant actions of law enforcement officials is considered empirical. It is the empirical analysis of this group of articles that reveals trends in Ukrainian anti-corruption practices and suggests a number of solutions to optimize the use of administrative responsibility for violating the integrity of law enforcement personnel in Ukraine to counteract such actions that are substantially similar to corruption. Law enforcement officers are a particular subject of administrative responsibility. According to Article 14 of the Code of Administrative Offenses, they are subject to administrative responsibility for administrative offenses related to non-compliance with the established rules in the field of protection of public order, state and public order, nature, public health and other rules, ensuring the fulfillment of which is included in their official duties. The most common cases are violations of the statutory annual filing deadline (established by analysis of the website of the National Anti-Corruption Agency) – usually the infringement period is negligible – in several cases – the violation period was 4 days; or failure to report significant changes in property (usually determined by comparing the amount of property in declarations over two years and the absence of notification of acquisition of such property on the official website of the National Anti-Corruption Agency). That is, these violations are quite easy to detect by a search engine in the electronic declaration register.

Key words: legal responsibility, administrative responsibility, corruption, prevention of corruption, law enforcement, offenses, corruption offenses.

Стаття надійшла до редакції 16 вересня 2019 року

УДК 336.02

DOI 10.33244/2617-4154.2.2019.102-108

Т. О. Мацелик,

д.ю.н., доцент

ORCID ID 0000-0003-0354-4663;

Г. М. Стріяшко,

к.ю.н.,

Університет ДФС України

ORCID ID 0000-0001-6773-025X

КЛАСИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ПОДАТКОВОГО ПРАВА

Статтю присвячено аналізу основних підходів до класифікації суб'єктів податкового права. Зазначено, що найбільшою групою суб'єктів податкового права є платники податків, диференціації яких приділена суттєва увага. Наголошено, що особливості оподаткування платників податків визначаються їх правовим статусом у податковому праві. Запропоновано авторську класифікацію суб'єктів податкового права.

Ключові слова: суб'єкт податкового права, класифікація, критерій, статус, особа, платник податку, резидент, нерезидент.

Т. А. Мацелик, Г. Н. Стріяшко. Классификация субъектов налогового права

Статья посвящена анализу основных подходов к классификации субъектов налогового права. Отмечено, что наибольшей группой субъектов налогового права являются налогоплательщики, дифференциации которых уделено существенное внимание. Отмечено, что особенности налогообложения налогоплательщиков определяются их правовым статусом в налоговом праве. Предложена авторская классификация субъектов налогового права.

Ключевые слова: субъект налогового права, классификация, критерий, статус, лицо, плательщик налога, резидент, нерезидент.

Мета статті. Визначити особливості класифікації суб'єктів податкового права.

Постановка проблеми. Для усвідомлення сутності, призначення, взаємодії суб'єктів податкового права України важливого теоретичного та практичного значення набуває їх класифікаційний розподіл. Розробка проблем такої класифікації передбачає формування знань щодо структури системи суб'єктів податкового права, є способом пізнання цієї системи. Однак варто звернути увагу, що у теорії податкового права відсутні єдина класифікація його суб'єктів, що зумовлено наявністю значної їх кількості, та єдиний підхід щодо класифікації суб'єктів права взагалі.

Як відомо, класифікація застосовується з метою впорядкування масиву явищ, процесів, що досліджуються, шляхом їх поділу на стійкі групи, види [1, с. 280]. Класифікація виступає засобом для встановлення зв'язків між поняттями та групами об'єктів, забезпечує орієнтування в різноманітті понять і відповідних об'єктів. Наукова класифікація фіксує

закономірні зв'язки між групами об'єктів з метою визначення місця об'єкта в системі, яке вказує на його властивості [1, с. 257].

Здійснення класифікації суб'єктів податкового права обумовлене: по-перше, потребою у з'ясуванні сутності суб'єктів податкового права, їхньої ролі: а) у формуванні та реалізації державної податкової політики; б) під час податкового контролю; в) у разі обслуговування платників податків у ЦОПП; г) охороні та захисті прав платників податків; д) під час притягнення за порушення податкового законодавства до фінансової, адміністративної, кримінальної та/або дисциплінарної відповідальності; е) у процесі здійснення адміністративного судочинства, у разі вирішення податкових спорів; по-друге, створенням правових засад ефективної реалізації статусу цих суб'єктів, а також їхньої ефективної взаємодії; по-третє, досконала класифікація суб'єктів податкового права є необхідною передумовою змістовного наукового дослідження їхнього потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми аналізу статусу суб'єктів податкового права і суб'єктів податкових правовідносин, а також їх класифікаційному розподілу значну увагу приділяли дослідники-правники. Перш за все йдеться про роботи О. Бакун, О. Бризгаліна, В. Вітрянського, Д. Вінницького, Л. Воронової, Н. Воротиної, В. Гриценко, С. Герасименко, О. Головашевич, О. Грачової, В. Гурєєвої, С. Іловайського, І. Ільошихіна, М. Карасьової, І. Кучера, М. Кучерявенка, І. Озерова, П. Пацурківського, С. Пепеляєва, Г. Петрової, М. Перепелиці, В. Теремецького, С. Попової, І. Янжулова та інших.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на те, що основних ідентифікуючих ознак податково-правового статусу соціальний суб'єкт набуває в податковому праві, класифікацію таких суб'єктів варто розглядати крізь призму предмета податкового права. Так, провідний учений з податкового права М. Кучерявенко зазначає, що податкове право: 1) виступає як інститут предметний, тобто присвячений чітко визначеному предмету – різновиду відносин, що виникають з приводу встановлення, сплати та стягнення податків і зборів, їх зміни і скасування; 2) регулює суспільні відносини щодо встановлення, справляння та стягнення податкових платежів, їх зміни і скасування; розподіл і використання бюджетних коштів перебуває за межами податкових відносин, як і питання встановлення та стягнення неподаткових платежів й інших державних зборів; 3) встановлює обов'язок юридичних і фізичних осіб сплачувати податки і збори, а також регламентує процедуру обчислення та сплати податків та зборів, порядок здійснення податкового контролю і застосування заходів відповідальності за порушення податкового законодавства; 4) є складним інститутом, що включає сукупність своєрідних фінансово-правових норм [2, с. 4].

У цілому погоджуючись із зазначеними аргументами, вважаємо за доцільне звернути увагу і на ряд адміністративно-правих норм, що забезпечують виконання податкового обов'язку, реалізацію, охорону та захист прав платників податків. Що спонукає розглядати податкове право як комплексне міжгалузеве утворення, інститут, що включає сукупність своєрідних фінансово-правових та адміністративно-правових норм, що суттєво впливає на статус його суб'єктів.

У теорії права історично сформувались і є яскраво вираженими два підходи до вивчення суб'єктів права: позитивізм та юснатуралізм, кожен з яких наділяє суб'єкта права певними ознаками.

У доктрині позитивізму суб'єкт права традиційно розглядається як носій прав та обов'язків, що закріплюються нормами об'єктивного права. Базовою категорією визнається правосуб'єктність, яка фактично ототожнюється із суб'єктом права.

Таким чином, суб'єкт права з точки зору позитивізму – це формально-юридично створена нормами права юридична конструкція.

У межах позитивістського підходу були сформовані дві основні формальні ознаки суб'єкта права: по-перше, провідієздатність – як здатність мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки, самостійно їх набувати і реалізовувати, а також нести юридичну відповідальність; по-друге, ознака правової персоніфікації, яка передбачає: а) самостійність, а також організаційну та майнову відокремленість суб'єкта; б) цілісність, а також індивідуалізацію суб'єкта в праві [3, с. 22–23].

Особливість юснатуралістської концепції суб'єкта права полягає у відсутності формулювання традиційних категорій та юридичних конструкцій. Школа природного права сформулировала основи розуміння правових явищ. Зміна методологічних основ формування принципово нових уявлень про суб'єкта права відбулися в Новий час. Саме тоді вперше в школі природного права юристи вийшли за межі власних способів пізнання та звернулися до філософії Нового часу, а також до принципів класичної наукової раціональності. Школа природного права, керуючись філософією соціального атомізму, розробленою в Античності ідеєю про матеріальні та духовні субстанції, намагалася структурувати юриспруденцію як науку, беручи за основу модель природних наук.

Так, якщо в науковому дослідженні прийнято знаходити первинні поняття, аксіоми, що не потребують доказів, то школа природного права визначила суб'єкта права, представленого людиною, що дозволило виокремити такі ознаки суб'єкта права, як: а) правова воля; б) здібність до діяльності. Зазначені ознаки характеризують суб'єкта права не лише в межах формально-юридичного методу дослідження, але і з точки зору змістовних, іманентних виключно суб'єкту права якостей [3, с. 23–24].

Аналіз ознак суб'єкта права крізь призму зазначених теорій спонукає до думки, висловленої І. Честновим, що «право саме собою «не діє». Суб'єктом права в емпіричній правовій реальності завжди є людина, яка в одному випадку діє від свого імені та представляє особисто себе, виступаючи фізичною особою. В іншому випадку конкретний індивід діє від імені та за дорученням посади, тоді юридично він є посадовою особою. Інколи людина діє від імені колективного суб'єкта» [4, с. 28].

Аналіз зазначених точок зору дає можливість зробити висновок про існування первинного соціального суб'єкта – людини, яка правовими нормами наділяється відповідним галузевим правовим, у нашому випадку, податковим статусом. Колективні суб'єкти права є похідними від первинного суб'єкта.

Отже, суб'єктом права виступає соціальний суб'єкт, який набуває конкретний податково-правовий статус, що передбачається та закріплюється в нормах податкового права. Саме різновид правового статусу визначає особливості суб'єкта в конкретній галузі права.

У теорії податкового права немає єдиної позиції стосовно визначення суб'єктів податкового права та їх класифікаційного розподілу.

Так, розповсюдженою є класифікація Т. Кушнарьової та М. Кучерявенка. Учені виокремлюють таких суб'єктів податкового права: а) державу, що забезпечує встановлення, зміну і скасування обов'язкових платежів; б) податкові органи, що контролюють правильність і своєчасність сплати податків і зборів; в) платників податків; г) осіб, що сприяють сплаті податків [5, с. 30].

Заслужовує на увагу класифікація суб'єктів податкових правовідносин, яку запропонував В. Теремецький: 1) держава в особі Верховної Ради як вищого органу законодавчої влади,

який встановлює податки та збори, порядок їх адміністрування; 2) органи місцевого самоврядування, які в межах повноважень, визначених ПК України, самостійно вирішують питання щодо встановлення на своїй території певних зборів та обрання розміру ставок їх справляння: Верховна Рада Автономної Республіки Крим; сільські ради; селищні ради; міські ради; 3) державні контролюючі органи у галузі податків: органи державної податкової служби; митні органи; 4) платники податків, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування згідно з Податковим кодексом України (далі – ПК України) або податковими законами, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів згідно з ПК України: фізичні особи (резиденти і нерезиденти України); юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи; 5) особи, які сприяють сплаті податків і зборів: банки; податкові агенти; державні органи, що надають інформацію про платника податків, необхідну для нарахування податків і зборів; збирачі податків і зборів [6, с. 747].

А. Бризгалін виділяє такі види суб'єктів податкового права: 1) державні органи: органи державної податкової служби, митні та фінансові органи, органи казначейства, органи податкової міліції; 2) платники податків – фізичні та юридичні особи (філії та представництва юридичних осіб); 3) особи, які сприяють сплаті податків, зборів – зобов'язані особи, від дій яких залежить належне виконання обов'язків і реалізація прав уповноважених органів, або особи, які володіють інформацією про платника податків, що необхідна для обчислення податків [7, с. 131].

Дещо іншим є підхід І. Пасічної щодо визначення статусу суб'єктів податкових правовідносин. Це поділ їх на: 1) основні (особи, участь яких у податкових правовідносинах є обов'язковою) – держава в особі уповноважених органів, які забезпечують реалізацію податкової політики; платники податків і зборів; 2) неосновні (особи, що сприяють реалізації прав і обов'язків основних суб'єктів) – банки, органи, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів, експертів, перекладачів, представників та ін. [8, с. 9].

У свою чергу, Д. Вінницький пропонує спрощену систему суб'єктів податкового права, виокремлюючи в ній чотири групи суб'єктів: «1) фізичні особи; 2) організації; 3) державні органи та органи місцевого самоврядування; 4) держава та муніципальні утворення» [9, с. 31–32].

Узагальнюючи все вищевказане, можна зазначити, що варіантів класифікації суб'єктів податкового права, податкових правовідносин у науці податкового права чимало. Не вдаючись до дискусії щодо розмежування та співвідношення понять «суб'єкт податкового права», «суб'єкт податкових правовідносин», «учасник податкових правовідносин», зазначимо лише, що, на нашу думку, соціальний суб'єкт у податковому праві набуває певного правового статусу і залежно від нього в конкретних податкових правовідносинах може виступати як суб'єкт владних повноважень, наділений контролюючими функціями у сфері оподаткування як платник податків, податковий агент тощо.

У процесі природно-історичного розвитку податкового права змінювалася й удосконалювалася внутрішня структура статусів суб'єктів податкового права. Необхідно відмітити, що сучасну систему правових статусів суб'єктів податкового права варто представити крізь призму ієрархічно-класифікаційного розподілу.

Відповідно, класифікацію правових статусів суб'єкта податкового права варто здійснювати за кількома критеріями у декілька етапів. На першому етапі, залежно від підстав, можна виділити дві групи суб'єктів – індивідуальні та колективні, які, у свою чергу,

спираючись на теорії податкового права, в якій виокремлюють два критерії, що визначають податковий обов'язок платника – принцип резидентства і принцип територіальності [10, с. 150–151], можна розділити на резидентів і нерезидентів. На другому етапі за критерієм правового статусу в податковому праві індивідуальних суб'єктів можна розділити на суб'єктів із загальним податково-правовим статусом: а) фізичні особи платники податків; б) фізичні особи із спеціальним статусом:

- фізичні особи – підприємці;
- фізичні особи – самозайняті особи;
- фізичні особи – посадові особи.

Зазначені спеціальні статуси можна охарактеризувати як альтернативні, тобто наявність одного статусу виключає можливість мати інший. Значну увагу дослідженню статусів індивідуальних суб'єктів податкового права приділяли: О. Головашич, Я. Греца, О. Покатаєва та інші.

Варто зазначити, що всі індивідуальні суб'єкти в податковому праві виконують функцію платників податків і лише в окремих випадках функцію податкового агента, представника чи посадової особи контролюючого органу.

Складну та неоднорідну групу становлять колективні суб'єкти податкового права, їх варто розділити на дві категорії: а) суб'єкти, що наділені владними повноваженнями у сфері оподаткування: держава, ВРУ, органи місцевого самоврядування, органи ДФС, контролюючі органи;

б) суб'єкти, які не мають владних повноважень: юридичні особи приватного права, юридичні особи публічного права.

Разом з тим суб'єкти податкового права – платники податків, залежно від мети діяльності, поділяються на прибуткових та неприбуткових. Варто зазначити, що в національному законодавстві використовуються й інші суміжні поняття, як вдало підмічають О. Гелич та Р. Щокін, зазначаючи, що «поняття суб'єктів некомерційної господарської діяльності варто розглядати з погляду суб'єктного складу некомерційної господарської діяльності, якій присвячена глава 5 розділу 1 ГК України (стст. 52–54), поняття непідприємницьких товариств та установ, закріплених у стст. 83, 85, 86 ЦК України, і поняття неприбуткових організацій, закріплених у податковому законодавстві» [11, с. 258], разом з тим, на нашу думку, законодавцю варто звернути увагу на використання розрізнених термінів та привести їх у відповідність, адже за своїм змістовним наповненням вони є подібними, якщо не ідентичними.

Варто звернути увагу і на розмежування суб'єктів податкового права – платників податків залежно від кількості працюючих та обороту коштів на малих, середніх та великих платників податків і також привести до єдиного критерію поділу таких суб'єктів за господарським та податковим законодавством.

За функціональним критерієм варто виокремити:

- суб'єктів, що виконують правотворчу функцію у сфері оподаткування: ВРУ, органи місцевого самоврядування;
- суб'єктів, що здійснюють функцію правозастосування у сфері оподаткування: органи ДПС України, контролюючі органи, центри обслуговування платників податків; податкова міліція;
- суб'єкти, що виконують функцію платників податків;
- суб'єкти, що виконують делеговані фіскальні функції: податкові агенти, банки тощо.

Висновок. Така система поділу визначає загальні підходи до класифікації правових статусів суб'єктів у податковому праві та може бути поглиблена за рахунок дослідження конкретних груп.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сырых В. М. Подготовка диссертаций по юридическим наукам: настольная книга соискателя. М.: РАП, 2012. 499 с.
2. Бех Г. В., Дмитрик О. О., Кобыльник Д. А. та ін. Податкове право: навч. посіб. / за ред. проф. М. П. Кучерявенка. К.: Юрінком Інтер, 2003. 400 с.
3. Пономарева Е. В. Субъекты и квазисубъекты права: теоретико-правовые проблемы разграничения: дисс. ... кандидата юридических наук: 12.00.01 / Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования Уральский государственный юридический университет. Екатеринбург, 2019. 208 с.
4. Честнов И. Л. Субъективное право в постклассической юридической науке. *Теоретическая и прикладная юриспруденция*. 2019. № 2. С. 27–30.
5. Кушнарлова Т. Є., Кучерявенко М. П. Система податкових органів України. Харків: Торсінг, 2000. 174 с.
6. Теремецький В. І. Класифікація суб'єктів податкових правовідносин. *Форум права*. 2011. № 4. С. 741–748. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2011_4_123.pdf
7. Налоги и налоговое право: учеб. пособ. / под ред. А. В. Брызгалина. М.: АтлантикаПресс, 1997. 532 с.
8. Пасічна І. О. Податкові правовідносини в Україні: стан та перспективи розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2014. 20 с.
9. Винницький Д. В. Субъекты налогового права. М.: НОРМА, 2000. 192 с.
10. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права: в 6 т. Т. III: Учение о налоге. Х.: Легас; Право, 2005. 600 с.
11. Гелич А. О., Рябінець Д. Р. Правовий статус суб'єктів некомерційної господарської діяльності / Національний авіаційний університет. Київ, 2015. С. 258–260.

REFERENCES

1. Syryh V. M. Podgotovka dissertacij po yuridicheskim naukam: nastolnaya kniga soiskatelya. M.: RAP, 2012. 499 p.
2. Bekh H. V., Dmytryk O. O., Kobylnik D. A. ta in. Podatkove pravo: navch. posib. / za red. prof. M. P. Kucheriavenka. Kyiv: Yurinkom Inter, 2003. 400 p.
3. Ponomareva E. V. Subekty y kvazysubekty prava: teoretyko-pravovye problemy razghranycheniya: dys. ... kandydata yurydycheskykh nauk: 12.00.01 / Federalnoe hosudarstvennoe biudzhethnoe obrazovatelnoe uchrezhdenye vyssheho obrazovanya Uralskyi hosudarstvennyi yurydycheskyi universytet. Ekaterynburh, 2019. 208 p.
4. Chestnov Y. L. Subektyvnoe pravo v postklassycheskoi yurydycheskoi nauke. *Teoretycheskaia y prykladnaia yurytsprudentsiya*. 2019. № 2. Pp. 27–30.
5. Kushnarova T. Ye., Kucheriavenko M. P. Systema odatkovykh orhaniv Ukrainy. Kharkiv: Torsinh, 2000. 174 p.

6. Teremetskyi V. I. Kласифікація суб'єктів податкових правовідносин. *Forum prava*. 2011. № 4. Pp. 741–748. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2011_4_123.pdf
7. Nalohy y nalohovoe pravo: ucheb. posob. / pod red. A. V. Bryzghalyna. Moskva: AtlantykaPress, 1997. 532 p.
8. Pasichna I. O. Podatkovi pravovidnosyny v Ukraini: stan ta perspektyvy rozvytku: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk: 12.00.07 / Kласичний приватний університет. Zaporizhzhia, 2014. 20 p.
9. Vynnytskyi D. V. Subekty nalohovoho prava. Moskva: NORMA, 2000. 192 p.
10. Kurs nalohovoho prava: v 6 t. T. III: Uchenye o nalohe. Kucheriavenko N. P. Kharkov: Lehas; Pravo, 2005. 600 p.
11. Helych A. O., Riabinets D. R. Pravovy status subiektiv nekomertsii noi hospodarskoi diialnosti. Natsionalnyi aviatsiinyi universytet. Kyiv, 2015. Pp. 258–260.

T. A. Macelik, G. N. Striyashko. Classification of subjects of tax law

The article is sanctified to the analysis of the basic going near classification of tax legal subjects. It is set that a tax right it costs to examine as complex inter-branch formation, institute that includes totality of original financially-legal and norms, that substantially influences on status of his subjects.

It is marked that in the theory of right historically formed and brightly expressed are two going near the study of legal subjects: positivism and naturalism, each of that provides with a legal subject certain signs.

On the basis of analysis of the marked points of view drawn conclusion about existence of primary social subject – man that legal norms provided with corresponding branch legal, in our case by tax status. Collective legal subjects are derivatives from a primary subject.

Underline, that a social subject, that acquires concrete tax-legal status that is envisaged and fastened in the norms of tax right, comes forward as a legal subject. Exactly the variety of legal status determines the features of subject in the concrete field of law.

It is marked that the most group of tax legal subjects are taxpayers substantial attention is spared differentiation of that. It is marked that the features of taxation of taxpayers are determined them by legal status in a tax right.

On a functional criterion it is distinguished: – subjects that perform the law-making duty in the field of taxation: organs of local self-government; subjects that carry out the function of enforcement in the field of taxation: organs of Ukraine, supervisory organs, Centers of maintenance of taxpayers; tax militia; are subjects, that perform the duty of taxpayers; subjects that execute the delegated fiscal functions: tax agents, banks and others like that. Authorial classification of tax legal subjects is offered.

It is marked that such system of division determines the general going near classification of legal statuses of subjects in a tax right and can.

Key words: tax legal subject, classification, criterion, status, person, payer of tax, resident, non-resident.

Стаття надійшла до редакції 16 грудня 2019 року

УДК 347.78(477)

DOI 10.33244/2617-4154.2.2019.109-118

А. М. Новицький,

д.ю.н., професор,

ORCID ID 0000-0001-6860-9654;

Н. І. Репеха,

здобувач вищої освіти,

Університет ДФС України

ORCID ID 0000-0002-5901-7259

ЕЛЕКТРОННИЙ ПОДАТКОВИЙ АУДИТ ЯК НАУКОВО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Статтю присвячено дослідженню поняття електронний аудит як окремої правової категорії, доктринальних підходів щодо зазначеного поняття. Проведено аналіз правового забезпечення передумов формування доктринальних понять застосування електронного аудиту, фактичного правового забезпечення окремих складових цілісної системи аудиту.

Ключові слова: аудит, електронний аудит, правова категорія, інформатизація контрольної діяльності, податковий аудит.

А. Н. Новицкий, Н. И. Репеха. Электронный налоговый аудит как научно-правовая категория

Статья посвящена исследованию понятия электронный аудит как отдельной правовой категории, доктринальных подходов к указанному понятию. Проведен анализ правового обеспечения предпосылок формирования доктринальных понятий применения электронного аудита, фактического правового обеспечения отдельных составляющих целостной системы аудита.

Ключевые слова: аудит, электронный аудит, правовая категория, информатизация контрольной деятельности, налоговый аудит.

Мета статті. Провести аналіз правового забезпечення передумов формування доктринальних понять електронного аудиту та фактичного правового забезпечення окремих складових цілісної системи аудиту.

Постановка проблеми. В умовах становлення та розвитку Української держави важливого значення має стан відносин у суспільстві, які пов'язані з накопиченням, обробкою, зберіганням та передачею інформації, адже вплив інформації у світовому масштабі став практично неоціненний. При цьому додатковим стимулом для цього слугували сучасні технології – поява та розвиток персональних комп'ютерів, що поступово об'єднувались у мережі, поява нових засобів передачі інформації. Інформація з паперової форми перейшла в цифрову, що пришвидшило її передачу та отримання.

Вказані процеси стали фундаментом перетворень у державному управлінні та в системі органів державної влади. Особливої актуальності вони набули після початку реалізації концептуальних підходів до адміністративної реформи.

На сьогодні у сфері державного управління, в управлінні приватних підприємницьких структур йде позитивний процес відмови від класичних паперових форматів документів, а все частіше знаходить своє відображення електронна форма відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правового забезпечення електронного аудиту були присвячені праці Г. М. Давидова, С. В. Івахненкова, Н. Й. Анфіногентової, Т. С. Воїнової, В. А. Онищенко, А. О. Чугасва, Л. М. Бойко, О. В. Пустяк, Г. М. Білецької, Г. М. Ковтунович.

Виклад основного матеріалу. Аналіз нормативного забезпечення процесів інформаційного забезпечення зазначених процесів, а також процесів інформатизації процесів фіскальних відносин показує відставання законодавців від потреб сьогодення. Усе частіше виникають думки не тільки про інформатизацію бухгалтерського обліку, а і можливості перевірки контролюючими органами таких системних елементів, питань доступу до інформаційних баз даних платників податків. Інформатизація аудиторських перевірок значною мірою зменшить навантаження як на платників податків: зникне необхідність паперового дублювання систем податкового обліку, так і покращить контролюючу функцію податкової служби: зникнуть ризики корупційних відносин (перевіряючий не матиме змоги впливати на програмні елементи перевірки), скоротися час перевірки, в автоматичному режимі інформація буде перевірятися з іншими базами даних, що значно покращить якість перевірок. Наукове дослідження правового статусу електронного аудиту є досить актуальним, оскільки в жодному нормативному чи підзаконному акті не визначено правові підстави проведення аудиту інформаційних систем платника податку. В основі перевірок податкового та бухгалтерського обліку залишається перевірка первинних паперових документів, що зумовлює ведення подвійного обліку: в електронній формі та паперовому аналозі. Таке дублювання функцій створює додаткові затрати платників податків як у матеріальному сенсі, так і в затратах часу на просту роботу з копіювання та легалізації відповідних первинних документів.

Сучасні відносини у сфері державного управління постійно модернізуються та направлені в напрям автоматизації (цифрофікації) документообігу, інформаційного обігу, доступу до інформації. Усі ці процеси супроводжені саме розвитком технічної, технологічної сфери (комп'ютерна техніка; програмне забезпечення) та можливостей мереж як внутрішніх, так і всесвітньої мережі Інтернет.

Логічним є наукове припущення, що з розвитком науки і техніки стає можливим усе більше процесів та елементів державного управління переносити у сферу інформатизації. Так, зазначаємо про такий елемент державного контролю, як податковий контроль, а особливо про його частину – податковий аудит.

Розглянемо доктринальні підходи щодо формування наукової думки у сфері визначеної тематики дослідження – електронний податковий аудит та правове забезпечення передумов його запровадження.

Поняття електронний податковий аудит є комплексним поняттям, яке визначає аудит у податковій сфері, ускладнене поняттям «електронний». Тому така складна конструкція зазначеного поняття потребує додаткового осмислення окремих складових та дослідження їх композиційного поєднання.

Розглянемо поняття «аудит» як науково-правову категорію та розуміння цього поняття науковцями.

Так, Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» визначає аудит фінансової звітності як аудиторську послугу з перевірки даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності та/або консолідованої фінансової звітності юридичної особи або представництва іноземного суб'єкта господарювання, або іншого суб'єкта, який подає фінансову звітність та консолідовану фінансову звітність групи, з метою висловлення незалежної думки аудитора про її відповідність в усіх суттєвих аспектах вимогам національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, міжнародних стандартів фінансової звітності або іншим вимогам.

Г. М. Давидов розглядає аудит як процес аудиторського впливу за допомогою методу аудиту на об'єкти аудиту, який має на меті надання можливості аудиторів висловити думку, що передає отриману ним позитивну впевненість, яка висловлюється в аудиторському висновку як обґрунтована впевненість [1]. Водночас С. В. Івахненко зазначає, що аудит – це система збору й обробки інформації, метою якої є оцінка ефективності інформаційної системи бухгалтерського обліку економічного суб'єкта, що перевіряється; загалом найважливішими цілями аудиту фінансової звітності є встановлення достовірності бухгалтерської (фінансової) звітності економічних суб'єктів і відповідності здійснених ними фінансових і господарських операцій нормативним актам [2].

Окремі науковці визначають аудит як перевірку публічної бухгалтерської звітності в обліку первинних документів щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку його повноти та відповідності чинному законодавству і встановленим нормативам [3]; як незалежна перевірка фінансових звітів підприємства і висловлення думки про них аудитором відповідно до чинного законодавства. Аудит не затверджує фінансові звіти і не дає гарантії їх правильності, він тільки висловлює думку [4].

Іноземні науковці свідчать про аудит як про діяльність, направлену на зменшення підприємницького ризику. Аудит сприяє зменшенню інформаційного ризику для користувачів фінансової звітності до прийнятного рівня [5] або це процес оцінки, який здійснюється людьми (human evaluation process), для того щоб встановити відповідність до певних норм, результатом якого є думка (або судження) [6].

Аналіз різних підходів щодо визначення поняття аудиту значно відрізняється за підходом, напрямом, ціллю, суб'єктами тощо. Це визначено саме метою здійснення такої діяльності. Залежно від видів аудит розрізняють на фінансовий, екологічний, енергоаудит, аудит проєктів, аудит інформаційної безпеки, інвестиційний аудит, зовнішній і внутрішній аудит та інші.

Окремі науковці визначають аудит як виключно приватнопідприємницьку діяльність, наголошуючи, що він не може бути застосований державними органами, водночас ряд науковців свідчить про окремий вид аудиту – податковий аудит. Так, Н. Й. Анфіногентова аналізує податковий аудит як комплекс заходів з планування, організації, проведення та аналізу перевірок податкової звітності суб'єктів господарювання, консультативної та роз'яснювальної робіт з метою упередження платниками податків порушення податкового законодавства [7]. Т. С. Воїнова досліджує податковий аудит як сукупність прийомів, способів та процедур, які використовуються фахівцями державних контролюючих органів у сфері оподаткування для встановлення відповідності показників податкових декларацій та розрахунків реальним фактам фінансово-господарської діяльності й надання суспільству впевненості щодо дотримання платниками податків норм чинного

законодавства [8]. В. А. Онищенко та А. О. Чугуєв визначають податковий аудит як процесуальні дії контролюючих органів щодо контролю за правильністю обчислення, своєчасністю і повнотою сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, а також дотримання законності операцій, пов'язаних з одержанням доходів і здійсненням розрахунків [9]. Водночас Є. Мних розглядає податковий аудит як напрям практичної аудиторської діяльності або як синонім до аудиту податкових розрахунків і податкової звітності [10].

Знову бачимо різні підходи: в одному випадку це – професійна діяльність щодо надання консультаційних послуг у сфері податкових правовідносин, в іншому – під податковим аудитом розуміють діяльність спеціально уповноважених органів із забезпечення державного контролю щодо дотримання податкового законодавства, вчасності та повноти сплати податків.

Останні наукові дослідження зазначаються введенням нового розуміння поняття аудит та фактичного його здійснення. Усе частіше в науковому обороті зустрічаються поняття електронний аудит, комп'ютерний аудит, інформатизація аудиту тощо. Так, ряд науковців свідчить про комп'ютерний аудит як перевірку даних комп'ютерного обліку і показників електронної фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою визначення їхньої достовірності, повноти та відповідності чинному законодавству [11]. Інші науковці під комп'ютерним аудитом розуміють високий рівень автоматизації діяльності аудиторів, який характеризується застосуванням новітніх інформаційних технологій як основного інструменту в процесі підготовки і проведення перевірки у комп'ютерній інформаційній системі; підходом до проведення перевірки, що передбачає оцінку надійності середовища комп'ютерної інформаційної системи як основи для формування висновку щодо достовірності фінансової звітності [12]. В. І. Подольский свідчить про комп'ютерний аудит як про використання комп'ютерів і сучасних інформаційних технологій для організації аудиторської діяльності, включаючи перевірки фінансової звітності й підготовку аудиторського висновку [13].

У. О. Гуцаленко аналізує комп'ютерний аудит як використання комп'ютерів і сучасних інформаційних технологій для організації аудиторської діяльності, включаючи аудиторські перевірки фінансової звітності й підготовку аудиторського висновку, а також надання супутніх послуг аудиту [14].

Аналізуючи недоліки комп'ютерного аудиту, С. В. Івахненко робить висновок про те, що комп'ютерний аудит може проводитися тільки тоді, коли підприємство застосовує автоматизовану форму ведення бухгалтерського обліку, а також упроваджена комп'ютерна програма, що автоматизує аудит [15].

Таким чином, комп'ютерний аудит більшість науковців розглядають як автоматизацію процесів проведення аудиту за допомогою комп'ютерів, комп'ютерних систем, автоматизації процесів аналізу фінансової діяльності об'єкта економічної діяльності. Проте подальші дослідження дають підставу зазначати вже про інші можливості та застосування інформаційних систем. У науковий обіг вводиться поняття електронний аудит. Так, Г. М. Білецька, формуючи понятійний апарат свого дослідження, поєднує поняття комп'ютерного та електронного аудиту, зокрема розглядаючи комп'ютерний (електронний) аудит як перевірку бухгалтерських операцій (та їх джерел / походження) суб'єкта господарювання, наданих в електронному вигляді за допомогою відповідного спеціалізованого програмного забезпечення, з метою визначення їх достовірності,

повноти та відповідності чинному законодавству [16]. Т. С. Гайдучок та Т. М. Дмитренко зазначають, що основною відмінністю е-аудиту від традиційного, який реалізується у вітчизняному просторі, є використання цифрових методів аналізу електронної інформації, що міститься в бухгалтерських та первинних документах [17].

Окремі науковці трактують дефініцію «електронний аудит» через застосування інформаційних технологій аудитором у процесі проведення перевірки інформації, сформованої в середовищі комп'ютерної інформаційної системи клієнта, на базі оцінки ризиків, притаманних такому середовищу [18].

Аналіз іноземних публікацій дає можливість свідчити про аналогічний підхід до розуміння сутності зазначеного поняття. Так, е-аудит визначається як верифікація та перевірка бухгалтерських операцій, яка здійснюється в електронному середовищі за допомогою комп'ютеризованих інструментів, використовуючи аналітичні, оціночні та тестові методи аудиту [19]. Водночас А. Л. Вільямсон свідчить про автоматизації аудиту з метою полегшення аудитору процесів планування, контролю та документування бізнесу [20]. В інших дослідженнях зазначається про використання комп'ютерів та комп'ютерного програмного забезпечення для отримання корисної інформації з комп'ютерних систем організації [21].

Останні наукові публікації визначають електронний аудит як вид аудиту, насамперед спрямований на перевірку правильності і повноти відображення у відповідних програмах (в електронному середовищі) господарських операцій бухгалтерського і податкового обліку, регістрів синтетичного та аналітичного обліку, перевірку бухгалтерських операцій (та їх джерел походження), виявлення ймовірних причин розбіжностей аналітичних і облікових даних [22].

Таким чином, спостерігаємо процес генезису поняття електронного аудиту від простого застосування комп'ютерної техніки під час здійснення аудиту як окремого процесу автоматизації самого процесу здійснення аудиту до більш складного автоматизованого процесу застосування спеціальних програмних систем, в яких зменшується ризик здійснення помилки контролюючим органом чи професійно уповноваженою особою.

На сьогодні для формування дефініції поняття електронного аудиту варто передбачати не односторонню ініціативну діяльність аудитора, а саме двосторонню діяльність. З одного боку, це – професійна діяльність спеціально уповноваженого органу, який на законодавчому рівні наділений правами здійснення відповідного аудиту, чи професійна діяльність аудитора, а з іншого – активна участь суб'єкта підприємницької (економічної) діяльності, який належним чином зможе забезпечити такий процес аудиторської діяльності. Крім того, необхідно зауважити, що активними учасниками електронного аудиту як системного процесу виступають й інші суб'єкти:

- по-перше, розробники програмного забезпечення, яке використовується під час здійснення бухгалтерського (податкового) обліку;
- по-друге, розробники програмного забезпечення, яке використовується у разі аналізу бухгалтерського (податкового) обліку аудиторами;
- по-третє, адміністратори інформаційних систем (баз даних), які забезпечують повноту та достовірність інформації, яка використовується у процесі здійснення аудиту (відкриті бази даних та бази даних зі спеціальним статусом);
- по-четверте, провайдери, які надають можливість доступу та належної передачі масиву інформації з баз даних до відповідного користувача.

Крім того, підходи до визначення електронного аудиту не дають відповіді щодо процесуального закріплення особливостей застосування та провадження електронного аудиту.

Так, ні нормативно, ні доктринально не визначено порядок доступу до інформації. Існує декілька варіантів вирішення такого завдання:

- по-перше, для аудиту надається спеціально сформований електронний файл, який прийнятний для проведення аудиту;
- по-друге, для аудиту надається безпосередній доступ до комп'ютеризованої мережі суб'єкта аудиту (доступ до комп'ютерів суб'єкта за його місцем знаходження);
- по-третє, для аудиту надається віддалений доступ до інформаційних баз даних суб'єкта аудиту через мережу Інтернет.

Очевидно, що всі питання щодо можливостей здійснення аудиту в електронній формі повинні передбачати різні можливості як доступу до спеціально визначеного програмного забезпечення бухгалтерського обліку суб'єкта аудиту, так і фактичного процесу здійснення такого обліку в електронній формі із застосуванням спеціальних програмних систем, сумісних з програмами аудиту. Такі вимоги можуть стати основою щодо процедурних питань проведення електронного аудиту.

Аналіз сучасного податкового законодавства дає можливість стверджувати, що в національному законодавстві є ряд положень, які частково забезпечують окремі елементи можливого електронного аудиту.

Так, статтею 75 Податкового кодексу України передбачено проведення документальних невідвізних позапланових електронних перевірок за заявою платника податків (далі – електронна перевірка), які вважаються перевірки, що проводиться на підставі заяви, поданої платником податків з незначним ступенем ризику, до контролюючого органу, в якому він перебуває на податковому обліку. Заява подається за 10 календарних днів до очікуваного початку проведення електронної перевірки, але не раніше офіційного повідомлення центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову і митну політику, про запровадження проведення такої перевірки для відповідних платників податків: які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності; суб'єктів господарювання мікро-, малого; середнього підприємництва; інших платників податків. Форма заяви, порядок її подання, прийняття рішення про проведення електронної перевірки встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику.

Таким чином, можемо констатувати, що в національному законодавстві введено поняття електронних перевірок у податковій сфері. Проте необхідно зробити висновок, що йдеться про обмежене коло платників податків, які можуть стати суб'єктами таких електронних перевірок: виключно щодо тих, що застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності; суб'єктів господарювання мікро-, малого; середнього підприємництва; інших платників податків. Таким чином, до переліку проведення електронних перевірок можуть бути включені виключно платники податків, які здійснюють свою діяльність за спрощеною системою оподаткування.

Спрощена система оподаткування фактично не передбачає ведення бухгалтерського (податкового) обліку повним обсягом. Тому незрозумілою стає сама ефективність електронних податкових перевірок зазначеної категорії суб'єктів підприємництва.

Виникає питання, що ж можна перевірити в електронному вигляді, якщо суб'єкт підприємницької діяльності – платник податків не веде бухгалтерського обліку. Очевидно, йдеться виключно про аналіз інформаційних баз даних податкового органу та податкової інформації щодо конкретного суб'єкта, аналізу своєчасності та повноти сплати визначених законодавством податків за спрощеною системою оподаткування, відсутність податкового боргу.

Тому вважаємо, що електронні перевірки в тому вигляді, які вони визначені у статті 75 Податкового кодексу України, є неефективним застосуванням такого дієвого інструменту податкового контролю.

Наступним елементом, який закріплено у чинному податковому законодавстві, є можливість платникам податків подавати звітність в електронній формі і вести листування засобами електронного зв'язку в електронній формі. Крім того, статтею 49.4 Податкового кодексу України передбачена імперативна норма, яка зобов'язує платників податків, що належать до великих та середніх підприємств, подавати податкові декларації контролюючому органу в електронній формі з дотриманням вимог законів щодо електронного документообігу та електронного цифрового підпису. А податкова звітність з податку на додану вартість подається виключно в електронній формі контролюючому органу всіма платниками цього податку з дотриманням вимог законів щодо електронного документообігу та електронного цифрового підпису.

Висновки. Таким чином, можемо зробити висновок, що в чинному податковому законодавстві передбачено як імперативні норми щодо формування та подачі податкової звітності в електронній формі, так і альтернативні способи формування та подачі податкової звітності як в електронній, так і в традиційній паперовій формі.

Саме імперативна норма, яка забезпечує потребу у формуванні податкової звітності в електронній формі, забезпечує максимальну можливість ефективного аналізу діяльності відповідного платника податків, аналізу відповідності його податкової звітності наявній податковій інформації, яка є в базах даних податкових органів, можливість застосування інших баз даних для аналізу діяльності тощо. Такий аналіз можливий уже під час сучасного технологічно-програмного забезпечення процесів формування податкової звітності та процедури її подачі. Водночас не визначено процедурно порядок проведення таких перевірок, тому в разі застосування та здійснення таких перевірок вони вийдуть за межі встановленого порядку визначених перевірок та самих податкових перевірок. Таким чином, податкові перевірки, які будуть проведені виключно в електронній формі щодо платників податків, які не належать до категорії, що здійснюють свою діяльність за спрощеною системою оподаткування, будуть визнані незаконними та, відповідно, рішення за такими перевітками будуть визнані недійсними.

Отже, можемо свідчити про потребу у формуванні нових підходів щодо необхідності автоматизації здійснення податкових перевірок, здійснення електронного податкового аудиту з відповідним правовим регламентуванням зазначеної діяльності. Саме внесення змін до чинного податкового законодавства надасть можливість сформувати не тільки доктринальне розуміння можливостей застосування електронного аудиту, а й сформує належні процесуальні підстави застосування електронного аудиту як інструменту податкового контролю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Давидов Г. М. Аудит: теорія і практика: монографія. Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2006. С. 265.
2. Івахненко С. В. Інформаційні технології аудиту та внутрішньогосподарського контролю в контексті світової інтеграції. Наукове видання. Житомир: ПП «Рута», 2010. 432 с.
3. Дерій В. А., Кізима А. Я. Аудит: курс лекцій. Тернопіль: Джура, 2002. С. 4.
4. Аудит. Конспект лекцій / укл.: О. А. Петрик. К.: МНТУ, 1995. С. 5.
5. Робертсон Дж. Аудит; пер. с. англ. М.: КРМГ: аудиторская фирма «Контакт», 1993. С. 12.
6. Schandl, Charles W. Theory of auditing: evaluation, investigation, and judgment. Houston: Scholars Book Co., 1978. С. 4.
7. Анфіногентова Н. Й. Аналіз контрольно перевіркової роботи державної податкової служби України. *Вісник соціально-економічних досліджень*: збірник наукових праць. 2010. Вип. 38. С. 22–27.
8. Воїнова Т. С. Становлення теоретичних засад податкового аудиту в Україні. *Бизнес Информ.* 2009. № 12. С. 122.
9. Онищенко В. А., Чугаєв А. О. Податковий аудит : навчальний посібник / за заг. ред. В. А. Онищенка, А. О. Чугаєва. Ірпінь: Академія ДПС України, 2003. 398 с.
10. Мних Є. В., Никонович М. О., Бардаш С. В., Барабаш Н. С., Назарова К. О., Олендій О. Т. Державний фінансовий аудит: методологія та організація: монографія / Київ. нац. торг.- екон. ун-т. К., 2009. 319 с.
11. Бойко Л. М., Пустяк О. В. Теоретичні основи комп'ютерного аудиту. *Комунальне господарство міст.* 2013. № 108. С. 385–389.
12. Пчелянська Г. Б., Маркова Т. Д., Дойчева К. С. Особливості аудиту в комп'ютерному середовищі. *Економіка харчової промисловості.* 2016. Випуск 3, том 8. С. 46–50.
13. Подольський В. И., Щербакова Н. С., Комиссаров В. Л. Компьютерный аудит: практ. пособие / под ред. В. И. Подольского. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. 128 с.
14. Гуцаленко У. О. Комп'ютерний аудит в системі внутрішньогосподарського контролю. *Інноваційна економіка.* 2010. № 2. С. 138–141.
15. Івахненко С. В. Автоматизація аудиту в Україні та світі: підходи і програмне забезпечення. *Аудитор України.* 2007. № 3. С. 21–26.
16. Електронний аудит – сучасна форма електронного контролю (світові тенденції та етапи запровадження): навч. посіб. / за заг. ред. Г. М. Білецької. К.: Алерта, 2018. 206 с.
17. Електронний аудит: світові надбання та вітчизняні реалії: збірник матеріалів науково-практичного круглого столу, 26 жовтня 2018 р. Ірпінь: НДІ фіскальної політики, 2018. 64 с.
18. Додонов О. Г., Горбачик М. Г., Кузнецова М. Г. Інформаційне суспільство: технології та безпека. *Бухгалтерський облік і аудит.* 2008. № 4. С. 166–170.
19. The Intra-European Organization of Tax Administrations. EU – E-Audit Road Map (Version 3) – Standards for Auditors working in the area of Electronic Audit. 2014. URL: <http://www.iota-tax.org/publications/iota-report-for-tax-administrations-audit-procedures-edp-audit.html>
20. Williamson A. L. Audit Automation. *Accountants Digest.* London: ICAEW. 1994. № 318. P. 1.

21. A guide to e-auditing / by Nigel Lewis. 2009. URL: <https://www.icaew.com/-/media/corporate/files/about-icaew/what-we-do/127-a-guide-to-e-auditing.ashx>
22. Білецька Г. М., Ковтунович Г. М. Щодо впровадження електронного аудиту: світові та вітчизняні тенденції. *Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення*: матеріали Міжнародної інтернет-конференції, 2 березня 2017 р. URL: <http://www.konferenciaonline.org.ua/arhiv-konferency/arhiv-konferency02-03-2017>

REFERENCES

1. Davydov H. M. Audyt: teoriya i praktyka: monohrafiya. Kirovohrad: TOV «Imeks-LTD», 2006. S. 265.
2. Ivakhnenkov S. V. Informatsiyini tekhnolohiyi audytu ta vnutrishnohospodarskoho kontrolyu v konteksti svitovoyi intehratsiyi. Naukove vydannya. Zhytomyr: PP «Ruta», 2010. 432 s.
3. Deriy V. A., Kizyma A. YA. Audyt: kurs lektsiy. Ternopil: Dzhura 2002. S. 4.
4. Audyt. Konspekt lektsiy / Ukl.: O. A. Petryk. K.: MNTU, 1995. S. 5.
5. Robert-son Dzh. Audyt: Per. s. anhl. M.: KPMG: audytorskaya fyрма «Kontakt», 1993. S. 12.
6. Schandl, Charles W. Theory of auditing: evaluation, investigation, and judgment. Houston: Scholars Book Co., 1978. S. 4.
7. Anfinohentova N. Y. Analiz kontrolnoperevirochnoyi roboty derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrainy. *Visnyk sotsial noekonomichnykh doslidzhen*: zbirnyk naukovykh prats. 2010. Vyp. 38. S. 22–27.
8. Voinova T. S. Stanovlennya teoretychnykh zasad podatkovoho audytu v Ukraini. *Byznes Inform.* 2009. № 12. S. 122.
9. Onyshchenko V. A., Chuhayev A. O. Podatkovyy audyt: Navchalnyy posibnyk / za zah. red. V. A. Onyshchenka, A. O. Chuhayeva. Irpin: Akademiya DPS Ukrainy, 2003. 398 s.
10. Mnykh YE. V., Nykonovych M. O., Bardash S. V., Barabash N. S., Nazarova K. O., Olendiy O. T. Derzhavnyy finansovyy audyt: metodolohiya ta orhanizatsiya: monohrafiya / Kyiv. nats. torh,- ekon. un-t. K., 2009. 319 s.
11. Boyko L. M., Pustyak O. V. Teoretychni osnovy kompyuternoho audytu. *Komunalne hospodarstvo mist.* 2013. № 108. S. 385–389.
12. Pchelyanska H. B., Markova T. D., Doycheva K. S. Osoblyvosti audytu v kompyuternomu seredovyshchi. *Ekonomika kharchovoyi promyslovosti.* 2016. Vypusk 3, tom 8. S. 46–50.
13. Podolsky V. Y., Shcherbakova N. S., Komyssarov V. L. Kompyuternyy audyt: prakt. posoby / pod red. V. Y. Podolskoho. Moskva: YUNYTY-DANA, 2004. 128 s.
14. Hutsalenko U. O. Kompyuternyy audyt v systemi vnutrishnohospodarskoho kontrolyu. *Innovatsiyina ekonomika.* 2010. № 2. S. 138–141.
15. Ivakhnenkov S. V. Avtomatyzatsiya audytu v Ukraini ta sviti: pidkhody i prohramne zabezpechennya. *Audytory Ukrainy.* 2007. № 3. S. 21–26.
16. Elektronnyy audyt – suchasna forma elektronnoho kontrolyu (svitovi tendentsiyi ta etapy zaprovadzhennya): navch. posib. / za zah. red. H. M. Biletskoyi. K.: Alerta, 2018. 206 s.
17. Elektronnyy audyt: svitovi nadbannya ta vitchyznyani realiyi: zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoho kruhloho stolu, 26 zhovtnya 2018 r. Irpin: NDI fiskalnoyi polityky, 2018. 64 s.

18. Dodonov O. H., Horbachyk M. H., Kuznyetsova M. H. Informatsiyne suspilstvo: tekhnolohiyi ta bezpeka. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*. 2008. № 4. S. 166–170.
19. The Intra-European Organization of Tax Administrations. EU – E-Audit Road Map (Version 3) – Standards for Auditors working in the area of Electronic Audit. 2014. URL: <http://www.iota-tax.org/publications/iota-reportfor-tax-administrations-audit-procedures-edp-audit.html>
20. Williamson A. L. Audit Automation. *Accountants Digest*. London: ICAEW. 1994. № 318. P. 1.
21. A guide to e-auditing / by Nigel Lewis. 2009. URL: <https://www.icaew.com/-/media/corporate/files/about-icaew/what-we-do/127-a-guide-to-e-auditing.ashx>
22. Biletska H. M., Kovtunovych H. M. Shchodo vprovadzhennya elektronnoho audytu: svitovi ta vitchyznyani tendentsiyi. *Informatsiyne suspilstvo: tekhnolohichni, ekonomichni ta tekhnichni aspekty stanovlennya: materialy Mizhnarodnoyi internet-konferentsiyi*, 2 bereznya 2017 r. URL: <http://www.konferenciaonline.org.ua/arhiv-konferencyi/arhiv-konferencyi02-03-2017>

A. M. Novitsky, N. I. Repekha. Electronic tax audit as a scientific and legal category

Scientific research on the legal status of electronic audit is definitely relevant because no one legal or regulatory act defines the legal basis for auditing taxpayer's information systems. The basis of tax and accounting audits is the verification of primary paper-based documents, which leads to double accounting: in electronic form and in the paper-based one. Such duplication of functions creates additional costs for taxpayers, both in material sense and in the cost of time for simple work on copying and legalization of relevant primary documents.

The national legislation introduces the concept of electronic audits in the tax field, but it is applicable to a limited range of taxpayers who may be subject to such electronic audits: only those who apply a simplified system of taxation, accounting and reporting; micro, small and medium business; other taxpayers. Thus, only taxpayers who operate under the simplified tax system can be included in the list of electronic audits.

We think that electronic audits in the interpretation of Article 75 of the Tax Code of Ukraine are an inefficient use of effective tax control tool.

Another element of the current tax law is the ability of the taxpayer to file reports electronically and to correspond in electronic form. Therefore, the current tax law provides both mandatory rules for the formation and filing of tax statements in electronic form, and alternative ways of forming and filing of tax statements in electronic and traditional paper form.

The imperative norm that ensures the electronic tax reporting provides the maximum opportunity for effective analysis of the respective taxpayer's activity, for the analysis of the correspondence of his tax report with the available tax information from the databases of tax authorities, the possibility of using other databases for analysis of activities, etc. Such analysis is possible, but the procedure for carrying out such checks is not defined, so if such checks are applied and carried out, they will go beyond the established procedure for the tax audits. Thus, we define the need to formulate new approaches to the automatization of tax audits, and to perform electronic tax audit with appropriate legal regulation of this activity.

Key words: *audit, electronic audit, legal category, informatization of control activity, tax audit.*

Стаття надійшла до редакції 9 грудня 2019 року

**Кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність**

УДК 343.3

DOI 10.33244/2617-4154.2.2019.119-128

Н. Б. Новицька,

д.ю.н.,

ORCID ID 0000-0003-4753-7625;

О. В. Полінкевич,

здобувач вищої освіти,

Університет ДФС України

ORCID ID 0000-0001-9662-6208

**ОРГАНІЗАЦІЯ І ПЛАНУВАННЯ
ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ)
ДІЙ І ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ПІД ЧАС
РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

У статті розкрито особливості розслідування злочинів у сфері інтелектуальної власності; розглянуто типові слідчі ситуації, які характерні для початкової стадії розслідування кримінальної справи категорії злочинів у сфері інтелектуальної власності незалежно від конкретного виду злочину. Розкрито специфічні завдання розслідування і відповідні тактичні операції у справах про порушення права інтелектуальної власності; розглянуто проблеми, які існують під час розслідування злочинів у сфері інтелектуальної власності, а саме: відсутність єдиних методик дослідження всіх наявних об'єктів права інтелектуальної власності, типові порушення й недоліки оперативних працівників під час проведення огляду місця події та складання протоколу цієї слідчої дії. Запропоновано удосконалення організації і планування окремих слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій у сфері вчинення злочинів проти права інтелектуальної власності, а саме: створення єдиних методик експертного дослідження, встановлення можливості проведення огляду місця події до порушення кримінальної справи, вироблення єдиної методики проведення огляду місця події.

Ключові слова: злочини проти захисту права інтелектуальної власності, слідчі (розшукові) дії, тактичні операції, організація та планування.

Н. Б. Новицкая, А. В. Полинкевич. Организация и планирование отдельных следственных (розыскных) действий и тактических операций при расследовании преступлений в сфере интеллектуальной собственности

В статье раскрыты особенности расследования преступлений в сфере интеллектуальной собственности; рассмотрены типовые следственные ситуации,

которые характерны для начальной стадии расследования уголовного дела категории преступлений в сфере интеллектуальной собственности независимо от конкретного вида преступления. Раскрыты специфические задачи расследования и соответствующие тактические операции по делам о нарушении права интеллектуальной собственности; рассмотрены проблемы, которые существуют при расследовании преступлений в сфере интеллектуальной собственности, а именно: отсутствие единых методик исследования всех имеющихся объектов права интеллектуальной собственности, типичные нарушения и недостатки оперативных работников при проведении осмотра места происшествия и составлении протокола данной следственной действия. Предложено усовершенствование организации и планирование отдельных следственных (розыскных) действий и тактических операций в сфере совершения преступлений против права интеллектуальной собственности, а именно: создание единых методик экспертного исследования, установления возможности проведения осмотра места происшествия в возбуждении уголовного дела, выработка единой методики проведения осмотра места происшествия.

Ключевые слова: преступления против защиты права интеллектуальной собственности, следственные (розыскные) действия, тактические операции, организация и планирование.

Мета статті – розкрити особливості організації і планування окремих слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій під час розслідування злочинів у сфері інтелектуальної власності.

Постановка проблеми. Злочин як негативне явище являє собою об'єктивне відображення кількісних та якісних змін у навколишньому середовищі, які суперечать елементарним принципам моралі та переступають межу ратифікованих правил поведінки в суспільстві. Будь-які кримінальні правопорушення, зокрема ті, які вчиняються у сфері інтелектуальної власності, є унікальними за своєю сутнісною природою протиправної поведінки окремих індивідів соціуму.

Запорукою ефективного розслідування злочинної діяльності у сфері права інтелектуальної власності є застосування практично-обґрунтованих тактичних рекомендацій щодо особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій, виокремлення яких і обумовлює завдання цієї статті.

Аналіз стану досліджень і публікацій. В Україні до проблем протидії злочинам, пов'язаним з порушенням прав інтелектуальної власності, у своїх дисертаціях зверталися Г. К. Адєєва, Д. К. Антонов, І. М. Горбаньов, С. Г. Гордієнко, О. Б. Сліферов, В. А. Єрмоленко, І. Р. Курилін, К. Є. Поджаренко, В. А. Сандул, О. А. Севідов, В. І. Тарабановська, О. В. Таран, Р. П. Томма, Ю. Ю. Федоришина, О. М. Юрченко та інші. Проте організація і планування окремих слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій у сфері вчинення злочинів проти захисту права інтелектуальної власності є мало вивченими, що і обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Беззаперечним сьогодні є те, що впровадження науково-технічних досягнень у всі сфери життєдіяльності суспільства формує авторитет та інтелектуальний потенціал будь-якої держави. Результат наукової діяльності, що відповідає вимогам законодавства, є об'єктом права інтелектуальної власності, яке охороняється законом.

Конституція України зазначає про те, що кожен її громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності, і ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом [1, ст. 54].

Загалом поняття «право інтелектуальної власності» охоплює широкий спектр прав різного характеру, деякі з них є результатом інтелектуальної, творчої праці як її стимул і винагорода. Усі права інтелектуальної власності: авторське право і суміжні права, право промислової власності і право на наукові відкриття тощо – належать до нематеріальних цінностей, навіть якщо не всі їх визнають результатом інтелектуальної творчості [2; 5, с. 44–45].

З позицій криміналістики розслідування порушень авторського права і суміжних прав, як і будь-яких злочинів, є найскладнішим і своєрідним видом діяльності у структурі боротьби зі злочинністю. Загалом, як відомо, до структури боротьби зі злочинністю, крім розслідування злочинів, належить також їх розкриття та запобігання їм.

Розслідування будь-якого типу злочину розпочинається з планування. Під час розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності застосовується просте планування, планування за епізодами та планування у разі розслідування групою слідчих (рис. 1) [7, с. 147].

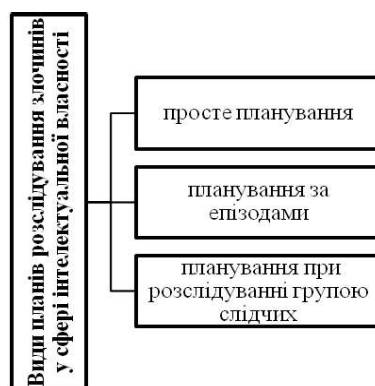

Рис. 1. Види планів розслідування злочинів у сфері інтелектуальної власності

Джерело: розроблено автором.

Можна виділити такі типові слідчі ситуації, які характерні для початкової стадії розслідування кримінальної справи зазначеної категорії незалежно від конкретного виду злочину [6, с. 91–93]:

1) факт порушення прав інтелектуальної власності виявляється суб'єктом інтелектуальної власності творцем (творцями) об'єкта права інтелектуальної власності, особу порушника встановлено. У таких випадках слідчому доручено зібрати докази причетності особи до кримінального злочину і встановити обставини його скоєння.

Для цієї ситуації характерні такі невідкладні слідчі (розшукові) дії: затримання і допит підозрюваного; огляд місця утримання під вартою з метою з'ясування обставин події, виявлення слідів злочину і речових доказів; огляд предметів, пов'язаних зі злочинном; допит осіб, які встановили особу злочинця, а також опитування очевидців про обставини злочину і затримання підозрюваного; призначення експертизи; обшуки за місцем

проживання підозрюваного і в інших місцях з метою виявлення і запису інформації про обставини злочину;

2) факт порушення прав інтелектуальної власності виявляється суб'єктом прав інтелектуальної власності, особу порушника не встановлено. У цій ситуації основне завдання – встановити особу злочинця, обшукати його, затримати і викрити. Для неї підійдуть такі слідчі (розшукові) дії та інші заходи: допит потерпілої особи; огляд місця події, включаючи огляд об'єктів і місць їхнього приховування; виявлення можливих свідків і їх допит; складання (на підставі показань свідків) суб'єктивного портрета злочинця; призначення в результаті судово-медичної експертизи; наказ оперативних підрозділів швидко встановити особу, яка вчинила злочин;

3) співробітники оперативних підрозділів виявляють ознаки порушення прав інтелектуальної власності та виявляють правопорушника. У цій ситуації до початку розслідування, як правило, відомі особи, причетні до скоєння злочину і місця події, інформація про їх підготовку та здійснення, але інші обставини не відомі повністю.

Щодо організації проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів у сфері інтелектуальної власності, то, в першу чергу, варто звернути увагу на огляд місця події. Так, місцем події у кримінальних провадженнях про злочини, що посягають на права інтелектуальної власності, можуть бути: 1) службові, офісні, складські та виробничі приміщення підприємств, організацій; 2) житлові приміщення, приміщення, де перебуває апаратура, призначена для тиражування примірників творів, складські приміщення, де зберігаються незаконно виготовлені примірники творів, приміщення готелів, барів, ресторанів, нічних клубів, дискотек.

Обов'язково проводяться такі підготовчі заходи огляду місця події:

- вивчення внутрішнього розташування приміщень, в яких буде проведено огляд;
- встановлення наявності охорони об'єкта;
- визначення кола осіб, які братимуть участь у проведенні огляду місця події, розподіл обов'язків та проведення інструктажу;
- підготовка техніко-криміналістичних та інших засобів виявлення, фіксації та вилучення слідів злочинного порушення прав інтелектуальної власності;
- забезпечення відповідної охорони об'єкта, де буде проводитися огляд місця події;
- забезпечення наявності транспортних засобів, необхідних для виїзду на місце проведення цієї слідчої (розшукової) дії та доставлення вилучених речових доказів.

На підготовчій стадії огляду до виїзду на місце події слідчому, залежно від характеру події і слідчої ситуації, за наявності достатньої інформації про подію, бажано запросити відповідного спеціаліста та отримати від нього консультацію з питань подальшої підготовки до огляду, його учасників, намітити план дій, обговорити, які науково-технічні засоби необхідні, разом із спеціалістом перевірити їх наявність, комплектність та справність.

Після прибуття на місце події проводяться:

- перевірка ефективності блокування й охорони приміщень, вилучення сторонніх осіб;
- з'ясування кількості приміщень їх розташування;
- роз'яснення учасникам, які беруть участь в огляді, їх прав і обов'язків;
- планування огляду (визначення послідовності й порядку власних дій і дій учасників огляду).

Важливе значення має залучення підозрюваного до огляду місця події, якщо останній під час проведення допиту вказав на певні особливості об'єкта, який підлягає огляду.

На робочому етапі огляду місця події вирішуються такі завдання:

- виявлення, фіксація та вилучення об'єктів, які свідчать про незаконне використання товарного знаку, порушення авторського та суміжних прав, порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію;

- виявлення, фіксація та вилучення слідової інформації, що вказує на зв'язок між злочинцем та об'єктом, що оглядається.

Далі зазначимо про допит свідків. На підготовчому етапі допиту свідків проводяться такі дії [9]:

- визначення питань, які мають відношення до технічних аспектів підготовки злочинних намірів та їхньої реалізації;

- з'ясування відомостей про потерпілу особу, технічні засоби, що використовувалися злочинцем насамперед стосовно використання комп'ютерної техніки;

- визначення переліку найскладніших запитань;

- підготовка доказових матеріалів, які можуть бути використані під час допиту.

Під час допиту особи, яка безпосередньо виявила факт злочинного порушення прав інтелектуальної власності, необхідно з'ясувати:

- посада та функціональні (посадові) обов'язки;

- спосіб виявлення факту злочинного порушення прав інтелектуальної власності;

- час, місце виявлення фактів злочинного порушення прав інтелектуальної власності;

- обставини, за якими було виявлено факт злочинного порушення прав інтелектуальної власності;

- дії, поведінка особи-порушника права інтелектуальної власності;

- інші питання залежно від конкретної слідчої ситуації.

Планування та проведення допиту підозрюваного у цій категорії справ також має певні особливості. Так, підготовка до допиту підозрюваного потребує особливої уваги. Слідчим складається план та готується перелік питань. Для проведення допиту у таких кримінальних провадженнях слідчому необхідно проводити консультації зі спеціалістами з метою правильного формулювання питань, що дасть змогу конкретизувати предмет допиту та правильно оцінити показання допитуваної особи.

Під час допиту підозрюваного необхідно з'ясувати:

- вид діяльності підозрюваного, займана ним посада, час (період) виконання функціональних обов'язків;

- обставини укладення договору з придбання фальсифікованої продукції та хто здійснював поставку такої продукції, її вартість; чи здійснювався оптовий продаж такої продукції, кому саме та у яких обсягах;

- обізнаність особи про порушення нею права інтелектуальної власності;

- обсяги порушених прав;

- технічні засоби, які використовувалися під час виробництва фальсифікованої продукції; для тиражування творів;

- канали збуту інтелектуальної продукції (якщо такі були) тощо.

Щодо призначення судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері інтелектуальної власності, то перед призначенням судової експертизи слідчий повинен: 1) ознайомитися з відповідною спеціальною літературою та проконсультуватися із спеціалістами; 2) визначити, які саме спеціальні знання потрібні для вирішення певних

питань і які саме експертизи потрібно призначити; 3) визначити оптимальну послідовність проведення експертиз щодо дослідження об'єктів, а за необхідності розглянути можливість призначення комплексної експертизи.

У постанові про призначення судової експертизи необхідно точно описати об'єкт дослідження, а в окремих випадках вказати відомості, які будуть враховані експертом під час проведення експертизи. У разі розслідування злочинів, які посягають на права інтелектуальної власності, найчастіше призначаються: експертиза об'єктів інтелектуальної власності, судово-технічна експертиза, судово-товарознавча і технічна експертиза документів [10; 11].

Особливий інтерес викликають тактичні операції під час розслідування злочинів у сфері інтелектуальної власності. Так, тактичні операції виступають засобами вирішення певних тактичних завдань розслідування, які у справах про злочинні порушення авторського і суміжних прав визначаються сутністю обставин, які підлягають доказуванню і розкриваються в авторському праві. У цих справах можуть бути виділені такі специфічні завдання розслідування і відповідні тактичні операції (табл. 1).

Таблиця 1

**Специфічні завдання розслідування і відповідні тактичні операції
у справах про порушення права інтелектуальної власності**

Тактична операція	Характеристика
«Приналежність авторських прав»	Приналежність авторських або суміжних прав певній особі, згідно з нормами Закону України «Про авторське право і суміжні права», може виникати на підставі: – факту створення твору (коли потерпілий – фізична особа і, відповідно, автор твору); – факту створення твору працівниками організації заявника під час виконання службових обов'язків або завдання; – факту переходу авторських прав за спадком; – у разі передачі авторських прав за авторським договором
«Охороноздатність твору»	Доказування охороноздатності твору полягає у встановленні того, що цей твір охороняється законом і не може використовуватися без дозволу правовласника. Охороноздатність твору – це сукупність умов, вказаних у законах та інших нормативно-правових актах, за наявності яких твір охороняється українським законодавством
«Порушення авторського права»	Проводиться під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним масовим тиражуванням, імпортом і розповсюдженням екземплярів творів, а також на випадки незаконного використання програм для ЕОМ і баз даних. Йдеться про порушення авторських прав без укладання договору на їх використання чи передачу (у разі незаконного перевищення договірної об'єму використання творів немає потреби у такій операції)
«Забезпечення відшкодування заподіяної злочином шкоди»	Є досить специфічним комплексом слідчих дій та оперативно-розшукових заходів у кримінальних справах про злочинне порушення авторського і суміжних прав

Джерело: систематизовано автором на основі [3].

Варто зазначити, що на сьогодні законодавство України стосовно охорони прав інтелектуальної власності загалом відповідає критеріям, що висуваються в усьому світі

Новицька Н. Б., Полінкевич О. В. Організація і планування окремих слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій під час розслідування злочинів у сфері інтелектуальної власності

до охорони об'єктів інтелектуальної власності. Проте в Україні надвідчутним є брак достатнього обсягу практичних напрацювань, прокурорсько-слідчої та судової практики у сфері захисту прав інтелектуальної власності.

Так, у першу чергу, звернемо увагу на те, що, за даними Реєстру методик проведення судових експертиз, на сьогодні в Україні лише сім методик для проведення експертизи у сфері інтелектуальної власності пройшли атестацію, а саме: для дослідження літературних творів, креслень як об'єктів авторського права, оптичних носіїв, що містять об'єкти авторського права та суміжних прав, винаходів і корисних моделей, раціоналізаторських пропозицій, комерційних таємниць і ноу-хау та визначення ознак контрафактності лазерних компакт-дисків, аудіо- та відеокасет [8].

З огляду на перелік атестованих методик варто зазначити, що в проведенні експертизи стосовно об'єктів права інтелектуальної власності, які не охоплені вказаними методиками, експерт змушений керуватися власними знаннями в цій сфері для надання обґрунтованого висновку, а це може призводити як до суттєвих порушень чинного законодавства, так і до спірності його висновку.

Відсутність єдиних методик дослідження може стати підґрунтям для проведення повторних експертиз в інших установах, що спричинить затягування судового процесу; призвести до обрання експертом помилкового шляху дослідження, результатом якого стане необґрунтований висновок; викликати суперечки під час проведення експертизи, зокрема в методологічних підходах.

Отже, для підвищення якості експертизи у сфері інтелектуальної власності та усунення вищезазначених проблем варто, на нашу думку, упровадити єдині методики для дослідження всіх наявних об'єктів права інтелектуальної власності.

До того ж, за справами про порушення прав інтелектуальної власності огляд місця події проводиться, як правило, до порушення кримінальної справи, оскільки характер події ще недостатньо зрозумілий і не дає підстав для негайного порушення кримінальної справи. Лише отримані в результаті огляду відомості можуть слугувати підставою для такого рішення. Саме тому рішення про проведення огляду місця події повинне бути прийняте з урахуванням наявної інформації про злочин після аналізу відомостей, які надійшли.

Іншою проблемою є те, що оперативні працівники нерідко незадовільно проводять огляд місця події. Типові порушення й недоліки під час проведення огляду місця події й складання протоколу цієї слідчої дії такі: не вказуються всі присутні у разі проведення огляду місця події; не повністю або взагалі не описується обстановка місця події, не конкретизуються місця виявлення контрафактної продукції, а також інші предмети і документи; відсутня належна послідовність під час опису місця події; не індивідуалізуються предмети, що вилучаються, і документи, при цьому іноді навіть не вказуються назви продукції, що вилучаються, що і в якій кількості вилучено; вилучені предмети й документи не упаковуються й не опечатуються; не застосовується фото- і відеозйомка.

Саме тому, на наше переконання, з метою удосконалення організації і планування окремих слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій у сфері вчинення злочинів проти захисту права інтелектуальної власності варто:

- створити єдині методики експертного дослідження;
- встановити можливості проведення огляду місця події до порушення кримінальної справи;
- виробити єдину методику проведення огляду місця події.

Висновки. Таким чином, особливості розслідування злочинних порушень авторського і суміжних прав обумовлені перш за все специфікою складу злочину і, відповідно, предметом доказування. Сутність обставин, що підлягають доказуванню, розкривається у цивільному законодавстві, зокрема у такому його інституті, як авторське право. Звичайно, це обумовлює специфічність завдань розслідування та відповідних засобів їх вирішення.

Для забезпечення ефективного розслідування кримінальних справ у сфері злочинів проти права інтелектуальної власності необхідним є впровадження комплексу заходів та методик, що дозволятимуть ефективний збір необхідної доказової бази.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про авторське право і суміжні права: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 13. Ст. 64.
3. Волобуєв А. Ф., Севідов О. А. Тактичні операції при розслідуванні злочинних порушень авторського і суміжних прав. *Форум права*. 2008. № 2. С. 44–49. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08vafisp.pdf>
4. Воронов І. О. Організаційні й тактичні основи оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері високих інформаційних технологій органами внутрішніх справ: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Одеса: ОДУВС, 2012. 36 с.
5. Основи правової охорони інтелектуальної власності в Україні: підруч. / за заг. ред. О. А. Підпригори, О. Д. Святоцького. К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2003. 235 с.
6. Поджаренко К. Є. Наукове криміналістичне забезпечення розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності. *Науково-методичний збірник «Матеріали IX звітної науково-практичної конференції Вінницького соціально-економічного інституту Університету «Україна»*. Вінниця, 2009. С. 91–93.
7. Полуніна Л. В. Висунення версій та планування на початковому етапі розслідування незаконного збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 1. С. 145–151.
8. Реєстр методик проведення судових експертиз. URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua>
9. Сандул В. А. Оперативно-розшукова протидія злочинам у сфері інтелектуальної власності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Львів: ЛьвДУВС, 2013. 20 с.
10. Топорков А. А. Криміналістика: учеб. М.: Юстиция, 2016. 544 с.
11. Федоришина Ю. Ю. Організація й тактика виявлення злочинів, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності, запобігання їм та їх припинення (за матеріалами ДПЗСЕ): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків: ХНУВС, 2015. 20 с.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1996. № 30. St. 141.
2. Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1994. № 13. St. 64.
3. Volobuiev A. F., Sevidov O. A. Taktychni operatsii pry rozsliduvanni zlochynnykh porushenavtorskoho i sumizhnykh prav. *Forum prava*. 2008. № 2. S. 44–49. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08vafisp.pdf>
4. Voronov I. O. Orhanizatsiini y taktychni osnovy operatyvno-rozshukovoi protydi zlochynam u sferi vysokykh informatsiinykh tekhnolohii orhanamy vnutrishnikh sprav: avtoref. dys. na здобuttia nauk. stupenia dokt. yuryd. nauk: spets. 12.00.09 «Kryminalnyi protses ta kryminalistyka; sudova ekspertyza; operatyvno-rozshukova diialnist». Odesa: ODUVS, 2012. 36 s.
5. Osnovy pravovoi okhorony intelektualnoi vlasnosti v Ukraini: pidruch. / za zah. red. O. A. Pidopryhory, O. D. Sviatotskoho. K.: Vyd. Dim «In Yure», 2003. 235 s.
6. Podzharenko K. Ie. Naukove kryminalistychne zabezpechennia rozsliduvannia zlochynnykh porushen prav intelektualnoi vlasnosti. *Naukovo-metodychnyi zbirnyk «Materialy IKh zvitnoi naukovo-praktychnoi konferentsii Vinnytskoho sotsialno-ekonomichnoho institutu Universytetu «Ukraina»*. Vinnytsia, 2009. S. 91–93.
7. Polunina L. V. Vysunennia versii ta planuvannia na pochatkovomu etapi rozsliduvannia nezakonnoho zbyrannia z metoiu vykorystannia abo vykorystannia vidomosti, shcho stanovliat komertsiiu abo bankivsku taiemnyiuiu. *Aktualni problemy pravoznavstva*. 2019. Vyp. 1. S. 145–151.
8. Reiestr metodyk provedennia sudovykh ekspertyz. URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua>
9. Sandul V. A. Operatyvno-rozshukova protydi zlochynam u sferi intelektualnoi vlasnosti: avtoref. dys. na здобuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.09 «Kryminalnyi protses ta kryminalistyka; sudova ekspertyza; operatyvno-rozshukova diialnist». Lviv: LvDUVS, 2013. 20 s.
10. Toporkov A. A. Kryminalistyka: ucheb. M.: Yustytysia, 2016. 544 s.
11. Fedoryshyna Yu. Yu. Orhanizatsiia y taktyka vyivlennia zlochyniv, poviazanykh z porushenniam prav intelektualnoi vlasnosti, zapobihannia yim ta yikh prypynennia (za materialamy DPZSE): avtoref. dys. na здобuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.09 «Kryminalnyi protses ta kryminalistyka; sudova ekspertyza; operatyvno-rozshukova diialnist». Kharkiv: KhNUVS, 2015. 20 s.

N. B. Novitskaya, O. V. Polinkevych. Organization and planning of individual investigating (talking) actions and tactical operations during the investigation of crimes in the intellectual sphere

The article deals with the peculiarities of the investigation of intellectual property crimes. Typical investigative situations that are characteristic of the initial stage of criminal investigation of a category of intellectual property crimes, regardless of the specific type of crime, are considered; the procedure of urgent investigative (investigative) actions during investigation of intellectual property crimes was investigated; investigated types of plans for investigation of intellectual property crimes; the preparatory measures for the review of the scene of the crime in the field of intellectual property are considered; the stages of the IP crime scene

Новицька Н. Б., Полінкевич О. В. Організація і планування окремих слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій під час розслідування злочинів у сфері інтелектуальної власності

review are described; the procedure for conducting interrogation of witnesses, the person who directly revealed the fact of criminal violation of the intellectual property rights of the suspect, was considered; describes the procedure for assigning forensic expertise in the investigation of intellectual property crimes; specific investigative tasks and relevant tactical operations in cases of infringement of intellectual property rights have been disclosed; the problems that exist during the investigation of intellectual property crimes, namely: the lack of uniform methods of investigation of all available objects of intellectual property rights, the typical violations and shortcomings of operational workers during the inspection of the site of action; Improvement of organization and planning of individual investigative (search) actions and tactical operations in the sphere of committing crimes against intellectual property rights is proposed, namely: creation of uniform methods of expert investigation, establishment of possibility of conducting inspection of the scene before the violation of the crime.

Key words: *crimes against protection of intellectual property rights, investigators (investigative actions), tactical operations, organization and planning.*

Стаття надійшла до редакції 12 грудня 2019 року

**Кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право**

УДК 343.162.2

DOI 10.33244/2617-4154.2.2019.129-136

І. В. Грицюк,
к.ю.н., доцент,
Університет ДФС України
ORCID ID 0000-0003-2253-4057;
І. Г. Бірюкова,
викладач,
Ірпінський державний коледж
економіки та права
ORCID ID 0000-0003-3320-5822

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС СУДДІ ВИЩОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО СУДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті розглядається процесуальний статус судді Вищого антикорупційного суду як учасника кримінального провадження. Визначаються його функції у кримінальному провадженні. Аналізується чинне законодавство, його недоліки та надаються пропозиції щодо його вдосконалення.

Ключові слова: суддя, Вищий антикорупційний суд, процесуальний статус, повноваження, кримінальне провадження.

І. В. Грицюк, І. Г. Бірюкова. Процессуальный статус судьи Высшего антикоррупционного суда в уголовном производстве

В статье рассматривается процессуальный статус судьи Высшего антикоррупционного суда как участника уголовного судопроизводства. Определяются его функции в уголовном производстве. Анализируется действующее законодательство, его недостатки и предоставляются предложения по его совершенствованию.

Ключевые слова: судья, Высший антикоррупционный суд, процессуальный статус, полномочия, уголовное производство.

Метою дослідження є аналіз законодавчих актів і доктринальних джерел щодо визначення процесуального статусу судді Вищого антикорупційного суду у кримінальному провадженні.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 30 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) правосуддя у кримінальному провадженні здійснюється лише судом згідно з правилами, передбаченими законом. Суд є головним суб'єктом кримінальної процесуальної діяльності, який визначає результат кримінального провадження. Він здійснює підготовче провадження, вирішує питання, пов'язані з підготовкою справи до судового розгляду; розглядає справу за сутністю (вирішує питання про винуватість

або невинуватість особи у вчиненні злочину чи іншого суспільно небезпечного діяння, відповідальність за які визначено Кримінальним кодексом України; переглядає справи в апеляційному, касаційному провадженні, а також за нововиявленими обставинами) [2].

Досвід багатьох країн, які досягли успіху у боротьбі з корупцією, є унікальним. Але всі вони мають єдину незмінну спільну рису: ці шляхи ніколи не бувають простими.

Створення Вищого антикорупційного суду (далі – ВАКС) – це відповідь на запит українського суспільства на справедливе правосуддя щодо корупційних злочинів.

У квітні 2019 року до Вищого антикорупційного суду було призначено 27 суддів та 11 суддів до Апеляційної палати. Вони одразу ж склали присягу, після чого набули суддівських повноважень відповідно до ст. 57 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [8]. Проте у КПК України не закріплений їх процесуальний статус як учасника кримінального провадження.

Незважаючи на це, за повідомленнями голови Вищого антикорупційного суду О. Танасевич, упродовж періоду з 5 вересня до 5 грудня 2019 року до першої інстанції Вищого антикорупційного суду надійшло 3 118 процесуальних звернень (справи з обвинувальними актами, клопотання, скарги, заяви). З них 2 927 у порядку здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб на стадії досудового слідства.

На розгляд слідчих суддів надійшло 2 142 клопотання, 720 скарг, 65 заяв. Закінчено розгляд 2 457 проваджень, або 84 % тих, що перебували на розгляді: за клопотаннями – 1 860 проваджень, за скаргами – 542 провадження, за заявами – 55 проваджень.

За результатами розгляду клопотань, ухвалено 1 691 судові рішення за сутністю заявлених вимог, з них з відмовою у задоволенні – 272 судових рішення, або 16 % розглянутих за сутністю.

Для здійснення судового розгляду до першої інстанції Вищого антикорупційного суду надійшло 191 кримінальне провадження, з яких 45 були повернуті загальним судам за підсудністю, за 4 провадженнями відмовлено в затвердженні угоди або повернуто обвинувальний акт прокурору, за 2 – ухвалено вирoki.

На розгляд 11 суддів Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду надійшло 244 апеляційні скарги на рішення слідчих суддів, 175 клопотань про направлення справи до іншого суду через порушення правил предметної підсудності, 25 апеляційних скарг на рішення судів першої інстанції, а загалом 444 кримінальні провадження, з яких за 343 ухвалено відповідні рішення [12].

Кожен суддя Вищого антикорупційного суду щодня присвячує частину свого життя досить важливій справі – якісному здійсненню правосуддя у кримінальних провадженнях. Попри суттєве навантаження, великі за обсягом матеріали, діючи в умовах жорстких процесуальних строків, судді ретельно аналізують надані сторонами докази та старанно мотивують кожне своє рішення, докладаючи максимальних зусиль для того, щоб зберегти довіру українського суспільства.

Такі нововведення є надзвичайно важливими, адже для України всеохоплююча боротьба з корупцією та створення інституційно сильних та незалежних антикорупційних органів, у тому числі й окремого суду, з достатніми повноваженнями та інструментами для викорінення корупційних проявів серед осіб, які визначають політику держави, є ключем до подолання соціально-економічної кризи, забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної економіки, відновлення довіри суспільства до влади та повноцінної захищеності прав, свобод і законних інтересів усіх громадян.

На підставі аналізу правових норм чинного законодавства України, правозастосовної практики та попередніх теоретичних досліджень зробимо спробу системного дослідження процесуального статусу судді Вищого антикорупційного суду України у кримінальному провадженні, усіх напрямів його процесуальної діяльності, з'ясування основних завдань і визначення ролі суду під час здійснення правосуддя у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців, які досліджують статус судді як учасника кримінальних процесуальних відносин, можна назвати таких, як: В. Лазарева, М. Колоколов, А. Туманянц, В. Бринцев, П. Пилипчук, В. Маляренко, Д. Філін та інші вітчизняні та зарубіжні теоретики. Водночас проблема процесуального статусу судді Вищого антикорупційного суду як учасника кримінального провадження не є дослідженою і залишається актуальною на сьогодні.

Виклад основного матеріалу. Вищий антикорупційний суд як вищий спеціалізований суд у системі судустрою України своїм завданням ставить здійснення правосуддя, відповідно до визначених законом засад і процедур судочинства, з метою захисту особи, суспільства й держави від корупційних і пов'язаних з ними злочинів та судового контролю за досудовим розслідуванням цих злочинів, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, а також вирішення питання про визнання необґрунтованих активів та їх стягнення в дохід держави у випадках, передбачених законом, у порядку цивільного судочинства.

Місія ВАКС полягає в здійсненні справедливого правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів.

Відповідно до Закону України від 07.06.2018 «Про Вищий антикорупційний суд» суд уповноважений здійснювати правосуддя як суд першої та апеляційної інстанцій у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до його юрисдикції (підсудності) процесуальним законом, а також шляхом здійснення у випадках та порядку, визначених процесуальним законом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у таких кримінальних провадженнях; аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику у кримінальних провадженнях, віднесених до його підсудності, інформує про результати узагальнення судової практики Верховний Суд та надає йому пропозиції до висновків щодо проєктів законодавчих актів, які стосуються організації та діяльності Вищого антикорупційного суду, спеціальних вимог до суддів цього суду та гарантій їхньої діяльності, а також оприлюднює їх на своєму офіційному вебсайті [7]. Тобто Вищий антикорупційний суд уповноважений розглядати корупційні справи як суд першої та апеляційної інстанції.

У цьому контексті особливу увагу потрібно зосередити на особливостях реалізації повноважень суддями Вищого антикорупційного суду в умовах розвитку засади змагальності кримінального провадження [10, с. 370–378].

Суд – це єдиний орган держави, наділений правом здійснювати правосуддя [1]. Суддя, який діє одноособово, користується правами суду і постановляє рішення від імені держави.

Судова діяльність є різновидом юрисдикційної діяльності, якій притаманні універсальні ознаки як правоохоронна, так і правозахисна. Судді самостійні та незалежні в своїй діяльності, вони нікому не підзвітні й мають повноваження, якими їх наділено за відповідним законом, а акти суду, що набрали законної сили, мають силу у конкретній справі. Основним завданням судової діяльності є здійснення правосуддя, що об'єднує декілька форм судочинства, а саме: конституційне, цивільне, кримінальне,

адміністративне та господарське [5, с. 86]. Такі ж повноваження покладені і на суддів Вищого антикорупційного суду.

Варто зазначити, що чинний КПК України чітко не визначає поняття і класифікацію суб'єктів кримінального процесу. У ньому йдеться про осіб, які беруть участь у справі (статті 19, 20, 22, 53, 87), учасників процесу (глава 3).

У свою чергу, більшість науковців визначають суд (суддю) як суб'єкта кримінального процесу та визначають його особливе (головне) місце серед цих суб'єктів. Ця позиція науковців обґрунтовується тим, що суд є представником однієї з гілок державної влади.

Кримінальне процесуальне законодавство передбачає, що під терміном «суддя» розуміється голова, заступник голови, суддя Верховного Суду, відповідного апеляційного суду, районних, районних у містах, міських та міськрайонних судів, які, відповідно до Конституції України, на професійній основі уповноважені здійснювати правосуддя, а також присяжний [2]. Як бачимо, тут відсутнє поняття «судді вищих спеціалізованих судів», до яких належить Вищий антикорупційний суд. У зв'язку з цим потрібно внести відповідні зміни до п. 23 ст. 4 КПК України, передбачивши судді вищих спеціалізованих судів як учасників кримінального провадження.

З урахуванням різних класифікацій суб'єктів кримінального процесуального права суд (суддя) належить до таких категорій суб'єктів: 1) залежно від інтересу, що його має суб'єкт у кримінальній справі, до державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес (представляють державні інтереси); 2) залежно від процесуальної функції суб'єкта до суб'єктів, які виконують функцію правосуддя [3, с. 32–33].

Одним із спірних питань на сьогодні є роль судді Вищого антикорупційного суду у процесі доказування. Одні процесуалісти вважають, що це його обов'язок, а тому суддя є суб'єктом доказування. На думку інших, суд стоїть над сторонами обвинувачення і захисту у кримінальному провадженні, він судить, але не доказує, лише під час судового розгляду він виконує функцію дослідження й оцінки доказів, поданих сторонами. Але, на їх думку, реалізація цієї функції ще не означає участі в доказуванні, оскільки суд не повинен збирати докази.

Вважаємо доцільною думку С. Стахівського, що хоча суд не повинен збирати докази, але перевірити й оцінити їх – це його обов'язок, оскільки він має прийняти обґрунтоване і законне рішення у справі. Отже, суддя Вищого антикорупційного суду відіграє значну роль у процесі доказування під час розгляду матеріалів кримінального провадження [9, с. 41].

Ще однією функцією судді Вищого антикорупційного суду є здійснення судового контролю у кримінальному провадженні. Відповідно до ч. 2 ст. 33-1 КПК України судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, здійснюють слідчі судді вказаного суду. Зазначимо, що, відповідно до п. 3–6 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Вищий антикорупційний суд», слідчі судді обираються зборами суддів Вищого антикорупційного суду, які скликає найстарший за віком суддя, не пізніше ніж через тридцять календарних днів з дня призначення щонайменше тридцяти п'яти суддів Вищого антикорупційного суду, у тому числі щонайменше десять з яких мають бути суддями Апеляційної палати [7].

У разі якщо до дня початку роботи антикорупційних слідчих суддів не буде обрано, їх повноваження виконують троє суддів суду, які визначаються жеребкуванням на зборах

суддів. При цьому судді Апеляційної палати, згідно з абз. 2 п. 6 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» вищевказаного закону, участі у такому жеребкуванні не беруть.

Варто зазначити, що системний аналіз дефініції «слідчі судді Вищого антикорупційного суду», з огляду на наявну у ч. 3 ст. 5 Закону України «Про вищий антикорупційний суд» заборону «слідчим суддею не може бути обраний суддя Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду», абз. 2 п. 6 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» цього закону, а також зміни до ч. 1 ст. 247 КПК України, показує, що клопотання щодо негласних слідчих (розшукових) дій розглядаються слідчим суддею серед суддів антикорупційного суду, які здійснюють судові провадження у суді першої інстанції. Хоча у кримінальних провадженнях, що непідсудні Вищому антикорупційному суду, розгляд клопотань, який віднесений, згідно з положеннями гл. 21 КПК України, до повноважень слідчого судді, здійснюється, на відміну від першого, слідчим суддею апеляційного суду, яким, відповідно до п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України, є голова чи за його визначенням інший суддя відповідного апеляційного суду.

Іншими словами, на слідчих суддів Вищого антикорупційного суду, які обираються серед суддів відповідного суду без урахування суддів Апеляційної палати, покладено функції вирішення усіх питань, які повноважний вирішувати слідчий суддя першої та апеляційної інстанцій, тобто як щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, так і розгляду клопотань щодо слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

Варто зазначити, що слідчий суддя антикорупційного суду, відповідно до ч. 2 ст. 5 вищевказаного закону, обирається серед суддів цього суду строком на рік без права переобрання слідчим суддею два роки поспіль у порядку, передбаченому Законом України «Про судоустрій і статус суддів», тобто зборами суддів цього суду. Зауважимо, що слідчі судді місцевого загального суду, відповідно до ч. 7 ст. 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», обираються зборами суддів цього суду на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно. Отже, слідчий суддя місцевого загального суду, який здійснює судовий контроль під час досудового розслідування у провадженнях, що непідсудні Вищому антикорупційному суду, обирається на три роки з правом бути переобраним повторно, тоді як слідчі судді Вищого антикорупційного суду – лише на рік без права переобрання два роки поспіль, що вважається нами неприйнятним.

З огляду на викладене та положення п. 1 ч. 12 ст. 31 КПК України щодо здійснення кримінального провадження у Вищому антикорупційному суді як суді першої інстанції колегіально судом у складі трьох суддів, наявну у ст. 76 КПК України заборону щодо участі в провадженні судді, який брав участь у кримінальному провадженні під час досудового розслідування у цьому ж провадженні в суді першої інстанції, враховуючи визначені строки досудового розслідування та можливість їх продовження слідчим суддею, а також правові наслідки перегляду судового рішення апеляційною та касаційною інстанціями (повернення на новий судовий розгляд), є високий ризик виникнення ситуації, коли неможливо буде утворити новий склад суду для судового розгляду. Це свідчить про необхідність законодавчих змін щодо строку повноважень слідчого судді Вищого антикорупційного суду [4].

Варто зазначити, що до цього часу відповідні справи розглядалися судами загальної юрисдикції. З прийняттям Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» виникло питання про передачу справ до новоствореного суду. З цього приводу необхідно вказати,

що з дня початку роботи Вищого антикорупційного суду набуває чинності п. 20-2 розділу XI Перехідних положень Кримінального процесуального кодексу (внесений до КПК України розділом VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Вищий антикорупційний суд»), відповідно до якого судовий розгляд кримінальних проваджень щодо злочинів, віднесених Кодексом до підсудності Вищого антикорупційного суду, який розпочато у судах першої та/або апеляційної інстанцій та не закінчено до дня початку його роботи, продовжується у цих судах. Відповідно, як передбачено в законі, зазначені кримінальні провадження не можуть бути передані до Вищого антикорупційного суду. Так, суди апеляційної інстанції (крім Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду) продовжують приймати до розгляду апеляційні скарги на судові рішення, які ухвалені судами першої інстанції і не набрали законної сили у кримінальних провадженнях щодо таких злочинів, розгляд яких розпочато у судах першої інстанції до дня початку роботи Вищого антикорупційного суду.

Тому судді Вищого антикорупційного суду не мають повноважень на розгляд усіх корупційних кримінальних проваджень, які наразі розглядаються у судах [6].

Висновки. Отже, суддя Вищого антикорупційного суду як особливий учасник кримінального провадження характеризується таким чином: 1. Йому належить центральне місце в системі правового захисту конституційних та інших правових цінностей. Діяльність суддів становить універсальний механізм із захисту й охорони права, відновлення порушеного права, припинення порушеного права, розгляд справ у судовому засіданні. 2. Публічність судової діяльності – сутність відкритості, політичної або партійної незаангажованості судів та суддів. 3. Юрисдикційність судової діяльності у кримінальному провадженні за корупційними справами полягає в сукупності правомочностей суб'єктів цієї діяльності з розгляду та розв'язання цієї категорії справ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України: від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України: від 13.04.2012 № 4651-VI. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B017/print132993292447164>
3. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: навч. посібник для підготовки до державного іспиту. К.: Істина, 2006. С. 32–33.
4. Мамченко Н. Проблемні питання підсудності Антикору суду / Офіційний сайт інтернет-видання «Антидот». URL: <https://antidot.info/analytics/problemni-pytannya-pidsudnosti-antykorsudu>
5. Молдован В. В., Молдован А. В. Судоустрій України. К., 2000. С. 86.
6. Островська О. Антикорупційний суд запрацює: скільки ще насправді до старту / Офіційний сайт інтернет-видання «Ukr.lb.ua». URL: https://ukr.lb.ua/blog/olena_ostrovska/424601_antikoruptsiyniy_sud_zapratsyuie.html
7. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України: від 7 червня 2018 року № 2447-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>

8. Про судоустрій та статус суддів: Закон України: від 7 липня 2010 р. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>
9. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: монографія. К., 2005. С. 41.
10. Шевчук М. Функції суду в сучасному кримінальному провадженні України. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2014. Випуск 59. С. 370–378.
11. Танасевич О. 100 днів роботи Вищого антикорупційного суду: перші результати. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/12/17/7235029/>

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy: vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy: vid 13.04.2012 № 4651-VI. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B017/print132993292447164>
3. Loboiko L. M. Kryminalno-protsesualne pravo: navch. posibnyk dlia pidhotovky do derzhavnoho ispytu. K.: Istyna, 2006. S. 32–33.
4. Mamchenko N. Problemni pytannia pidsudnosti Antykorsudu / Ofitsiyni sait internet-vydannia «Antydot». URL: <https://antydot.info/analytics/problemni-pytannya-pidsudnosti-antykorsudu>
5. Moldovan V. V., Moldovan A. V. Sudoustrii Ukrainy. K., 2000. S. 86.
6. Ostrovska O. Antykoruptsiyni sud zapratsiue: skilky shehe naspravdi do startu / Ofitsiyni sait internet-vydannia «Ukr.lb.ua». URL: https://ukr.lb.ua/blog/olena_ostrovska/424601_antikoruptsiyniy_sud_zapratsiue.html
7. Pro Vyshchyi antykoruptsiyni sud: Zakon Ukrainy: vid 7 chervnia 2018 roku № 2447-VIII. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>
8. Pro sudoustrii ta status suddiv: Zakon Ukrainy: vid 7 lypnia 2010 r. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>
9. Stakhivskyi S. M. Teoriia i praktyka kryminalno-protsesualnoho dokazuvannia: monohrafiia. K., 2005. S. 41.
10. Shevchuk M. Funktsii sudu v suchasnomu kryminalnomu provadzhenni Ukrainy. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Seriia yurydychna. 2014. Vypusk 59. S. 370–378.
11. Tanasevych O. 100 dnev roboty Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu: pershi rezultaty. *Ukrainska pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/12/17/7235029/>

I. Hrytsiuk, I. Biriukova. Procedural status of judges of the Higher Anti-Corruption Court in criminal proceedings

In the article the procedural status of the judge of the Supreme anti-corruption court as participant of criminal proceeding is considered. Its functions in criminal proceeding are defined. The current legislation, its shortcomings is analyzed and offers on its improvement are provided.

The purpose of the study is to analyze legislative acts and doctrinal sources to determine the procedural status of a judge of the High Anti-Corruption Court in criminal proceedings.

The Higher Anti-Corruption Court, as the highest specialized court in the judicial system of Ukraine, has the task of administering justice in accordance with the principles and procedures of the judiciary defined by law in order to protect the individual, society and the state from corruption and related crimes, and judicial control over the pre-trial investigation of these crimes, observance of the rights, freedoms and interests of persons in criminal proceedings, as well as resolving the issue of recognition of unjustified assets and their recovery in the state income in cases provided for law, civil proceedings.

The Higher Anti-Corruption Court mission is to deliver fair justice in criminal proceedings against corruption.

The judge of the High Anti-Corruption Court as a special participant in criminal proceedings is characterized as follows: 1. He has a central place in the system of legal protection of constitutional and other legal values. The activity of judges is a universal mechanism for the protection and protection of law, the restoration of the infringed law, the termination of the infringed law, the hearing of cases in court. 2. Publicity of judicial activity is the essence of openness, political or party involvement of courts and judges. 3. The jurisdiction of judicial activity in criminal proceedings in corruption cases lies in the totality of the competences of the subjects of this activity to hear and resolve this category of cases.

Key words: judge, the Supreme anti-corruption court, procedural status, powers, criminal proceeding.

Стаття надійшла до редакції 17 грудня 2019 року

УДК 343.531

DOI 10.33244/2617-4154.2.2019.137-144

Г. В. Дідківська,

к.ю.н., доцент

ORCID ID 0000-0003-3853-3008;

Н. Л. Олійник,

здобувач вищої освіти,

Університет ДФС України

ORCID ID 0000-0002-9821-3201

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ ФІКТИВНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Стаття присвячена порівняльній характеристиці національного і міжнародного кримінального законодавства у сфері регулювання фіктивного підприємництва та впливу світового досвіду на декриміналізацію статті про фіктивне підприємництво з КК України. Проаналізовано статистичні показники Генеральної прокуратури України наявності кримінальних проваджень щодо фіктивного підприємництва, які двояко свідчать про ефективне використання такого інструменту боротьби з конвертаційними центрами і фіктивними поставками. Здійснено порівняльну характеристику кримінально-правового законодавства США, Франції, Німеччини, Японії, Іспанії та Італії, яка показує, що в зазначених країнах відсутня спеціальна норма, яка передбачає відповідальність за фіктивне підприємництво.

Ключові слова: фіктивне підприємництво, міжнародний досвід, кримінальні провадження, «шахрайські організації», «фіктивні організації», діяльність суб'єктів господарювання.

Г. В. Дидковская, Н. Л. Олейник. Сравнительная характеристика национального и международного уголовного законодательства в сфере регулирования фиктивного предпринимательства

Статья посвящена сравнительной характеристике национального и международного уголовного законодательства в сфере регулирования фиктивного предпринимательства и влиянию мирового опыта на декриминализацию статьи о фиктивном предпринимательстве УК Украины. Проанализированы статистические показатели Генеральной прокуратуры Украины наличия уголовных производств по фиктивному предпринимательству, которые двояко свидетельствуют об эффективном использовании такого инструмента борьбы с конвертационными центрами и фиктивными поставками. Осуществлено сравнительную характеристику уголовно-правового законодательства США, Франции, Германии, Японии, Испании и Италии, которая показывает, что в указанных странах

отсутствует специальная норма, предусматривающая ответственность за фиктивное предпринимательство.

Ключевые слова: *фиктивное предпринимательство, международный опыт, уголовные производства, «мошеннические организации», «фиктивные организации», деятельность субъектов хозяйствования.*

Метою статті є порівняльна характеристика національного та міжнародного кримінального законодавства у сфері регулювання фіктивного підприємництва та вплив світового досвіду на декриміналізацію статті про фіктивне підприємництво з КК України, в тому числі аналіз статті 205 КК України.

Постановка проблеми. Уже декілька років поспіль серед науковців та практикуючих юристів ведеться дискусія щодо статті 205 («Фіктивне підприємництво») Кримінального кодексу України (далі – КК України). Деякі юристи пропонували декриміналізувати ст. 205 КК України, посилаючись на європейський досвід. Інші вважали, що її взагалі потрібно вилучити, аргументуючи це тим, що така діяльність не є кримінальним правопорушенням, а може тільки бути способом вчинення злочину. Також вважалося, що ситуацію могли б змінити законодавчі нововведення, які б віднесли фіктивне підприємництво до адміністративних правопорушень. На противагу попереднім поглядам існували також думки, що варто посилити санкцію статті аж до позбавлення волі. Єдиним, на чому сходилися усі без винятку, це те, що необхідно на законодавчому рівні внести зміни до КК України стосовно статті фіктивного підприємництва.

25 вересня 2019 року набрали чинності положення Закону України від 18 вересня 2019 року № 101-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення тиску на бізнес». Вказаним законом з Кримінального кодексу України виключена стаття 205 «Фіктивне підприємництво», а також внесені зміни до статті 212 щодо збільшення сум податків, за несплату яких може наставати кримінальна відповідальність.

Кримінальні провадження за ст. 205 КК України декларувалися як один з інструментів боротьби з конвертаційними центрами і фіктивними поставками з метою незаконної податкової мінімізації. У зв'язку з цим актуальним постає питання про причини виключення ст. 205 з КК України, а також стан та ефективність кримінальних проваджень щодо фіктивного підприємництва і міжнародний досвід кримінально-правового регулювання фіктивного підприємництва.

Аналіз останніх публікацій. Окремі аспекти боротьби з поширенням фіктивного підприємництва та суміжних з ним злочинів були об'єктом наукових досліджень провідних учених не тільки України, але й багатьох інших держав світу. Вагомий внесок у вивчення різних аспектів фіктивного підприємництва та його правової природи здійснений в основному представниками адміністративної, цивільно-правової та господарсько-правової галузей науки, зокрема Д. С. Щегловим та Л. М. Дудником. Деякі проблеми кримінально-правової характеристики фіктивного підприємництва, а також заходи щодо його запобігання висвітлювались у працях П. П. Андрушка, Л. І. Аркуші, В. В. Білоуса, В. М. Важинського, Ю. В. Опалінського, В.Г. Петросяна, Е. П. Соловйова та інших. У цьому напрямі працювали також зарубіжні вчені, зокрема А. Н. Агибаєв, А. К. Айкімбаєв, Б. О. Беремкулов, Т. В. Дюсукова та інші.

Разом з тим, незважаючи на опрацювання окремих проблем протидії фіктивному підприємництву та безумовну затребуваність названих учених і практиків, деякі проблемні питання, зокрема використання міжнародного досвіду боротьби з фіктивним підприємництвом, залишилися охопленими не повною мірою.

Виклад основних положень. За даними офіційної статистики, показники ефективності кримінальних проваджень щодо фіктивного підприємництва двояко свідчать про ефективне використання такого інструменту боротьби з конвертаційними центрами і фіктивними поставками. Зокрема, упродовж 2016–2018 рр. було відкрито 232 кримінальні провадження за фактом здійснення фіктивного підприємництва, з яких у 157 оголошено про підозру, що становить 70 % від кількості проваджень. За результатами судового розгляду таких кримінальних проваджень, з 368 вироків 365 є обвинувальними, може здатися, що ефективність застосування ст. 205 КК України є навіть вищою, ніж ст. 212 КК України. Водночас, якщо поглянути глибше, такі показники є швидше спробою з боку правоохоронних органів «причепурити» статистичні цифри досудового та судового розслідування кримінальних правопорушень. Принаймні на такі думки нашої спроби дані Єдиного державного реєстру судових рішень (далі – ЄДРСР) щодо кількості угод про визнання винуватості між обвинувачуваним та стороною обвинувачення, яких 325 із загальної кількості вироків, що становить близько 88 % [1]. У такому випадку і менше зусиль на збір доказової бази щодо правопорушення, і швидкий результат судового розгляду, оскільки суд без перевірки фактичних обставин та доказів лише затверджує угоду про визнання винуватості. З іншого боку, така статистика кількості угод про визнання винуватості свідчить про те, що обвинувачувані охоче співпрацюють зі слідством, очевидно, через те, що така згода дозволяє ухилитися від більш значної відповідальності (наприклад, за ухилення від сплати податків).

За цією статтею передбачалося покарання у вигляді штрафу від 500 неоподаткованих мінімумів доходів громадян до 5 тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Як вбачається за текстами вироків з ЄДРСР, фактично застосовані за вироками за ст. 205 КК України у 2016–2018 рр. штрафи становлять від 2 500 до 85 000 грн, при цьому стандартний штраф (застосований у 220 вироків) становить 8 500 грн. Очевидно, що із вказаних розмірів штрафу завдання щодо запобігання подальшим злочинам не виконується, оскільки штраф у розмірі 8 500 грн не є дієвим застереженням від такої діяльності надалі. При цьому із застосованих штрафів вбачається, що розслідування кримінальних проваджень за ст. 205 КК України не виконує завдань і щодо забезпечення наповнення бюджету. Так, що ж до ефективності кримінальних проваджень за ст. 205 КК України, то в цілому за 2016–2018 рр. загальний розмір штрафів за вироками становив 6 446 950 грн. Для порівняння за ст. 212 КК України загальна сума штрафу тільки за 2017 р. становить 21 559 423,71 грн, що майже в 4 рази більше. Якщо ж ні превентивної, ні компенсаторної функції ст. 205 КК України не виконувала, то виникає питання щодо причин такого поширеного застосування цієї статті на практиці. Попри обмеженість складу злочину за ст. 205 КК України виключно моментом створення юридичної особи у більшості вироків надається оцінка у подальшій діяльності такого фіктивного підприємства. Така оцінка дається з певною метою. Так, згідно з даними ЄДРСР 92 вироків за ст. 205 КК України далі з'явилися в тексті судових рішень у податкових спорах. Якщо рахувати із загальної кількості обвинувальних вироків та угод про визнання винуватості (368 рішень), то відсоток вироків, що стали надалі доказами податкової у спорах з іншими платниками податків,

становить 25 %. При цьому якщо рахувати з вироків, за якими вбачається реальна оцінка подальшим операціям «фіктивного підприємства», подекуди з переліком контрагентів та списком документів, то вирoki, які з'явилися як докази податкової з іншими платниками податків, становить 67 % [2]. Водночас реальних випадків використання ст. 205 КК України у податкових спорах у дійсності ще більше – частина кримінальних проваджень за ст. 205 КК України як доказів податкових органів з'являється в адміністративних спорах ще до винесення вироку (на етапі протоколів допитів).

Отже, на практиці кримінальні провадження за ст. 205 КК України повсякчасно застосовувалися не для притягнення до відповідальності, власне, за фіктивне підприємництво, а швидше для створення своєрідної «преюдиції» невизнання податкових наслідків операцій з підприємствами з «ознаками фіктивності» і вчинення таким шляхом тиску на нормальних платників податків, яким «пощастило» мати справу із зазначеними підприємствами. При цьому неефективність кримінальних проваджень за ст. 205 КК України пояснюється також тим, що до законодавства запроваджено ряд засобів боротьби зі штучним формуванням податкових показників, зокрема для цілей ПДВ, починаючи з превентивних (СЕА ПДВ, СМОКР) та закінчуючи притягненням до кримінальної відповідальності за стст. 212, 364 та 366 КК України, які реально охоплюють відповідну діяльність.

Фіктивне підприємництво як протиправне діяння має глобальний характер, що зумовлює його розповсюдження не тільки в Україні, але і в інших державах, у тому числі із сформованою та стабільною ринковою економікою, проте представлене це явище в інших формах. До прикладу, замість терміна «фіктивне підприємництво», як правило, вживаються поняття «шахрайські організації», «фіктивні організації» та інші. Подібні компанії вдаються до таких махінацій, як створення фіктивних фірм, переказ прибутку в благодійні фонди, який не обкладається податком, приховування рахунків і підробка балансових відомостей тощо [3, с. 22]. Однак у більшості країн із стабільною фінансовою системою для боротьби з такими організаціями вже вироблені дієві методи правового регулювання.

Країни Західної Європи і США мають більш тривалу і динамічну історію розвитку ринкових відносин, тому доцільно звернутися до їхнього досвіду з охорони підприємництва кримінально-правовими засобами, спрямованими на протидію фіктивному підприємництву. Порівняльний аналіз кримінально-правового законодавства США, Великобританії, Франції, Німеччини, Швеції, Японії, Іспанії та Італії показує, що «в зазначених країнах відсутня спеціальна норма, яка передбачає відповідальність за фіктивне підприємництво. Кримінальна відповідальність за зазначену категорію злочинів передбачена в ряді деліктів, які встановлюють відповідальність за шахрайство та зловживання довірою. Це зумовлено тим, що кримінальне законодавство деяких зарубіжних країн не кодифіковано. У цих випадках рівнозначні кримінально-правові норми можна знайти в законодавчих актах, що регламентують, наприклад, економічне законодавство» [4, с. 119]. Економічна діяльність у різних країнах урегульована, зокрема: «корпоративним правом у США; господарським, господарсько-кримінальним правом в Японії, економічним правом у Франції, акціонерним правом у Великобританії та Німеччині. Відповідно до зазначеного галузевого законодавства здійснюється реєстрація і наступне ліцензування діяльності осіб та організацій, що ведуть підприємницьку діяльність, а також передбачається відповідальність за порушення встановлених ним

норм. У міжнародному законодавстві, яке регулює сферу економічної діяльності, тісно переплелися між собою норми цивільного, торгового, кримінального, адміністративного права, передбачені різними видами нормативних актів, що приймаються уповноваженими органами і встановлюють широкий спектр заходів юридичної відповідальності» [3, с. 73]. Такий спосіб правового регулювання є ефективнішим, ніж конкретні кримінальні норми, оскільки передбачає значно ширші можливості для притягнення до відповідальності.

Кримінальний кодекс Франції не містить спеціальної статті стосовно фіктивного підприємництва, проте його кримінально-правова норма про шахрайство (ст. 313-1) включає такий елемент фіктивного підприємництва, як заподіяння майнової шкоди шляхом обману. У ній зазначається, що «шахрайством є вчинене шляхом використання фіктивного імені або статусу чи шляхом зловживання дійсним статусом, або шляхом використання обманных прийомів уведення в оману фізичної або юридичної особи та схилення її таким чином до того, щоб вона на шкоду собі або третім особам передала грошові кошти, цінні папери, матеріальні цінності або інше майно, надала послуги або вчинила угоду, що зумовила виникнення обов'язків або звільнення від них» [5]. Зі змісту статті випливає, що формулювання шахрайства цілком може передбачати і діяння, що були виділені в КК України в статтю про фіктивне підприємництво.

Також варто звернути увагу на досвід Китайської Народної Республіки, де законодавець з метою запобігання і припинення шахрайської діяльності в галузі фінансів встановив кримінальну відповідальність за кримінальний збір за допомогою шахрайських схем з метою незаконного привласнення значної суми, придбання шахрайським шляхом кредитів від різних фінансових структур для незаконного привласнення значної суми у разі «фальсифікації причин для залучення капіталу, проектів; використання фальшивих економічних угод; застосування підробленої документації; вживання як гарантії підроблених свідоцтв права власності або застосування повторної гарантії, яка перевищує вартість застави; інших протиправних способів отримання кредитів, шахрайська діяльність з фінансовими векселями, шахрайська діяльність з акредитивами, шахрайська діяльність з кредитними картами; шахрайської діяльності у сфері страхування». Цей аналіз приводить до висновку, що кримінальним законодавством Китаю встановлено кримінальну відповідальність за фіктивне підприємництво, тільки як складову «фінансового шахрайства».

У законодавстві деяких країн передбачено кримінальну відповідальність за діяльність суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності, при цьому використовується подібна до української практики термінологія. Наприклад, «ст. 205 КК Литовської Республіки передбачено відповідальність за «хибну заяву про діяльність підприємства»; ст. 242 КК Республіки Молдова – за «псевдопідприємництво»; ст. 193 КК Республіки Грузія – за «псевдопідприємництво». У Республіці Казахстан 2017 року було скасовано кримінальну відповідальність за псевдопідприємництво» [6, с. 119].

Щодо країн, у яких безпосередньо передбачено кримінальну відповідальність за фіктивне підприємництво чи інші подібні злочини, то, зокрема, у Кримінальному кодексі Республіки Болгарія у розділі Злочини проти податкової системи є злочин подібний з фіктивним підприємництвом. Так, у статті 259 Кримінального кодексу Республіки Болгарія зазначається: «Хто створює юридичну особу з вигаданою метою або засновує грошовий фонд, який не здійснює або фіктивно здійснює оголошену у разі його реєстрації

діяльність для отримання під його прикриттям кредитів, звільнення від сплати податків, тримання податкових привілеїв чи інших майнових благ, а також здійснення забороненої діяльності, карається позбавленням волі до трьох років, штрафом від трьох до п'яти тисяч левів і позбавленням прав згідно з пунктами 6 і 7 абзацу першого статті 37» [7, с. 44].

Кримінальним кодексом Республіки Таджикистан у ст. 260 передбачено, що «фіктивне підприємництво, тобто створення комерційної організації без наміру здійснювати підприємницьку або банківську діяльність, метою якої є отримання кредитів, звільнення від податків, отримання іншої майнової вигоди чи прикриття забороненої діяльності, що завдало великий збиток громадянам, іншим комерційним або некомерційним організаціям або державі» [8].

Отже, із вищезазначеного випливає, що більшість провідних країн світу відмовилися від спеціальної норми в кримінальному законодавстві стосовно фіктивного підприємництва, включивши таке протиправне явище в диспозиції інших злочинів, зокрема шахрайства та зловживання довірою, а також борючись з такою незаконною діяльністю іншими, більш мобільними засобами, ніж притягнення до кримінальної відповідальності. Спираючись на досвід зазначених країн, можна впевнено наголосити, що декриміналізація ст. 205 з українського кримінального законодавства позитивно впливатиме на боротьбу з цим вище в подальшому.

Висновки та пропозиції. Підсумовуючи все обґрунтоване вище, варто зазначити, що користь і значення законодавчого рішення про виключення статті щодо фіктивного підприємництва з КК України є значною, адже останні 3–5 років контролюючи передусім податкові і всі без винятку правоохоронні органи, по-перше, викривлено трактували зміст цієї статті, а по-друге, значно зловживають її застосуванням на практиці. У більшості випадків податківців і правоохоронців уже не цікавить об'єктивна сторона цього правопорушення, а сам факт відкриття кримінального провадження, за ознаками ст. 205 КК України, відносно будь-якого в ланцюгу контрагента підприємства, яке перевірялося, сприймався як очевидний і безспірний доказ умисного ухилення від сплати податків.

На практиці ст. 205 КК України стала основним інструментом протиправного тиску на бізнес. У багатьох випадках податківці та правоохоронці внаслідок своєї професійної дискваліфікації вірили в законність своїх дій. Судова практика щодо фіктивного підприємництва, навіть практика Верховного Суду, на превеликий жаль, в окремих випадках була приблизно такою ж самою.

Не є секретом також те, що, з іншого боку, цей самий інститут фіктивного підприємництва був важливим інструментом у різних схемах з неправомірного зменшення податкових платежів або умисного ухилення від сплати податків.

Так зване створення документальної видимості господарської операції з метою легалізації контрабандного товару, обгортівкування грошових коштів, штучного збільшення витрат для неправомірного зменшення податків тощо – усе це також досягається зазвичай з використанням фіктивного підприємництва, що також пояснює мету законодавчого рішення щодо декриміналізації ст. 205 КК України.

Таким чином, спираючись на міжнародний досвід, можна зробити висновок про очевидне позитивне значення для бізнесу, суб'єктів господарювання факту законодавчої декриміналізації ст. 205 КК України щодо фіктивного підприємництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>
2. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/page/1>
3. Волженкин Б. В. Преступления в сфере экономической деятельности (экономические преступления). СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. 539 с.
4. Беремкулов Б. О., Каженова А. С. Международный опыт борьбы с организованной преступностью в сфере экономики и лжепредпринимательства. *Исследования в сфере борьбы с экономическими преступлениями*. 2013. № 1(2). С. 114–122.
5. Уголовный кодекс Франции. Российский правовой портал: библиотека Пашкова. URL: <http://constitutions.ru/archives/5859/5>
6. Уголовный кодекс Республики Казахстан: от 16 июля 1997 г. № 167. *Ведомости Парламента Республики Казахстан*. 1997. № 15–16. 211 с.
7. Уголовный кодекс Республики Болгария / науч. ред А. И. Лукашова; перев. с болг. Д. В. Милушева, А. И. Лукашова, вступ. ст. И. И. Айдарова. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. 298 с.
8. Уголовный кодекс Республики Таджикистан: от 21 мая 1998 г. № 574 / Официальный сайт Маджлиси Оли Республики Таджикистан. URL: <http://www.parlament.tj/ru/>

REFERENCES

1. Ofitsiyniy sayt General'noi prokuraturi Ukraïni. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>
2. Êdiniy derzhavniy reêstr sudovikh rîshen'. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/page/1>
3. Volzhênkin B. V. Prestupleniya v sfere ekonomicheskoy deyatel'nosti (ekonomicheskiye prestupleniya). SPb.: Yurid. tsentr Press, 2002. 539 s.
4. Beremkulov B. O., Kazhenova A. S. Mezhdunarodnyy opyt bor'by s organizovannoy prestupnost'yu v sfere ekonomiki i lzhepredprinimatel'stva. *Issledovaniya v sfere bor'by s ekonomicheskimi prestupleniyami*. 2013. № 1(2). S. 114–122.
5. Ugolovnyy kodeks Frantsii. Rossiyskiy pravovoy portal: biblioteka Pashkova. URL: <http://constitutions.ru/archives/5859/5>
6. Ugolovnyy kodeks Respubliki Kazakhstan: ot 16 iyulya 1997 g. № 167. *Vedomosti Parlamenta Respubliki Kazakhstan*. 1997. № 15–16. 211 s.
7. Ugolovnyy kodeks Respubliki Bolgariya / nauch. red. A. I. Lukashova; perev. s bolg. D. V. Milusheva, A. I. Lukashova, vstup. st. I. I. Aydarova. SPb.: Yurid. tsentr Press, 2001. 298 s.
8. Ugolovnyy kodeks Respubliki Tadjhikistan: ot 21 maya 1998 g. № 574 / Ofitsial'nyy sayt Madzhlisi Oli Respubliki Tadjhikistan. URL: <http://www.parlament.tj/ru/>

G. V. Didkovskaya, N. L. Oleinik. Comparative characteristics of national and international criminal legislation in the field of regulation of fictitious business

The article is devoted to a comparative description of national and international criminal legislation in the field of regulation of fictitious entrepreneurship and the impact of world experience on the decriminalization of articles on fictitious entrepreneurship of the Criminal Code of Ukraine. The statistical indicators of the General Prosecutor's

Office of Ukraine of the availability of criminal proceedings for fictitious entrepreneurship are analyzed, two ways testify to the effective use of such an instrument to combat conversion centers and fictitious supplies. A comparative characterization of the criminal law of the United States, France, Germany, Japan, Spain and Italy has been carried out, shows that in these countries there is no special rule providing for liability for fictitious entrepreneurship.

Key words: *fictitious business, international experience, criminal proceedings, «fraudulent organization», «bogus organizations», activities of economic entities.*

Стаття надійшла до редакції 9 грудня 2019 року

УДК 35.316

DOI 10.33244/2617-4154.2.2019.145-150

Т. В. Журенок,

к.ю.н.,

ORCID ID 0000-0002-5144-888X;

О. О. Вороневич,

здобувач вищої освіти,

Університет ДФС України

ORCID ID 0000-0001-8917-8806

КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ В ОРГАНАХ ДФС УКРАЇНИ: ШЛЯХИ ВИЯВЛЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ

Стаття присвячена розкриттю питань щодо виявлення та подолання корупційних ризиків в органах ДФС України. Встановлено, що окремі корупційні ризики можна систематизувати за сферами діяльності органів доходів і зборів. Проаналізовано ряд кримінальних проваджень за фактом зловживання службовим становищем та іншими корупційними злочинами. Для здійснення ефективного моніторингу корупційних ризиків запропоновано впровадження ряду дієвих антикорупційних заходів, які підвищать якість управління процесами, нададуть можливість оперативно мінімізувати ризики, що спричиняють корупційні діяння на основних напрямках діяльності служби.

Ключові слова: корупція, корупційні ризики, запобігання корупції в органах ДФС України, кримінальне провадження, правове регулювання.

Т. В. Журенок, О. О. Вороневич. Коррупционные риски в органах ГФС Украины: пути выявления и преодоления

Статья посвящена раскрытию вопросов выявления и преодоления коррупционных рисков в органах ГФС Украины. Установлено, что отдельные коррупционные риски можно систематизировать по сферам деятельности органов доходов и сборов. Проанализирован ряд уголовных производств по факту злоупотребления служебным положением и другими коррупционными преступлениями. Для осуществления эффективного мониторинга коррупционных рисков предложено внедрение ряда действенных антикоррупционных мер, которые повысят качество управления процессами, позволят оперативно минимизировать риски, которые вызывают коррупционные деяния на основных направлениях деятельности службы.

Ключевые слова: коррупция, коррупционные риски, предотвращение коррупции в органах ГФС Украины, уголовное производство, правовое регулирование.

Метою статті є дослідження правового регулювання питань щодо запобігання корупції в органах доходів і зборів, у тому числі виявлення корупційних ризиків під час виконання функціональних обов'язків структурними підрозділами.

Постановка проблеми. У сучасних умовах інтеграційних процесів України з європейським та світовим товариством одним з важливих аспектів сучасної державно-правової політики є реформування та вдосконалення системи запобігання і протидії корупції. Будь-які нові реформи державного сектору не можуть бути реалізованими за умови високого рівня корупції. Досягнення успіху у процесі боротьби з корупцією є передумовою для демократичних перетворень у державі, зміцнення національної безпеки, зростання її економічного потенціалу, формування у суспільства довіри до влади, покращення добробуту громадян України.

Вжиті за останні декілька років організаційно-правові заходи певною мірою забезпечили попередження та протидію корупції в митних органах Державної фіскальної служби України (далі – ДФС України), що базуються на принципах системності та наступальності в боротьбі з корупцією, розподілі функцій і відповідальності суб'єктів, на які покладені завдання із запобігання та протидії корупції. Разом з тим ця діяльність потребує подальшого вдосконалення, забезпечення комплексного поєднання профілактичних, попереджувальних та правових заходів, спрямованих як на безумовне дотримання норм чинного антикорупційного законодавства, так і на усунення причин та умов, що створюють сприятливе підґрунтя для вчинення корупційних правопорушень у сфері службової діяльності. Крім того, очевидно є необхідність виявлення корупційних ризиків серед працівників органів ДФС України, які перевищують межі своїх компетенцій, що і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх публікацій. Проблема запобігання корупції та корупційним ризикам в органах державної влади приділяється значна увага, зокрема такими вченими, як: Я. А. Гончарук, М. І. Мельник, Є.В. Невмержицький, С. О. Кохан, О. М. Розум, С. С. Рогульський, Т. М. Супрун, В. В. Топчій, В. А. Шкелебей та інші.

Виклад основних положень. Основним завданням Державної фіскальної служби України є реалізація державної податкової політики та політики у сфері державної митної справи, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, здійснення в межах повноважень, передбачених законом, контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів, митних та інших платежів, державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску, державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), а також за наявності ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, відповідно до закону, торгових патентів [1].

Серед завдань держави у сфері запобігання корупції є виявлення корупційних ризиків, які можуть виникнути в діяльності державних службовців під час виконання ними своїх функціональних обов'язків, а також усунення причин та умов появи цих ризиків. Як результат, вважаємо, що пріоритетом забезпечення прив'язки розроблених антикорупційних механізмів до конкретних корупційних складових, які випливають із специфіки завдань і функцій державних органів, визначених нормативно-правовими актами.

Вивчаючи функціональні обов'язки структурних підрозділів фіскальних органів, за допомогою методу експертної оцінки нормативно-правових актів та практичних матеріалів про задокументовані факти корупції, а також методу ситуаційного аналізу можемо гіпотетично визначити окремі корупційні ризики, систематизувати їх за сферами діяльності органів доходів і зборів відповідно до Положення про Державну фіскальну службу України (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21.05.2014 № 236). Пропонуємо виокремити п'ять основних сфер, а саме: «податкова сфера; митна сфера; сфера адміністрування ЄСВ; сфера боротьби з правопорушеннями; сфера з організації діяльності Служби».

Для прикладу варто розглянути функцію «Керівництво структурним підрозділом». Ця функція, регламентована наказом ДФС України від 12.11.2014 № 265 «Про функціональні повноваження структурних підрозділів державної фіскальної служби України», має 39 процедур, 12 пунктів процедур та закріплена за 23 структурними підрозділами апарату ДФС України. В одній з процедур, а саме «...у разі виявлення чи одержання інформації про вчинення підлеглими корупційного, пов'язаного з корупцією або іншого правопорушення у сфері службової діяльності, вжиття у межах компетенції заходів щодо його припинення та негайне повідомлення про такі факти підрозділу внутрішньої безпеки», вбачаються ймовірні корупційні ризики.

Серед можливих корупційних ризиків, пов'язаних із зазначеною вище функцією і процедурою, на нашу думку, варто виокремити такі: «приховування одержаної інформації про вчинення підлеглими корупційного, пов'язаного з корупцією або іншого правопорушення з метою отримання неправомірної винагороди; звільнення посадової особи числом, що передувє скоєнню корупційного, пов'язаного з корупцією або іншого правопорушення; неповідомлення про факти вчинення підлеглими корупційного, пов'язаного з корупцією або іншого правопорушення підрозділу внутрішньої безпеки».

Яскравим прикладом зловживання службовим становищем та інших корупційних злочинів серед працівників органів ДФС України є наявність порушених кримінальних проваджень за відповідними статтями. У багатьох проаналізованих вироках судів за ст. 369 інші підсудні також посилалися на провокацію підкупу, жертвою якої вони стали, і в багатьох випадках суди з цієї причини виносили виправдувальні вирoki стосовно цих підозрюваних. Йдеться, зокрема, про вирoki:

1. Соснівського районного суду м. Черкаси від 7 лютого 2017 р. органами державного обвинувачення Особа_2 обвинувачувався в тому, що він, здійснюючи професійну адвокатську діяльність, неодноразово пропонував, а згодом надав старшому слідчому СУ ФР ГУ ДФС у Черкаській області ОСОБА_3 неправомірну вигоду в розмірі 10 000 грн за прийняття рішення щодо закриття кримінального провадження за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 204, за фактом незаконного придбання, зберігання з метою збуту незаконно виготовлених підакцизних товарів службовими особами ТОВ «Корсуньрайагропостач». У судовому засіданні обвинувачений ОСОБА_2 свою вину у вчиненні інкримінованого йому правопорушення не визнав та пояснив, що стосовно нього було вчинено провокацію [2].

2. Під час судового розгляду кримінального провадження за ч. 2 ст. 364 і ч. 2 ст. 366 прокурор змінив обвинувачення, перекваліфікувавши на ч. 2 ст. 367 дії головного державного інспектора митного поста «Чернігів-вантажний» Чернігівської митниці ДФС. Останній оформив у режимі «митний склад» нафтопродукти вагою 1 860 500 кг на

загальну суму 8 477 956,04 грн, що надійшли для переробки на митну територію України за угодою між підприємствами «Ksandro Enterprise Ltd» (Британські Віргінські острови) та ПАТ «Одеський нафтопереробний завод».

У подальшому невстановленими особами нафтопродукти були вивезені зі складу в невідомому напрямі. З метою створення вигляду подальшого переміщення цього пального до Південної митниці ДФС С. здійснив митне оформлення вказаного вантажу за його фактичної відсутності.

Зазначений вантаж до пункту митного призначення (Південної митниці ДФС) не прибув, митний режим товарів змінений не був; як наслідок, до Державного бюджету не надійшло обов'язкових платежів на суму 2 422 697,96 грн. Очевидно, що зазначеної перекваліфікації дій митника не сталося, якби в його діях вдалося встановити умисел.

3. Ще один приклад зловживання службовим становищем, якому чомусь було надано вигляд службової недбалості, пов'язаний з кримінально-правовою оцінкою дій головного інспектора відділу митного оформлення митного поста «Іллічівськ» Південної митниці ДФС. Під час проходження митного контролю контейнерів з акустичним обладнанням спрацювала Автоматична система аналізу й управління митними ризиками, що є підставою для обов'язкового проведення митного огляду вантажу. Однак інспектор склав акти митного огляду без його фактичного проведення і здійснив митне оформлення контейнерів згідно із заявленою у вантажній митній декларації митною вартістю товару. Внаслідок вказаних злочинних дій сума обов'язкових митних платежів була занижена на 1 174 373 грн [3, с. 57].

Такі відомості свідчать про наявність людського фактора під час виконання працівниками ДФС України своїх службових обов'язків та високого рівня корупційних ризиків. Тому вважаємо за доцільне в контексті зменшення впливу людського фактора, що суттєво нівелює ризик виникнення корупції, який має місце під час здійснення функціональних обов'язків, впровадження автоматизації бізнес-процесів, що відповідає за рух і обробку документів, покрокову автоматичну обробку даних, взаємодію із зовнішніми ІТ-системами.

З огляду на викладене вище можна стверджувати, що питання необхідності впровадження у фіскальних органах електронної бази даних корупційних ризиків, метою якої є забезпечення ефективної діяльності у разі запобігання корупції, є першочерговим. Зазначена база даних повинна складатися з двох частин: збереженої інформації та системи керування нею.

Висновки та пропозиції. Отже, здійснене нами дослідження та підтримані думки таких науковців, як І. А. Шавло та Н. Г. Шкуренко, надає можливість стверджувати, що з метою здійснення ефективного моніторингу корупційних ризиків для запровадження дієвих антикорупційних заходів доцільним є таке: «сформувати перелік найбільш поширених корупційних ризиків, пов'язаних з функціями і процедурами органів та структурних підрозділів ДФС України, систематизувати їх за напрямками, присвоїти ризикам коди та створити реєстр; визначити перелік посад у структурі органів ДФС України, які є «ключовими» під час здійснення корупційного правопорушення, а також перелік посад, за допомогою яких правопорушення можуть статися» [4, с. 39]; «для дієвого реагування щодо запобігання корупції необхідно створити та впровадити у діяльність органів ДФС України електронну базу даних ризиків корупції. Крім того, обов'язковою умовою має бути автоматизація системи управління корупційними ризиками для здійснення їх аналізу,

моніторингу та дослідження ефективності антикорупційних заходів тощо; розробити та впровадити конкретизований перелік заходів, спрямований на усунення визначених можливих правопорушень» [5, с. 48].

Враховуючи викладене вище, можна зробити висновок, що створення реєстру корупційних ризиків у ДФС України та забезпечення електронної бази виявлених ризиків значно підвищить якість управління процесами, надасть можливість оперативно мінімізувати ризики, що спричиняють корупційні діяння на основних напрямках діяльності служби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Положення про Державну фіскальну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України: від 21.05.2014 № 236. *Офіційний вісник України*. 2014. № 55. Ст. 1507.
2. Відомості ЄДРСР. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64617196>
3. Олійник Д. О. Запобігання корупційним злочинам, що вчиняються при здійсненні митних процедур: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2018. С. 54–55.
4. Шавло І. А., Шкуренко Н. Г. Деякі особливості визначення корупційних ризиків в органах державної фіскальної служби України. *Реформування інститутів права і держави: теоретичні та практичні підходи*: зб. матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 20 квітня 2016 року; матеріали круглого столу «Філософсько-правова концепція правового простору», м. Тернопіль, 18 березня 2016 року; тези наукових доповідей. Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2016. С. 37–39.
5. Шавло І. А., Шкуренко Н. Г. Корупційні ризики: виявлення та моніторинг в органах державної фіскальної служби України. *Економіка та соціологія: реформування, стабілізація, безпека*. 2016. С. 46–49.

REFERENCES

1. Polozhennya pro Derzhavnu fiskalnu sluzhbu Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy: vid 21.05.2014 № 236. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*. 2014. № 55. St. 1507.
2. Vidomosti YEDRSR. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64617196>
3. Oliynyk D. O. Zapobihannya koruptsiynym zlochynam, shcho vchynyayutsya pry zdiysnenni mytnykh protsedur: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. KH., 2018. S. 54–55.
4. Shavlo I. A., Shkurenko N. H. Deyaki osoblyvosti vyznachennya koruptsiynykh ryzykiv v orhanakh derzhavnoyi fiskalnoyi sluzhby Ukrainy. *Reformuvannya instytutiv prava i derzhavy: teoretychni ta praktychni pidkhody*: zb. materialiv Mizhnarodnoyi yurydychnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi «Aktualna yurysprudentsiya», m. Kyiv, 20 kvitnya 2016 roku; materialy kruhloho stolu «Filosofsko-pravova kontseptsiya pravovoho prostoru», m. Ternopil, 18 bereznia 2016 roku; tezy naukovykh dopovidey. Ternopil: TzOV «Terno-hraf», 2016. S. 37–39.
5. Shavlo I. A., Shkurenko N. H. Koruptsiyni ryzyky: vyyavlennya ta monitorynh v orhanakh derzhavnoyi fiskalnoyi sluzhby Ukrainy. *Ekonomika ta sotsiolohiya: reformuvannya, stabilizatsiya, bezpeka*. 2016. S. 46–49.

T. V. Zhurenok, O. O. Voronevich. Corruption risks in the bodies of the SFS of Ukraine: ways to identify and overcome

The article is devoted to the disclosure of issues of identification and overcoming of corruption risks in the bodies of the State Fiscal Service of Ukraine. It has been established that individual corruption risks can be classified according to the areas of activity of the bodies of revenue and fees. A number of criminal proceedings on abuse of office and other corruption offenses have been analyzed. For effective monitoring of corruption risks, a number of effective anti-corruption measures have been proposed, which will improve the quality of process management, will allow to minimize the risks that cause corruption actions in the main directions of the service's activity.

Thus, the research we have conducted, and by supporting the opinions of scientists such as I. A. Shavlo and N. G. Shkurenko, makes it possible to state that, in order to carry out effective monitoring of corruption risks, it is advisable to: "Form a list of the most widespread corruption risks related to the functions and procedures of the bodies and structural subdivisions of the State Fiscal Service of Ukraine, to organize them by directions, assign codes to codes and create a register; to determine the list of positions in the structure of the State Tax Service of Ukraine that are "key" in the course of corruption offenses, as well as the list of positions by which offenses may occur" [4, p. 39]; "In order to respond effectively to the prevention of corruption, it is necessary to create and implement an electronic database of corruption risks in the activity of the State Tax Service of Ukraine. In addition, the automation of the corruption risk management system to analyze, monitor and investigate the effectiveness of anti-corruption measures should be a prerequisite; to develop and implement a specific list of measures aimed at eliminating certain possible offenses" [5, p. 48].

Given the above, we can conclude that creating a register of corruption risks in the State Fiscal Service of Ukraine and providing an electronic database of identified risks will significantly improve the quality of process management, will allow to minimize the risks that cause corruption in the main activities of the service.

Key words: *corruption, corruption risks, prevention of corruption in the bodies of the State Fiscal Service of Ukraine, criminal proceedings, legal regulation.*

Стаття надійшла до редакції 11 грудня 2019 року

УДК 35.316

DOI 10.33244/2617-4154.2.2019.151-157

Р. В. Кимлик,*к.ю.н.,***ORCID ID 0000-0003-3957-2375;****Ю. М. Ярмоленко,***здобувач вищої освіти,**Університет ДФС України***ORCID ID 0000-0001-9130-922X**

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена розкриттю питань щодо запобігання та протидії корупції в діяльності органів Державної фіскальної служби України. Досліджено причини та умови, що сприяють вчиненню корупційних дій. Надано перелік суб'єктів протидії корупції в органах ДФС України. Зазначено про важливість наявності інформаційного забезпечення для досконалої діяльності будь-якого державного органу, що забезпечує можливість протидії корупції в органах ДФС України.

Ключові слова: корупція, правова держава, запобігання корупції в органах ДФС України, причини та умови корупції, правове регулювання.

Р. В. Кимлик, Ю. М. Ярмоленко. Предотвращение и противодействие коррупции в деятельности органов Государственной фискальной службы Украины

Статья посвящена раскрытию вопросов предотвращения и противодействия коррупции в деятельности органов Государственной фискальной службы Украины. Исследованы причины и условия, способствующие совершению коррупционных действий. Дан перечень субъектов противодействия коррупции в органах ГФС Украины. Отмечена важность наличия информационного обеспечения для совершенной деятельности любого государственного органа, обеспечивающего возможность противодействия коррупции в органах ГФС Украины.

Ключевые слова: коррупция, правовое государство, предотвращение коррупции в органах ГФС Украины, причины и условия коррупции, правовое регулирование.

Метою статті є характеристика антикорупційних заходів, що застосовуються Державною фіскальною службою України, та сфера запобігання і протидія корупції в органах доходів і зборів України.

Постановка проблеми. Уже третій десяток років незалежна Україна зіштовхується з проблемою масштабної корупції, яка характеризується багатоманітністю форм («підкуп, лобізм, неправомірна вигода, політична і транснаціональна корупція, зловживання владою посадовими особами тощо»). Відсутність системного та комплексного антикорупційного підходу з боку держави і громадянського суспільства, недосконале законодавство,

неефективність методів подолання корупції призвели до того, що корупція стала чинником загрози національній безпеці України.

Як результат, виникає питання: «У чому ж полягають причини такого становища?» Більшість науковців джерелом такого явища вбачають недосконалість законодавчої бази, яка є запорукою здійснення антикорупційної діяльності держави. Більше того, таку недосконалість законодавства могла споглядати кожна людина, яка займає стійку громадську позицію та ознайомлюється із законами України, що друкуються в офіційних виданнях. Так, за останні п'ять років зазнали чимало змін розділи Кримінального кодексу України щодо злочинів у сфері службової діяльності [1]. Суттєві зміни було внесено у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України [2]. Подальші зміни зумовлені зміною влади, що характеризуються рядом нововведень, разом з тим процес розробки антикорупційного законодавства вважати завершеним не можна.

Аналіз останніх публікацій. До питань боротьби з корупцією зверталися такі вчені, як Л. Багрій-Шахматов, О. Дудоров, А. Зелінський, О. Кальман, М. Камлик, М. Коржанський, Г. Крайник, М. Мельник, Є. Невмержицький, С. Сербогін, Т. Супрун, О. Терещук, М. Хавронюк, С. Шалгунова та інші.

Виклад основних положень. Конституція України задекларувала, що наша «держави є суверенна і незалежна, демократична, соціальна і правова держава» [3]. Такі положення є основою для розвитку не лише законодавства, а й усієї держави в цілому, всіх сфер її життєдіяльності.

«З початку проголошення незалежності нашої країни її розвиток і формування саме як правової держави супроводжується численними перепонами, однією з яких була та є корупція. На жаль, в Україні корумповані відносини все більше витісняють правові, етичні відносини між людьми і поступово трансформуються у звичайну норму поведінки, що, безумовно, загрожує її майбутньому» [4]. Така ситуація, якщо й не унеможлиблює, то значно ускладнює побудову громадянського та демократичного суспільства в нашій країні, адже цей процес нерозривно пов'язаний з підвищенням ефективності діяльності органів державної влади, та багато в чому залежать умови ведення бізнесу в державі та фінансово-бюджетне забезпечення функціонування усього державного апарату [5, с. 327].

Проблема запобігання та протидії корупції в органах влади, зокрема у тих, що здійснюють політику держави у фінансній сфері, завжди була та залишається однією з основних «хвороб» українських держави і суспільства, яка попри значні зусилля останніх не лише не здає своїх позицій, але й, навпаки, активно «процвітає» та збільшує свої масштаби. Ряд дослідників, аналізуючи проблематику корупції у сфері функціонування податкових органів, зауважували на тому, що, незважаючи на зусилля влади щодо протидії корупції в органах Державної фінансової служби України (далі – ДФС України), про наявність корупційних дій у цій службі свідчать дані опитувань, згідно з якими її працівники найбільш часто притягуються до відповідальності за: «зайняття підприємницькою діяльністю; протизаконне сприяння у веденні підприємницької діяльності суб'єктам господарювання (умисне ненарахування податкового зобов'язання, видача недостовірних довідок); зменшення сум удосконалення структури системи податкових і митних органів України, його поява призвела до появи ряду колізій у компетенції центральних органів виконавчої влади, зокрема, враховуючи той факт, що до повноважень Міндоходів (2012–

2104 pp.) належала не лише реалізація податкової та митної політики, але й її формування, невизначеним залишалося питання про те, яким чином діяльність цього органу влади співвідноситься з діяльністю Мінфіну України, що формує фінансову політику держави, неодмінною складовою якої є податкова сфера».

Органами доходів і зборів визначено такі причини вчинення корупційних правопорушень, серед яких є: «1) відсутність дієвого та постійного контролю з боку керівників за службовою діяльністю підлеглих, виявлення поблажливості та лібералізму стосовно осіб, які порушують службову дисципліну та недбало ставляться до виконання своїх обов'язків, упущення в організації роботи та навчанні; 2) відсутність належного реагування на скоєні правопорушення шляхом вжиття заходів до керівників підрозділів, підлеглі працівники яких припустили вчинення корупційних правопорушень» [6, с. 94].

Також важливим аспектом, аналіз якого дозволить об'єктивно оцінити стан протидії корупції в діяльності ДФС України, є вивчення комплексу причин та умов, що сприяють корупційним діям. Так, за результатами проведених досліджень, у тому числі соціологічних, виявлено такі основні причини виникнення і поширення корупції в Україні: «недостатній рівень доброчесності окремих осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; недосконалість адміністративних процедур (їх відсутність або нечіткість); наявність в органах державної влади та осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, широкого спектра дискреційних повноважень; невідповідність рівня оплати праці осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, обсягу їх повноважень несприятливий режим підприємницької діяльності та наявність економічних пільг для певних категорій підприємств; низька ефективність заходів, що вживаються правоохоронними органами, органами прокуратури та судами, щодо притягнення винних у вчиненні корупційних правопорушень до відповідальності; толерантність та відсутність критичного ставлення суспільства до проявів корупції; сприйняття населенням корупції як одного із засобів досягнення бажаного результату» [7].

Разом з тим під суб'єктами протидії корупції в органах ДФС України доцільно виокремити «визначених на нормативно-правовому рівні осіб, які здійснюють завдання з протидії корупції в зазначеній сфері шляхом активного використання законодавчо закріплених повноважень (комплексу прав та обов'язків), за допомогою яких вони чинять регулювальний вплив на такі правовідносини» [8, с. 76].

Підтримуємо думку О. І. Добровольського, який суб'єктів протидії корупції в органах ДФС України поділив на дві групи: «1) суб'єкти, які безпосередньо реалізують державну політику у сфері протидії корупції в зазначеній галузі: Національне антикорупційне бюро України, Служба безпеки України, Національне агентство з питань запобігання корупції, правоохоронні органи, органи прокуратури; 2) суб'єкти, які опосередковано реалізують заходи протидії корупції в органах ДФС України: Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Рада національної безпеки і оборони України, Комітет Верховної Ради України з питань запобігання і протидії корупції, Головне управління внутрішньої безпеки Державної фіскальної служби України, Міністерство юстиції України, громадські організації, діяльність яких має антикорупційну спрямованість («По боротьбі з корупцією та незаконною діяльністю», «Центр протидії корупції» тощо)».

У процесі протидії корупції вищезазначеним суб'єктам необхідно враховувати основні етапи процесу запобігання і протидії, а саме: «1) збір та обробка інформації

щодо потенційних загроз і виявів корупції в органах ДФС України; 2) аналіз інформації щодо потенційних загроз і виявів корупції в органах ДФС України; 3) прийняття керівних рішень з метою вжиття ефективних інформаційно-правових заходів протидії корупції в органах ДФС України» [6, с. 94].

Узагальнюючи результати проведеного дослідження роботи посадових осіб щодо запобігання корупції в Харківській області, можна стверджувати, що основними превентивними антикорупційними заходами є: «проведення на постійній основі заняття з вивчення антикорупційного законодавства та доведення до відома підлеглих інформації про притягнення податківців до адміністративної або кримінальної відповідальності за скоєння корупційного правопорушення; проведення профілактичних бесід з підлеглими працівниками, під час яких варто попереджати їх про передбачену чинним законодавством України дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність за допущені порушення; негайне інформування управління персоналу про випадки складання протоколів про корупційні правопорушення відносно підлеглих працівників, притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності, про виклики їх до органів прокуратури, внутрішніх справ та інших правоохоронних органів; в обов'язковому порядку вивчення морально-ділових якостей працівників, здійснення контролю та одержання інформації про поведінку підлеглих як у службовий, так і в позаслужбовий час, виявлення та попередження корупційних ризиків у службовій діяльності; попередження керівників про персональну відповідальність за незаконні дії підлеглих; розглядання на виробничих нарадах питання щодо ефективності запобігання корупції, порушення трудової та службової дисципліни підлеглими; вжиття вичерпних заходів щодо недопущення будь-якої можливості виникнення конфлікту інтересів у підлеглих; організація проведення аналізу порушень дисципліни та законності підлеглими працівниками, вивчення причин та умов, що їм сприяли, розробляти відповідні профілактичні заходи, спрямовані на недопущення ними надзвичайних подій; постійний контроль з боку керівництва за діями підлеглих щодо дотримання вимог антикорупційного законодавства України під час виконання службових повноважень; проведення службових перевірок (розслідування) за кожним фактом скоєння працівниками корупційного правопорушення із залученням співробітників підрозділів внутрішньої безпеки; притягнення до дисциплінарної відповідальності (аж до звільнення) усіх керівників, які допустили послаблення контролю за виконанням підлеглими законодавчих та відомчих нормативних актів і тим самим створили передумови для скоєння корупційних правопорушень; підвищення рівня правосвідомості працівників органів доходів і зборів» [9, с. 3].

Варто зазначити, що важливе значення для досконалої діяльності будь-якого державного органу є інформаційне забезпечення. Саме інформаційне забезпечення протидії корупції в органах ДФС України дає змогу: «1) постійно підвищувати рівень ефективності керівництва підрозділами, що здійснюють протидію корупції; 2) знижувати вплив суб'єктивних факторів на процес прийняття рішень щодо заходів протидії корупції; 3) здійснювати контроль за дотриманням працівниками підрозділів, що здійснюють боротьбу з корупцією, законодавства під час проведення оперативно-розшукових заходів; 4) повніше використовувати електронні фонди і джерела інформації з метою протидії корупційним правопорушенням; 5) здійснювати раціональну розстановку сил і засобів відповідних підрозділів у процесі протидії корупції; 6) ефективніше взаємодіяти в процесі

розслідування корупційних правопорушень; 7) підвищувати якість розроблення відомчих підзаконних нормативно-правових актів» [6, с. 94].

Необхідність інформації означає ефективність запобігання та протидії корупції, адже потрібно мати всю необхідну інформацію щодо потенційних загроз і виявлення корупції в органах ДФС України. Недостатність відомостей про стан і тенденції корупційних проявів може призвести до неправомірних рішень щодо застосування інформаційно-правових заходів протидії корупції. Проте надлишок інформації також має певні недоліки, оскільки при цьому збільшується період використання даних і проведення їх аналізу, що зумовлює несвоєчасність застосування заходів протидії корупції.

Висновки та пропозиції. Враховуючи викладене вище, можна зробити висновки, що для усунення причин та факторів, що породжують корупцію і сприяють її розвитку в діяльності ДФС України необхідними є правові та організаційні кроки (заходи). До правових можемо віднести: завершення розпочатої адміністративної реформи як передумову завершення процесу розмежування функцій органів державної влади з надання адміністративних послуг та контрольно-наглядових (інспекційних) функцій, зокрема ДФС України; зменшення тиску на підприємців, запобігання тінізації економіки шляхом зменшення податкового тиску на підприємців; забезпечення доброчесності на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування шляхом оптимізації співвідношення рівня базової (фіксованої) заробітної плати (посадового окладу) залежно від складності роботи і рівня відповідальності за конкретною посадою та додаткової заробітної плати (премій, надбавок), яка встановлюється на правовому рівні; вдосконалення антикорупційної експертизи шляхом визначення відповідального органу (посадових осіб), які б несли юридичну відповідальність за належне проведення антикорупційної експертизи за умови високого рівня оплати праці.

Серед організаційних заходів є: покращення роботи стосовно підбору персоналу; покращення соціально-правового захисту персоналу; підвищення до належного рівня матеріального забезпечення персоналу; розробка системи стимулів для персоналу на фоні профілактичної роботи серед працівників ДФС України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України: від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *ВВР України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України: від 13.05.2014. № 1261-VII. *Офіц. вісн. України*. 2014. № 45. Ст. 1182.
3. Конституція України: від 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Вербицький К. О. Державні службовці як суб'єкти корупційних правопорушень. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/law/2002_20/07_verbytskyy_ko.pdf.
5. Попова С. М. Взаємодія контролюючих органів державної податкової та митної служби з правоохоронними органами. *Вісник Запорізьк. юрид. ін-ту Дніпропетровськ. держ. ун-ту внутр. справ*. 2011. № 4. С. 326–334.

6. Литвин Н. А. Інформаційне забезпечення протидії корупції в діяльності органів державної фіскальної служби України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 93–95.
7. Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки. Президент України; Указ, Стратегія: від 21.10.2011 № 1001/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 83. С. 33. Ст. 3020, код акта 58781/2011.
8. Добровольський О. І. Адміністративно-правове регулювання протидії корупції в органах Державної фіскальної служби України: дис. ... кан. юрид. наук. К., 2015. 201 с.
9. Клімова С. М., Книженко М. О. Запобігання корупції в органах державної фіскальної служби України. *Теорія та практика державного управління*. Вип. 4(47). С. 1–7.

REFERENCES

1. Kryminalnyy kodeks Ukrainy: vid 5 kvitnya 2001 r. № 2341–III. *VVR Ukrainy*. 2001. № 25–26. St. 131.
2. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u sferi derzhavnoyi antykoruptsiynoyi polityky u zvyazku z vykonanniam Planu diy shchodo liberalizatsiyi Yevropeyskym Soyuzom vizovoho rezhymu dlya Ukrainy: Zakon Ukrainy: vid 13.05.2014 № 1261-VII. *Ofits. visn. Ukrainy*. 2014. № 45. St. 1182.
3. Konstytutsiya Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141.
4. Verbytskyy K. O. Derzhavni sluzhbovtsi yak subyekty koruptsiynykh pravoporushen. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/law/2002_20/07_verbytskyy_ko.pdf.
5. Popova S. M. Vzayemodiya kontrolyuyuchykh orhaniv derzhavnoyi podatkovoyi ta mytnoyi sluzhby z pravookhoronnyymy orhanamy. *Visnyk Zaporizk. yuryd. in-tu Dnipropetrovsk. derzh. un-tu vnutr. sprav*. 2011. № 4. S. 326–334.
6. Lytvyn H. A. Informatsiyne zabezpechennya protydyi koruptsiyi v diyalnosti orhaniv derzhavnoyi fiskalnoyi sluzhby Ukrainy. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. 2017. № 1. S. 93–95.
7. Pro Natsionalnu antykoruptsiynu stratehiyu na 2011–2015 roky. Prezydent Ukrainy; Ukaz, Stratehiy : vid 21.10.2011 № 1001/2011. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*. 2011. № 83. S. 33. St. 3020. kod aktu 58781/2011.
8. Dobrovolsky O. I. Administratyvno-pravove rehulyuvannya protydyi koruptsiyi v orhanakh Derzhavnoyi fiskalnoyi sluzhby Ukrainy: dys. ... kan. yuryd. nauk. K., 2015. 201 s.
9. Klimova S. M., Knyzhenko M. O. Zapobihannya koruptsiyi v orhanakh derzhavnoyi fiskalnoyi sluzhby Ukrainy. *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya*. Vyp. 4 (47). S. 1–7.

R. Kimlik, Yu. Yarmolenko. Prevention and combating of corruption in the activities of the State fiscal service of Ukraine

The article is devoted to the disclosure of issues related to the prevention and counteraction of corruption in the activities of the bodies of the State Fiscal Service of Ukraine. The causes and conditions that contribute to corruption are investigated. The list of subjects of counteraction to corruption in the bodies of the State Tax Service of Ukraine is provided. The importance of having information support for the perfect activity of any state body that provides an opportunity to counteract corruption in the bodies of the State Tax Service of Ukraine is noted.

Legal and organizational steps (measures) are necessary to eliminate the causes and factors that give rise to corruption and promote its development in the State Tax Service of Ukraine. The legal ones include: "Completion of the initiated administrative reform as a prerequisite for the completion of the process of separation of functions of public authorities in the provision of administrative services and supervisory (inspection) functions, in particular of the State Fiscal Service of Ukraine; reducing the pressure on entrepreneurs, preventing the shadow economy by reducing tax pressure on entrepreneurs; ensuring integrity in the civil service and service in local self-government bodies by optimizing the ratio of the base (fixed) wage (salary) depending on the complexity of work and the level of responsibility for a specific position and the additional salary (bonuses, allowances) set at the legal level; improving the anti-corruption expertise by identifying a responsible body (officials) who would be legally responsible for the proper conduct of the anti-corruption expertise with a high level of remuneration".

Organizational activities include: "improving recruitment work; improving social and legal protection of staff; raising staff to the proper level; development of a system of incentives for staff against the background of preventive work among employees of the State Fiscal Service of Ukraine".

Key words: corruption, rule of law, prevention of corruption in the bodies of the State Tax Service of Ukraine, causes and conditions of corruption, legal regulation.

Стаття надійшла до редакції 16 грудня 2019 року

УДК 34.343.9

DOI 10.33244/2617-4154.2.2019.158-165

Н. А. Лугіна,*к.ю.н., доцент***ORCID ID 0000-0001-6005-2943;****М. В. Омелян,***здобувач вищої освіти,**Університет ДФС України***ORCID ID 0000-0002-2095-0754**

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

У статті проаналізовано окремі аспекти кримінологічної характеристики злочину, передбаченого ст. 209 Кримінального кодексу України, – легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Розкрито особливості спеціально-кримінологічної профілактики легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, її співвідношення із загальносоціальною профілактикою злочинів у сфері економіки, що дозволило сформулювати певні перспективи вдосконалення заходів запобігання зазначеному злочину.

Ключові слова: злочини у сфері господарської діяльності, відмивання доходів, легалізація, запобігання відмиванню грошових коштів.

Н. А. Лугина, М. В. Омелян. Криминологическая характеристика легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем

В статье проанализированы отдельные аспекты криминологической характеристики преступления, предусмотренного ст. 209 Уголовного кодекса Украины, – легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем.

Раскрыты особенности специально-криминологической профилактики легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем, ее соотношение с общесоциальной профилактикой преступлений в сфере экономики, что позволило сформулировать определенные перспективы совершенствования мер предупреждения указанного преступления.

Ключевые слова: преступления в сфере хозяйственной деятельности, отмывания доходов, легализация, предотвращение отмывания денежных средств.

Метою дослідження є здійснити кримінологічну характеристику злочину, передбаченого ст. 209 Кримінального кодексу України, – легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, сформулювати перспективи впровадження заходів щодо запобігання та боротьби з легалізацією (відмиванням) таких доходів.

Актуальність дослідження. Сучасна кримінологія як наука, що вивчає злочинність як соціально-правове явище, у ході основних своїх цілей визначає, з одного боку, точний опис

параметрів конкретного кримінального явища, а з іншого – розробку і прийняття необхідної системи заходів щодо корекції досліджуваного явища у вигідному для суспільства напрямі. Однак боротьба зі злочинними проявами найчастіше обходиться значно дорожче, ніж запобігання злочину. З цією метою основні зусилля суспільства мають бути спрямовані як на детальне дослідження генези конкретних злочинних посягань, так і на вивчення механізму їхнього виникнення. Тільки за комплексним підходом до їх аналізу (не тільки зовнішніх проявів, але і внутрішніх механізмів) стає можливим розробка найбільш дієвих шляхів інтенсифікації коригуючого впливу на певні види і форми відхилень у поведінці [8, с. 215].

Кримінологічний аналіз злочинів у сфері господарської діяльності, зокрема злочину, передбаченого ст. 209 Кримінального кодексу України (далі – КК України), – легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом [5], неможливий без визначення розуміння досліджуваної злочинності, встановлення основних складів злочинів, в яких вона виражається, і характеру її проявів.

Проблема правової оцінки такого негативного явища, як легалізація (відмивання) грошових коштів або іншого майна, придбаних злочинним шляхом, є сьогодні однією з найбільш актуальних у сучасній науці кримінального права як України, так і багатьох зарубіжних країн, що обумовлено рядом причин, серед яких порушення економічних відносин, збільшення випадків організованої злочинності та інші.

Одним з найважливіших завдань як правотворчої, так і правозастосовної діяльності нині з урахуванням того, що легалізація (відмивання) грошових коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом, набуває все більш глобальний характер, є забезпечення економічної безпеки держави, захист прав і законних інтересів громадян і суб'єктів економічної діяльності за допомогою вироблення й ефективного застосування норм, у тому числі і кримінально-правових, спрямованих на боротьбу з цим видом злочинної діяльності [1, с. 374].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, займалося чимало вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких: П. П. Андрушко, А. С. Беніцький, В. І. Василичук, В. В. Голіна, О. О. Дудоров, О. Г. Кальман, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, О. Є. Користін, О. М. Литвак, І. Є. Мезенцева, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, О. В. Пустовіт. Питання запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, розглянуті у дисертаційних дослідженнях Л. І. Аркуші, А. С. Беніцького, М. В. Бондаревої, О. В. Пустовіта, В. О. Романенка, Т. М. Тертиченко, О. О. Чаричанського. Однак бракує комплексних досліджень з визначенням шляхів удосконалення саме спеціально-кримінологічних заходів профілактики легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Зважаючи на це, аналіз кримінологічної характеристики легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, її характерні закономірності та тенденції розвитку залишаються актуальними, що зумовлює вибір теми.

Виклад основного матеріалу. Поняття легалізація («відмивання») грошей полягає в певному процесі переформування незаконно отриманої грошової маси в законні засоби. Існує безліч термінів, що визначають це поняття. Як правило, його визначають як процес, за допомогою якого маскується нелегальне походження, існування, а також використання доходів, з подальшим обіленням з метою, щоб їх формування здавалося абсолютно легальним.

За фактом легалізацію можна уявити як останній або заключний етап переформування злочинності в ефективний і високоприбутковий вид нелегального підприємництва [2, с. 201].

Останнім часом в Україні це питання набуло особливої актуальності та гостроти. За відсутності рішення цієї проблеми неможливо економічне оздоровлення країни. Один з ключових моментів – це масштаб, який придбала легалізація грошових коштів, і шкода, яку завдає сама сутність цього процесу, оскільки вона досить тісно пов'язана з іншими негативними суспільними явищами, такими як корупція, ухилення від податків або приховування прибутку.

Легалізація грошових коштів є одним з істотних моментів несприятливої фінансової атмосфери в нашій державі, які перешкоджають надходженню інвестицій в економіку держави. Фінансові та банківські установи виступають у цьому процесі своєрідними спостерігачами, які можуть відстежувати законність фінансових операцій і повідомляти за необхідності (наприклад, під час виявлення сумнівних операцій, що проводяться певними установами) [3, с. 132]. Саме тому ці установи відіграють одну з найбільш вирішальних ролей у попередженні, а також викритті фактів легалізації доходу з подальшою їх передачею до уповноважених органів.

Існуюча в поточному режимі в Україні система протидії відмиванню доходів створювалася і корегувалася з урахуванням міжнародних рекомендацій щодо боротьби з відмиванням коштів. Банківська система розглядається як пріоритетний важіль з боротьби і протистояння відмиванню грошей. Однак водночас варто зазначити, що банківська сфера в епоху існуючої глобалізації фінансових послуг особливо схильна до ризиків, пов'язаних з процесом легалізації доходів.

Маскування слідів вчинених злочинів є важливою стадією в цьому ланцюжку. Основна мета на цьому етапі – це прийняття необхідних заходів, для того щоб стороння особа ззовні не змогла проаналізувати звідки з'явилися доходи і за допомогою яких інструментів вони розподілені в певні організації або компанії. У свою чергу, частина цієї грошової маси піддається легалізації та подальшим інвестуванням у легальні економічні сфери [10, с. 435].

Останнім часом фінансові організації стали все частіше використовуватися для відмивання нелегально отриманих доходів і введення їх у звичайний фінансовий оборот. Багато в чому це пов'язано з тим, що в банківському секторі законодавство, спрямоване на боротьбу з відмиванням капіталів, більш розвинене значно ефективно.

Основною причиною легалізації доходів в Україні є тісний зв'язок всередині підприємницьких ділових груп і політичних кіл. У ряді випадків підприємці особисто вступають у політичні групи або стають наближеними політичними лідерами для подальшого лобіювання своїх інтересів. Самозбагачення – це основна мета таких дій, що здійснюються. У свою чергу, певні політичні лідери дають своїм наближеним карт-бланш у сфері їхньої діяльності, надаючи монопольний захист або, наприклад, послуги економічного шпигунства, на що отримують істотні грошові суми, хабарі [8, с. 216].

Фактично легалізація являє собою такий процес, за допомогою якого отримані кошти зливаються із законним грошовим обігом, при цьому варто зазначити, що реальні джерела і канали надходження цих коштів скрупульозно ховаються від зовнішніх поглядів. «Відмиті» доходи абстрагуються в періоді легалізації від свого джерела і приймають вид сегмента законної економіки.

Також надаючи кримінологічну характеристику злочину, передбаченого ст. 209 Кримінального кодексу України, – легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним

шляхом [5], необхідно звернути увагу на певні особливості цього виду злочинної діяльності, серед яких такі.

По-перше, під час скоєння цього злочину відбувається порушення сформованих економічних відносин і створення нових, які будуються вже на протизаконній основі, за допомогою використання коштів або майна, одержаних злочинним шляхом. У результаті наноситься збиток не тільки інтересам окремих суб'єктів підприємницької діяльності, а й стратегічним інтересам держави, руйнуються основи фінансової системи держави, що сприяє зростанню інфляції, створює несприятливі умови для розвитку інвестиційних процесів, призводить до гальмування економічного, технічного та наукового розвитку країни [7, с. 108].

По-друге, суспільна небезпека легалізації (відмивання) грошових коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом, полягає в тому, що в результаті відбуваються порушення й обмеження основоположних конституційних принципів, які визначають єдність економічного простору, вільного переміщення товарів, послуг і фінансових коштів, свободи економічної діяльності тощо.

По-третє, відмивання грошових коштів або іншого майна, одержаних злочинним шляхом, сприяє подальшому зростанню злочинності не тільки економічної спрямованості, а й іншої, в тому числі організованої. Відмивання доходів, здобутих злочинним шляхом, є складовим елементом організованої злочинної діяльності, дозволяє завуалювати, приховати справжнє походження майнових цінностей, виступає фінансовою основою терористичної діяльності, полегшує вчинення злочинних угруповань нових суспільно небезпечних діянь [9, с. 122].

По-четверте, спостерігається зростання загальної кількості різних фінансових центрів, які дозволяють упродовж короткого часу здійснити фінансові операції, спрямовані на легалізацію (відмивання) грошових коштів або іншого майна, придбаних злочинним шляхом. Легалізація доходів, що мають незаконне походження, переросла сьогодні в міжнародний кримінальний бізнес.

Існує спектр тінювих сфер, які намагаються легалізувати свої доходи (наркобізнес, тероризм, торгівля зброєю, радіоактивними матеріалами, організована злочинність, нелегальна фінансова діяльність, підпільне виробництво алкоголю, шахрайство, розкрадання державних коштів і фондів). Такі моменти створюють сприятливу сферу для виникнення великих незаконних капіталів [3, с. 135].

Питання легалізації грошових коштів, отриманих злочинним шляхом, набуло особливої актуальності в Україні. Гострота цієї проблеми пов'язана з тим, що без вирішення цієї проблеми можна ефективно проводити економічні реформи в країні. Особливо серйозне занепокоєння викликають масштаби, придбані за останній час, легалізацією доходів. Таким чином, легалізація доходів є одним з істотних факторів несприятливого інвестиційного середовища, яке, як наслідок, ставить бар'єр притоку зарубіжних інвестицій в економіку держави.

Процес легалізації грошових коштів можна умовно розбити на три основних етапи. На першій стадії відбувається безпосередньо саме розміщення незаконної грошової маси у фінансових інститутах. Друга стадія має на увазі під собою проведення фінансових операцій з метою приховування злочинного походження цієї грошової маси. Третя і заключна стадія виражається в поверненні «очищеного» доходу власнику у вигляді законних грошових коштів або майна [2, с. 203].

Для відмивання грошових коштів можуть використовуватися як місцеві, так і іноземні юридичні та фізичні особи. Усередині країни може також відмиватися іноземний капітал, особливо в тих випадках, коли країна має слабку систему протидії відмиванню коштів. Для операцій з відмивання грошових коштів можуть цілеспрямовано використовуватися або створюватися фінансові та нефінансові інститути. Глобалізація фінансових ринків поступово стирає межі між внутрішніми і зовнішніми джерелами незаконного капіталу, схемами його відмивання незалежно від місця злочину або отримання доходу від незаконної діяльності. Розвиток ринку фінансових послуг, посилюючи взаємозв'язок між різними фінансовими інститутами, дозволяє використовувати практично будь-який з них для відмивання грошових коштів [8, с. 217].

Існує ряд економічних особливостей, що сприяють легалізації доходів в Україні.

По-перше, варто зазначити великий сегмент неофіційних доходів населення і сфери підприємництва, тобто існування паралельної економіки або, іншими словами, «чорного ринку». Крім того, це недосконалість механізмів контролю та моніторингу за процесом діяльності фінансових інститутів, недотримання норм міжнародних стандартів регулювання економічної діяльності, які розроблені спеціальними організаціями, які проводять свою діяльність на міжнародній арені. Також постійне збільшення поширення корупції між органами судових, правоохоронних та виконавчих державних органів.

Існування всередині країни «зон вільної торгівлі», які мають пільговий порядок регулювання операцій та контролю за діяльністю суб'єктів господарювання [10, с. 437].

У загальній кількості злочинів у сфері господарської діяльності легалізація (відмивання) грошових коштів або іншого майна, придбаних злочинним шляхом, займає невелику питому вагу. Однак з урахуванням специфіки та складності виявлення фактів легалізації правоохоронними органами видається, що в дійсності офіційному обліку піддається лише незначна частина досліджуваних злочинних проявів.

Важливою є кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочин, пов'язаний з легалізацією доходів. Переважно середній вік осіб, які вчиняють злочин, передбачений ст. 209 КК України, становить від 35 до 45 років, питома вага жінок у середньому становить 28 %. Більшість характеризується стійкою антигромадською орієнтацією, спостерігається проходження перевіреним стандартам злочинної поведінки, що обумовлено високою професіоналізацією злочинної діяльності, а також її організованим характером.

Частка осіб, які мають вищу освіту, в середньому досягає приблизно 30 % (проте в дійсності цей показник значно вищий, оскільки саме внаслідок наявності спеціальних знань і досвіду їх злочинні дії залишаються за рамками статистичного обліку). Більшість осіб, які притягувалися до кримінальної відповідальності за ст. 209 КК України, була залучена до суспільно-корисної діяльності (злочини скоюються, як правило, приватними підприємцями, керівниками різних комерційних структур, менеджерами, бухгалтерами тощо) [1, с. 376].

Особистість злочинця, що здійснює легалізацію (відмивання) грошових коштів або іншого майна, придбаних злочинним шляхом, вимагає самостійного дослідження з урахуванням диференційованого вивчення рольових і функціональних характеристик, оскільки досліджувана категорія осіб має свої, властиві тільки їй кримінологічні характеристики, що істотно відрізняють її від характеристик особистості злочинця, що здійснює інші види злочинів.

При цьому під час розробки заходів як загального, так і індивідуального попередження необхідно пам'ятати, що основний вплив на формування особистості злочинця взагалі й

особистості злочинця, що здійснює злочини, передбачені ст. 209 КК України [5], зокрема надає суб'єктивний вольовий момент, тобто наявність або відсутність у особи готовності здійснити злочинний задум. Прояв суб'єктивної волі, безумовно, пов'язаний не тільки з вищенаведеними, а й іншими обставинами, які в сукупності призводять до скоєння легалізації (відмивання) грошових коштів або іншого майна, придбаних злочинним шляхом.

Висновки. Підбиваючи підсумки, можна звернути увагу, що відмивання грошових коштів, отриманих злочинним шляхом, в основній своїй масі проходить через легальні підприємства, яким володіє або до якого має відношення злочинець. Власник змішує легальні і нелегальні фінансові потоки, що частково розмиває джерело їх виникнення і стирає шляхи до відстеження будь-яких каналів їхнього походження.

Економіко-політична інтеграція великих регіонів світу і використання деякими групами країн нетарифних «бар'єрів» з'явилися базою розвитку нових фінансових форм, використовуваних, щоб отримати доступ до зовнішніх ринків або залишитися на них.

Небезпека цих форм злочинної діяльності, таким чином, постає усім обсягом. Небезпека полягає в труднощах виявлення і протидії злочинності, оскільки величезні фінансові ресурси дозволяють кримінальним організаціям купувати необхідних для їх цілей професіоналів у фінансовій, валютній і нормативній сферах, а також брати на озброєння найновіші технологічні засоби. З іншого боку, виявляється складність для держави гнучко слідувати за темпами розвитку засобів і методів, використовуваних організованою злочинністю у сфері господарської діяльності [10, с. 439].

Спеціально кримінологічне попередження легалізації (відмивання) грошових коштів, одержаних злочинним шляхом, у першу чергу, повинно включати:

- заходи політичного характеру, спрямовані на нейтралізацію політичного лобіювання інтересів тіньової економіки й організованої злочинності;
- заходи щодо забезпечення законослухняності організацій, що здійснюють операції з грошовими коштами або іншим майном;
- заходи щодо посилення контролю з боку держави за проведеними суб'єктами економічної діяльності операціями;
- зниження податкового тягаря під час одночасного встановлення суворой відповідальності за приховування доходів, створення такої ситуації, коли приховування доходів стане не вигідним;
- заходи, спрямовані на забезпечення дієвої співпраці між різними суб'єктами – контролюючими, наглядовими, правоохоронними органами між собою та організаціями, що здійснюють операції з грошовими коштами або іншим майном;
- підвищення рівня професіоналізму не тільки співробітників правоохоронних органів, а й інших органів, що здійснюють контрольні та наглядові функції;
- реалізація заходів виховного і соціального характеру, спрямованих на створення системи правової просвіти та виховання, подолання досить високого ступеня правового нігілізму більшості населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аркуша Л. І. Особливості початкового етапу розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2011. Т. 10. С. 372–378.

2. Гарбовський Л. А. Протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, як складова забезпечення економічної безпеки України. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. Вип. 1–2. С. 200–205.
3. Гладун О. З. Кримінологічна характеристика легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2017. Вип. 4. С. 131–137.
4. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму. *Офіційний вісник України: офіційне видання* від 10.06.2011. 2011. № 41. (2010. № 95. Ст. 3374). С. 163. Ст. 1705.
5. Кримінальний кодекс України: від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
6. Онисьєв В. А. Взаємодія правоохоронних органів у розкритті легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 16 с.
7. Романько П. С. Протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: порівняльний аналіз законодавства європейських країн та США. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2014. Вип. 28(3). С. 106–110.
8. Свірін М. О. Стан та особливості запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом у сучасних умовах. *Наука і правоохорона*. 2016. № 4. С. 214–222.
9. Ситник Г. П., Баранов Р. О. Світовий досвід щодо здійснення боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, для України. *Економіка та держава*. 2014. № 8. С. 121–124.
10. Чуйков А. С. Деякі питання спеціально-кримінологічної профілактики легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 433–441.

REFERENCES

1. Arkusha L. I. Osoblyvosti pochatkovoho etapu rozsliduvannia lehalizatsii (vidmyvannia) dokhodiv, oderzhanykh u rezultati orhanizovanoi zlochyynnoi diialnosti. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*. 2011. T. 10. S. 372–378.
2. Harbovskyi L. A. Protydiia lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochyynnym shliakhom, yak skladova zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriiia ta praktyka)*. 2018. Vyp. 1–2. S. 200–205.
3. Hladun O. Z. Kryminolohichna kharakterystyka lehalizatsii (vidmyvannia) dokhodiv, oderzhanykh zlochyynnym shliakhom. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Yurydychni nauky*. 2017. Vyp. 4. S. 131–137.
4. Konventsiiia Rady Yevropy pro vidmyvannia, poshuk, aresht ta konfiskatsiiu dokhodiv, oderzhanykh zlochyynnym shliakhom, ta pro finansuvannia teroryzmu. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy: ofitsiine vydannia* vid 10.06.2011. 2011. № 41. (2010. № 95. St. 3374). S. 163. St. 1705.
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvitnia 2001 roku № 2341-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25–26. St. 131.

6. Onisiev V. A. Vzaiemodiia pravookhoronnykh orhaniv u rozkrytti lehalizatsii (vidmyvannia) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv, 2010. 16 s.
7. Romanko P. S. Protydiia lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom: porivnialnyi analiz zakonodavstva yevropeiskykh krain ta SShA. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Serii: Pravo. 2014. Vyp. 28(3). S. 106–110.
8. Svirin M. O. Stan ta osoblyvosti zapobihannia i protydii lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom u suchasnykh umovakh. *Nauka i pravookhorona*. 2016. № 4. S. 214–222.
9. Sytnyk H. P., Baranov R. O. Svitovyi dosvid shchodo zdiisnennia borotby z lehalizatsiieiu (vidmyvanniam) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, dlia Ukrainy. *Ekonomika ta derzhava*. 2014. № 8. S. 121–124.
10. Chuikov A. S. Deiaki pytannia spetsialno-kryminolohichnoi profilaktyky lehalizatsii (vidmyvannia) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2013. № 2. S. 433–441.

N. Lugina, M. Omelyan. Criminological characteristics of legalization (vidmyvannia) revenues detained

The article analyzes some aspects of the criminological characteristics of the crime under Art. 209 of the Criminal Code of Ukraine - the legalization (laundering) of proceeds of crime.

The peculiarities of special criminological prevention of legalization (laundering) of proceeds from crime, its correlation with the general social prevention of crimes in the sphere of economy are revealed, which allowed to formulate certain prospects for improvement of measures to prevent the mentioned crime.

Criminological characteristics of the crime under Art. 209 of the Criminal Code of Ukraine – the legalization (laundering) of proceeds of crime, to formulate the prospects of implementing measures to prevent and combat the legalization (laundering) of such income.

Criminological analysis of crimes in the sphere of economic activity, in particular the crime under Art. 209 of the Criminal Code of Ukraine – the legalization (laundering) of proceeds of crime is impossible without defining the understanding of the investigated crime, establishing the main structures of the crimes in which it is expressed, and the nature of its manifestations.

The existence of a whole spectrum of shadow spheres trying to legalize their incomes (drug business, terrorism, arms trade, radioactive materials, organized crime, illegal financial activity, underground production of alcohol, fraud, embezzlement of state funds and funds) has been proved. These other moments create a favorable environment for the emergence of large illicit capital.

It is concluded that the danger lies in the difficulty of detecting and counteracting crime, because the huge financial resources allow criminal organizations to buy the necessary professionals for their purposes in the financial, monetary and regulatory spheres, as well as to adopt the latest technological means. On the other hand, it is difficult for the state to flexibly follow the pace of development of means and methods used by organized crime in the sphere of economic activity.

Key words: crimes in the field of economic activity, money laundering, legalization, prevention of money laundering.

Стаття надійшла до редакції 12 грудня 2019 року

УДК 34.343.9

DOI 10.33244/2617-4154.2.2019.166-171

Т. О. Мудряк,

к.ю.н., доцент

ORCID ID 0000-0002-2958-3815;

Я. А. Щедрина,

здобувач вищої освіти,

Університет ДФС України

ORCID ID 0000-0003-1881-1576

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ВСТАНОВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРОТИДІЮ ЗАКОННІЙ ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано соціальну обумовленість кримінальної відповідальності за протидію законній господарській діяльності. Досліджено суспільну небезпеку таких діянь, співвідношення позитивних і негативних наслідків криміналізації, можливість боротьби з діяннями за допомогою кримінально-правових заходів.

Ключові слова: соціальна обумовленість кримінальної відповідальності, криміналізація, рейдерство, злочини в господарській сфері.

Т. А. Мудряк, Я. А. Щедрина. Социальная обусловленность криминальной ответственности за противодействие законной хозяйственной деятельности

В статье проанализировано социальную обусловленность уголовной ответственности за противодействие законной хозяйственной деятельности. Исследовано общественную опасность такого рода деяний, соотношение положительных и отрицательных последствий криминализации, возможность борьбы с деяниями с помощью уголовно-правовых мер.

Ключевые слова: социальная обусловленность уголовной ответственности, криминализация, рейдерство, преступления в хозяйственной сфере.

Мета дослідження. Аналіз соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за протидію законній господарській діяльності в Україні.

Постановка проблеми. З розвитком демократичних перетворень Україна зіштовхнулася зі значними перешкодами на шляху побудови нових соціальних і економічних відносин, а також зі зростанням злочинних проявів у різних сферах. Сьогодні одним з індикаторів соціальної напруги в суспільстві стає збільшення кількості злочинів, що досягають на встановлений законодавством порядок здійснення господарської діяльності.

Відповідно до Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Генеральної прокуратури України за січень-жовтень 2019 р. було обліковано 123 кримінальних правопорушень, які регулюються відповідно до ст. 206 Кримінального кодексу України, а саме протидія законній господарській діяльності [1].

Забезпечення економічної стабільності держави та соціального добробуту її населення шляхом реалізації права кожного громадянина на підприємницьку діяльність, формування сприятливого правового поля для втілення цього права та захист конкурентного ринкового середовища є однією з основних функцій держави в умовах подальшого розвитку.

Тому поглиблення дослідження соціальної обумовленості криміналізації протидії законній господарській діяльності має істотне значення для визначення ролі та місця цієї статті в системі кримінально-правових норм, що охороняють господарські відносини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність як предмет фундаментальних кримінально-правових досліджень постала в науці на початку 70-х рр. XX ст.

У період сучасної України питання соціальної обумовленості криміналізації досліджували: Б. Е. Богданова, Д. О. Балобанова, В. Г. Боброва, Б. В. Бойцова, А. С. Вандишева, К. К. Горяїнова, О. Ф. Долженкова, Н. С. Карпова, В. В. Коваленка, І. П. Козаченка, Я. Ю. Кондратьєва, О. Є. Користіна, В. Л. Регульського, Г. А. Лекаря, В. А. Лукашова, Е. А. Некрасова, Д. Й. Никифорчука, С. І. Ніколаюка, В. Л. Ортинського, М. А. Погорецького, Л. П. Скалозуба, Г. К. Сінілова та ін.

Виклад основного матеріалу. Трансформація соціального в правове здійснюється шляхом абстракції – визначення в суспільному відношенні найбільш суттєвого для нормального функціонування конкретного суспільства і закріплення в нормі права [2].

Для криміналізації злочинів необхідно визначення суттєвих підстав.

Підставами та детермінантами криміналізації, на думку Д. О. Балобанової, є перелік тих правоутворюючих факторів, які обумовлюють допустимість, доцільність і можливість визнання суспільно небезпечного діяння злочинним і кримінально караним. При цьому ці правоутворюючі фактори спочатку відображаються в правосвідомості законодавця, а після цього втілюються в кримінально-правові норми [3, с. 9].

Узагальнюючи велику кількість підходів до кваліфікації злочинів, що здійснювали В. К. Гришук, Д. О. Балобанова, О. О. Пашенко, на нашу думку, доцільно виділяти такі основні підстави кваліфікації, які підтримувалися більшістю науковців, а саме: суспільна небезпека, співвідношення позитивних і негативних наслідків криміналізації, можливість боротьби з діями за допомогою кримінально-правових заходів і неможливість боротьби за допомогою інших.

Отже, варто проаналізувати кожен з цих підстав.

1. Суспільна небезпека як ознака злочину полягає в тому, що злочин заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди суспільним відносинам, які є об'єктом кримінально-правової охорони. Основна соціальна якість злочину міститься в зміні чи знищенні суспільних відносин. Саме ці зміни будуть злочинними наслідками у вигляді фізичної, моральної чи майнової суспільно-небезпечної шкоди [4, с. 52].

Аналізуючи диспозицію ст. 206 КК України, можна побачити, що суспільно-небезпечна шкода цього злочину полягає у протиправній вимозі припинити займатися господарською діяльністю чи обмежити її, укласти угоду або не виконувати укладену угоду, виконання (невиконання) якої може заподіяти матеріальну шкоду або обмежити законні права чи інтереси того, хто займається господарською діяльністю, поєднана з погрозою насильства над потерпілим або близькими йому особами, пошкодження чи знищення їхнього майна або захоплення цілісного майнового комплексу, його частини, будівель, споруд, земельної ділянки, об'єктів будівництва, інших об'єктів та незаконне

припинення або обмеження діяльності на цих об'єктах та обмеження доступу до них за відсутності ознак вимагання.

При цьому безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини у сфері захисту свободи господарської діяльності.

Ці суспільні відносини охороняються законодавством, зокрема ст. 42 Конституції України закріплено право кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Також шкода завдається додатковому об'єкту злочину, а саме праву людини на особисту недоторканність та право власності.

При цьому право власності захищається нормами Цивільного кодексу України, зокрема ст. 386 цього кодексу передбачено, що держава забезпечує рівний захист прав усіх суб'єктів права власності.

Крім того, право власності гарантується Конституцією України. Відповідно до ст. 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Також вказаною статтею передбачено, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Враховуючи вищенаведене, негативним наслідком протидії законній господарській діяльності є порушення конституційних прав і гарантій підприємницької діяльності та власності.

Аналізуючи кваліфіковані склади цього злочину, які полягають у:

– протиправній вимозі припинити займатися господарською діяльністю чи обмежити її, укласти угоду або не виконувати укладену угоду, виконання (невиконання) якої може заподіяти матеріальної шкоди або обмежити законні права чи інтереси того, хто займається господарською діяльністю, поєднана з погрозою насильства над потерпілим або близькими йому особами, пошкодження чи знищення їхнього майна або захоплення цілісного майнового комплексу, його частини, будівель, споруд, земельної ділянки, об'єктів будівництва, інших об'єктів та незаконне припинення або обмеження діяльності на цих об'єктах та обмеження доступу до них за відсутності ознак вимагання, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або поєднані з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я, або з пошкодженням чи знищенням майна;

– особливо кваліфіковані – ті самі дії, вчинені організованою групою або службовою особою з використанням службового становища, або поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я, або такі, що заподіяли велику шкоду чи спричинили інші тяжкі наслідки.

Можна зробити висновок, що цей злочин є суспільно небезпечним не тільки у сфері господарських відносин та власності, а й може посягати на життя і здоров'я людини, які, відповідно до Конституції України, є найвищою соціальною цінністю.

З огляду на наведене суспільна небезпека таких діянь характеризується високим рівнем, тому беззаперечною є наявність цієї обставини, що обумовлює кримінальну відповідальність за ці злочини.

2. Встановлення кримінальної караності діяння є допустимим тоді і лише тоді, коли є впевненість у тому, що позитивні соціальні результати застосування кримінального права істотно перевищать неминучі негативні наслідки криміналізації [5, с. 156].

З точки зору О. О. Пащенко, питання щодо негативних наслідків кримінально-правової заборони варто вирішувати залежно від виду покарання, який закріплено у санкції аналізованої кримінально-правової норми, а отже, і може бути реально застосований до особи, яка вчинила діяння, нею передбачене. Це пов'язане з тим, що зазначені негативні наслідки проявляються передусім у тих обмеженнях прав і свобод, які становлять зміст покарання, що призначається за вчинене діяння, передбачене у досліджуваній кримінально-правовій нормі [6].

Як правильно вказує О. О. Пащенко, коли йдеться про встановлення кримінальної відповідальності за посягання на життя, здоров'я, основи національної безпеки, інші об'єкти, що перебувають в ієрархії потреб на найвищому рівні, – їхній захист має більш вагоме значення, ніж право особи, яка вчинила відповідне посягання, вільно обирати своє місцезнаходження та рід занять [7, с. 130].

Тому захист права на господарську діяльність, права власності, а в деяких випадках права на життя і здоров'я є важливішими, ніж обмеження, які передбачені санкцією відповідної статті.

3. Питання можливості боротьби з протидією законній господарській діяльності за допомогою кримінально-правових заходів і неможливості боротьби за допомогою інших стало предметом активного обговорення у вчених колах.

Перш за все це пов'язано з тим, що часто це діяння здійснюється за допомогою білих методів – так зване «біле рейдерство».

Однак існує безліч випадків, коли такі дії здійснюються з використанням явно кримінальних методів, тобто із застосуванням насильства, нанесення тілесних ушкоджень, шляхом підроблення документів тощо [7].

На нашу думку, КК України необхідно доповнити нормою, яка б чітко передбачала відповідальність за рейдерство в Україні. Цей напрям стане більш придатним та ефективним, тому що дозволить відокремити рейдерство від багатьох інших складів злочинів.

Проаналізувавши вищевикладене, можна зробити висновок, що законодавцем правильно прийнято рішення щодо криміналізації протидії законній господарській діяльності, оскільки це дає можливість провести розмежування між цивільно-правовими і кримінально-правовими відносинами в цій сфері.

Висновки. Таким чином, суспільна небезпека таких діянь, як протидія законній господарській діяльності, характеризується високим ступенем, а шкода є значною, що, безумовно, є підставою, яка обумовлює кримінальну відповідальність за це діяння.

Співвідношення викладених вище позитивних і негативних наслідків криміналізації цього злочину свідчать про те, що позитивні соціальні результати застосування ст. 206 КК України істотно перевищують неминучі негативні результати.

Розглянуті вище злочинні прояви є дестабілізуючим чинником суспільного життя, негативно впливають на вітчизняну економіку та фінансовий стан держави.

Саме тому удосконалення організаційних заходів у боротьбі з протидією законній господарській діяльності повинно передбачати, зокрема:

- розробку комплексної програми боротьби з протидією законній господарській діяльності;
- підвищення ефективності нагляду за законністю на ринку злиття та поглинання підприємств;

– забезпечення координації дії правоохоронних та контролюючих органів;
– розробку дієвих механізмів попередження та припинення протидії законній господарській діяльності.

Запропоновані заходи, на нашу думку, сприятимуть підвищенню ефективності боротьби з протидією законній господарській діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-жовтень 2019 р. / Вебсайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html>
2. Герасіна Л. М., Панов М. І. Соціологія права / Вебсайт. URL: <https://www.twirpx.com/file/457227/>
3. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.ю.н.: 12.00.08. Одеса, 2007. 18 с.
4. Рунчева Н. В. Державне регулювання корпоративних відносин в економіці. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2017. № 4 (20). С. 51–53.
5. Кальман О. Г., Погорецький М. А. Рейдерство: причини та заходи протидії. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 150–160.
6. Єфименко А. Рейдерство або ринок контролю. *Юридичний журнал*. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3072>
7. Варналій З. С. Рейдерство в Україні: передумови та шляхи подолання. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 2 (3). С. 129–136.
8. Щодо криміналізації поняття «рейдерства» в Україні / Вебсайт. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/3/27.pdf>

REFERENCES

1. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-zhovten 2019 r. / Vebsait. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html>
2. Herasina L. M., Panov M. I. Sotsiologhiia prava / Vebsait. URL: <https://www.twirpx.com/file/457227/>
3. Balobanova D. O. Teoriiia kryminalizatsii: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia k.yu.n.: 12.00.08. Odesa, 2007. 18 s.
4. Runcheva N. V. Derzhavne rehuliuвання korporatyvnykh vidnosyn v ekonomitsi. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*. 2017. № 4(20). S. 51–53.
5. Kalman O. H., Pohoretskyi M. A. Reiderstvo: prychyny ta zakhody protydii. *Visnyk Zaporizkoho yurydychnoho instytutu Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2016. № 3. S. 150–160.
6. Yefymenko A. Reiderstvo abo rynok kontroliu. *Yurydychnyi zhurnal*. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3072>
7. Varnalii Z. S. Reiderstvo v Ukraini: peredumovy ta shliakhy podolannia. *Stratehichni priorytety*. 2017. № 2 (3). S.129–136.
8. Shchodo kryminalizatsii poniattia «reiderstva» v Ukraini / Vebsait. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/3/27.pdf>

T. Mudriak, Y. Shchedrina. Social conditionality of criminalization of obstruction of legitimate business activity

The article analyzes social determination of criminal liability occurrence for obstruction of legitimate business activity. It describes the determinants, which allow scholars to consider socially dangerous action as criminally persecuted. The study is also focuses on the grounds defined as social ganger of the action, correlation of positive and negative consequences of criminalization, the possibility to counteract these acts with help of criminal and legal measures, regarding any other means as impossible.

The purpose of the article is to reveal social and legal factors (principles) of conditionality of the crime provided by the Article 206 of the Criminal Code of Ukraine.

For achievement of the purpose we have found out theoretical aspects to identify social and legal factors of conditionality of the crime provided by the Article 206 of the Criminal Code of Ukraine. Also we have performed the analysis of scientific works and criminal law editions in a researched field and have formulated conclusions including the results aforementioned here.

Based on the above the authors concludes that socio-legal conditioning factors of criminal responsibility under the article 206 of the Criminal Code of Ukraine are: social and criminological factors, regulatory factor, cultural and historical factors, international law factor.

The notion of unlawful seizure of property of enterprises, institutions and organizations is defined. The social conditionality, criminal liability for the unlawful seizure of property of an enterprise, institution, and organization is analyzed. The system of connections and relations during the acquisition and use of objects that constitute an increased danger for the property of enterprises, institutions, organizations, correlation of positive and negative consequences of criminalization is researched.

Key words: *social determination of criminal liability, criminalization, raiding, business crime.*

Стаття надійшла до редакції 16 грудня 2019 року

Наукове видання

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

**Науковий журнал
2019. Випуск 2**

НАД ВИПУСКОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Відповідальний секретар	Фоменко Ю. О.
Редактор-коректор	Грабарчук М. М.
Технічне редагування та комп'ютерне верстання	Лисенко О. В.

Підп. до друку 26.12.2019. Формат 75×108/16.
Ум.-друк. арк. 6,7. Обл.-вид. арк. 7.1.
Тираж 300 пр. Зам. № 870.

Видавець і виготовлювач
Університет державної фіскальної служби України
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08205
Тел 38(098)878-46-91
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої діяльності
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5104 від 20.05.2016*
